

K. KAUTSKY

SEIMAS IR DEMOKRATIJA

Į LIETUVIŲ KALBĄ IŠVERTĖ
AUGUSTINAS JANULAITIS

A. JANULAIČIO
LEIDINYS

KAUNAS — 1923 M.
SPAUSTUVĖ „RAIDĖ“

K. KAUTSKY.

SEIMAS IR DEMOKRATIJA

Į LIETUVIŲ KALBĄ IŠVERTĖ
AUGUSTINAS JANULAITIS.

KAUNAS.
A. JANULAIČIO LEIDINYS.
1923.

PRAKALBA.

Šita Kautskio knygelė išėjo iš spaudos vokiečių kalba 1893 m., kaip papildymas kai kurių vietų jo darbo apie Erfurto programą, kurioj nurodė didelę seimo reikšmę darbininkams. Toksai vertinimas nepatiko kai kuriems socialdemokratams, ypač Šveicarų R. Bürkli'ui, todėl Kautskiui reikėjo plačiau tą savo mintį įrodyti.

1911 m., jau atsimačius sąlygoms, išėjo antras leidimas. Vėl atsiranda seimo niekintojų, tik siūloma dabar nebe tiesioginį žmonių visumos įstatymų leidimą, o tiesioginį „darbą“. Be to, siūloma ir partijos organizacijoje laikytis tiesioginio įstatymų leidimo.

Šita knygelė yra vertimas pavadintosios vokiečių kalba antrame leidime „Parlamentarismus und Demokratie“.

Gale du priedu: 1 priedu padaryta, visa antrajam leidimui prakalba (be kelių įžengiamųjų skyrelių), ir antruoju priedu padaryta ištraukos iš kito Kautskio darbo „Demokratie oder Diktatur“, išleisto 1918 met., kur jis kovoja su nauju, dabar rusų komunistų, žiauriu naikinimu ir neigimu demokratijos.

Kautskio vardas nesvetimas ir lietuvių spaudai. Pirm ke-liolika metų buvo išleisti mano vertimai: „Engelso gyvenimas“, „Prie žydų klausimo“, „Partija, klasė ir visuomenė“.

„Seimą ir demokratiją“ išverčiau būdamas Čerske vokiečių nelaisvėj, o priedus dabar.

Jeigu kur yra mano padaryti priedai, tai jie pažymėti su A. J.

A. J.

Seimas ir demokratija.

IVADAS.

Kaip tik prasidėjo socialistinis darbininkų judėjimas, tuoj darbininkai ėmė daryti pastangų, kad įgytų įtakos į seimus ir seimuose. Bet nuo to laiko prasideda pačių socialistų eilėse ir priešinimusi šioms pastangoms.

Jau anglų čartistų laikais*), taigi prieš pusę amžiaus, mes jau užtinkame tų nuomonių priešingumą; kai čartistai sudėjo visas savo jėgas kovai dėl visuotinio balsavimo ir dešimties valandų darbo dienos, tai geradaringojo svajonių socializmo šalininkai kuo griežčiausiai ėmė priešintis šioms pastangoms, kad neleistų darbininkų ir socialistų įtraukti į kovas deliai seimo.

O nuo to laiko socialistai darbininkai, bekovodami, yra padarę didžiausią pažangą teorijoj ir praktikoje, jie sustiprėjo nuovoka ir patyrimais, bet, neveizint į tai, vis grįžta senasis ginčas: ar reikia dalyvauti seimo kovose—kovose dėliai seimo ir seime—ar pravartu jis darbininkams, o, gal, tat gali juos ištvirkinti ir jiems pakenkti.

Šitas seimo klausimas nėra bergždžias,—nėra vien sauso mokslo klausimas, jisai yra labai gyvas dalykas ir pratikoje turįs didelės reikšmės.

* * *

Seimo priešai skaidosi į dvi grupi. Viena grupę sudaro tie, kurie griežtai pasmerkia seimą, nes jie, apskritai, ir žinote nenori žinoti, kad darbininkai rūpintusi politika, yra *anarkistai*. Apie šituos žmones, kurie savo keliu vėl skaidosi beveik į tiek pat krapsnių, kiek yra pačių šalininkų, mes čia nekalbėsime. Jeigu su jais čia prasidėtume, tai reikėtų ginčytis ir kalbėti dėl pamatinių mūsų partijos dėsnių, o tatai nėra šios knygos uždavinys.

Mes turėsime čia reikalo tikrai su antrąją grupe, susidedančia iš draugų, kurie yra visiškai įsitikinę, jog politikos kovos yra reikalingos, bet sako, jog seimai su dabartine atstovybės sistema visai nėra tinkamu darbininkų ginklu. Jie mato esamoje atstovybės sistemoje tinkamiausią buržuazijos, pasiturinčiųjų klasių ginklą,

*) Čartistų judėjimas Anglijoj buvo 1836—54 metais. (A. J.)

jie tvirtina, kad seimai jau iš savo prigimimo yra priemonė tik kapitalistų klasei viešpatauti. Tiktai žmonių visumai pačiai pradėjus leisti įstatymus, vietoj pavesti tą darbą atlikti išrinktiems atstovams, būsią galima sulaukti įstatymų, kurie tikrai užtarsią išnaudojamųjų žmonių reikalus. Perėjus nuo seimo prie vienos žmonių visumos leidžiamųjų įstatymų, darbininkai tegalį laimėti kovą *).

Mes čia nagrinėsime tik šitą pažiūrą. O tiesioginį žmonių visumos įstatymų leidimą tik tiek paliesime, kiek tai turi sąryšio su *dabartiniu* mūsų elgimusi, su mūsų *dabartiniais* reikalavimais. O ar teisioginis žmonių visumos įstatymų leidimas yra galimas ar būtinas, ar tik geistinas kuriamojoje ateities valstybėje, tas klausimas, mums mažai terūpi. Jeigu tik darbininkai įgys politikos valdžią, tai jie savo darbuose ir priemonėse vaduosis santykiais, kurių ras savo laimėjimo laiku ir su kuriais reikės skaitytis, jie atsižiūrės į savo reikalus ir į savo jėgas, ir elgsis savo supratimu, nesivaduos tais norais ir reikalavimais, kuriuos gali pastatyti šios dienos politikai, remdamiesi šios dienos santykiais, šios dienos reikalais ir jėgomis ir šios dienos supratimu.

I.

Tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas prasenovėje.

Tiesioginio žmonių visumos įstatymų leidimo šalininkai paprastai nurodo į prasenovę; ypač maloniai jie apsistoja ties germanais, kaip juos aprašė Cezaris ir Tacitas**), ir jie piešia laisvo ir laimingo stovio vaizdus, o tasai stovis tol buvęs, kol, kaip jie sako, skriaudos ir vyliai nepadarę galo tiesioginiam liaudies įstatymų leidimui.

Tai ir mes ketiname pažvelgti į anuos laikus. Jeigu mes susipažinsime su tuo, kaip atsirado žmonių visumos įstatymų leidimas, tai įgysime keletą punktų, kurie padės mums įvertinti ir suprasti dabartinės pastangas atgaivinti žmonių visumos įstatymų leidimą.

Kad iš tikrųjų Cezario laikais visi žmonės būtų leidę įstatymus, tai apie germanus negali būti ir kalbos, taip pat ir apie kitas

*) „Kaip atstovybės sistema, konstitucinė valstybė arba seiminė respublika, kurios tipą mes turime prieš akis Žiemų Amerikoje, yra tinkamiausias, geriausias politikos buržuazijos įnagis. Tad tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas yra tipingas geriausias politikos dirbančiųjų masių įnagis, o ypačiai galvojančiųjų ir organizuotųjų proletarų; yra tai įstatymų eblius, su kuriuo galima socialę tvarką nuebliuoti, jeigu tik mokama gerai apseiti su politikos ebliu.“

(Karolius Bürkli, Berlyno „Vorwärts“e 1892 m. spalio 21 d.).

**) Kajus Julijus Cezaris, romėnų karvedys, valstybės vyras, rašytojas, gyveno 100—44 m. prieš Kristų. Publijus Kornelijus Tacitas—romėnų rašytojas, gyv. apie 55—120 m. po Kristaus. Parašė keletą istorijos veikalų, tarp jų „Germania“. (A. J.).

tautas, kurios buvo to paties kultūros laipsnio: esant šitame laipsnyje nėra dar ir pačių įstatymų. Pragermanų visuotini žmonių susirinkimai ir jų uždaviniai mažai ką teturi bendra su tuo, ką mes vadiname įstatymų leidimu. Teisybė, padermės susirinkimas, į kurį susieidavo visi laisveji, galintieji nešioti ginklą vyrai, sudarydavo vyriausiąją instanciją apspręsti tiems visiems reikalams, kurie apeidavo visai padermei. Jisai išsirinkdavo padermės valdininkus, jisai teisė prasižengimus ir sprendė ginčus, kurie ištikdavo padermėje, jisai tvarkė padermės santykius su kitomis padermėmis ir t. t. Kadangi visuomenės santykiai, galima sakyti, nesikeitė šimtais metų, pasilikdavo be atmainų, tai ir reikalai, kurie iškildavo susirinkime, papastai būdavo tie patys. Del to tai padermės susirinkimų sprendimuose tiek daug nusverdavo įprotis, ir seniai tai viša laikydavo savo atmintyje.

Kaip padermės rekaluose padermės susirinkimas buvo vyriausia instancija, tai ir padermės padalose tinkamų ginklams vyrų susirinkimas sudarydavo tą patį.

O jeigu eisime dar vienu kultūros laipsniu žemiau, kurio pavyzdžiui, buvo, dauguma Žiemų Amerikos indiečių Amerikos atradimo laikais, tai mes ten rasime dar demokratingesnį įtaisymą: ir moterys gali būti visuotiname susirinkime. Taigi pas gėrmanus Cezario, o, gal, dar ir Tacito laikais, į kuriuos daugiausiai šaukia teisioginio žmonių visumos įstatymų leidimo šalininkai, žmonių visumos sąvoka yra jau aprėžta. Ji apima tik vyrus. Ir tai dar nevisus. Mes jau čia randame nelaisvius, kurie neturi politikos teisių.

Kaip gi tai atsitiko, kad moterys buvo išmestos iš visumos tarpo? Paprastasis atsakymas į tai yra kreipimasis į smurto teoriją, kuria kai kurie mėgsta apskritai išaiškinti kiekvieną klasinio viešpatavimo rūšį; vyrai, kaip stipriausieji, pavergė moteris. Dar būtų suprantama, jeigu šita teorija naudotųsi kai kurie esamosios tvarkos šalininkai—daugiausiai jungdami ją su Darvino teorija. Nes jeigu jėgos ir proto nelygybė žmonėse buvo visuomet ir, bene, visuomet bus, tai šita teorija reiškia tik tai, kad socialiai skirtumai remiasi pačia prigimtim ir turi amžinai pasilikti; jei bent kartais jie šen ten maino formą. Tačiau, einant šita smurto teorija, sunku išaiškinti tą dalyką, kodėl ją pamėgo kaip tik klasių skirtumų priešininkai. Bet smurto teorija ne tik nieko nebepaguodžia, bet ji nieko ir neišaiškina. Nes jeigu iš jos galima būtų išvesti, jog klasių skirtumai remiasi pačia prigimtim, yra amžini, tai taip pat reikia iš jos padaryti ir tą išvadą, kad jie visuomet yra buvę kaip atsirado žmonės pasaulyje. Bet mes žinome, kad tai neteisybė, mes žinome dargi daug daugiau, mes žinome, kad pirmąkart lygybė tik palengva užleido vietą nelygybei, ir kad tam tikras žingsnis šitam krypsnyje atitinka tam tikram kultūros laipsniui. Skirtumai tarp stipresniųjų ir silpnesniųjų, labiau ir mažiau inteligentingų, kurie visuomet buvo ir visuomet bus, negali mums nei mažiausia

išaiškinti, kodėl pas visas tautas, kaip tik, esant joms šitame ar kitame kultūros laipsnyje, šia ar ta, tariamai stipresniųjų arba gudresniųjų, rūšis suprato reikalą pavergti slipnesniuosius ir pairesniuosius, ir kodėl kaip tik šitame laipsnyje jiems tat pavykdavo. Kad šitam dalykui rastume išaiškinimą, mes turime išnagrinėti, žinoma, ne tiek žmogaus prigimtį, kiek atitinkamų kultūros laipsnių ypatybes. Tik jos, o ne kuri teorija tegali duoti mums raktą į klasių skirtumus, kurie tais laikais buvo susidarę.

Kiekvieno atskiros kultūros laipsnio ypatybėms pagrindą padaro jai tinkanti gamybos forma. Iš jos tegalima išaiškinti savotiškus įvairių klasių visuomenės įtaisymus ir jų privalumus, ir kiekvienos klasės privalumus nustato ta rolė, kurią ji atlieka visuomenėje.

Pirmiausias darbų padalijimas, kurį mes užtinkame istorijoje, buvo tarp vyro ir moters. Kaip tik pradeda atsirasti aukštesnėse laukinių žmonių vystymosi stadijose namai ir jų ruoša, tai jos dabojimas tenka moteriškai. Uždarbiavimas už namų stovyklos jau darosi išimtina ir nuolatinė vyro dalis. Kurios priežastys taip padarė, mes galime tik spėti.

Ištisos ilgos barbarybės gadinės metu visa technikos pažanga tikosi ypačiai namų moterims pripuolančių darbų tarpe. Del to moterų darbo sritis neišpasakytai plati. Moteriškiems darbams prigulėjo tuomet gyvulių auginimas ir žemės išdirbimas, kol tai buvo tik pradžia ir neplačiai varoma; toliau joms prigulėjo apdirbimas daugumos žalių medžiagų, pinimas ir audimas, dirbimas molio indų ir t.t. Kai kurių tautų moteriškai pripuldavo dargi išimtinais sunkusis namų statymo darbas.

Vyro darbų barbarybės gadinės laiku mažai teprisidėjo, o, gal, ir visai ne. Jisai pasilieka tuo, kuo jis yra pirmiau buvęs, kareiviu ar medžiotoju. Tik tenai, kur yra gerokai išsiplatinęs gyvulių auginimas, buvo reikalingi ir vyrai, ir tai iš jaunimo, kuris dar nenešioja ginklų. Nėra ko stebėtis, kad, esant šiame kultūros laipsnyje, moteriškė ekonomiškai padaro daugiau negu vyras. Bet kaip tik del to jinais turi kur tai mažiau laiko kištis į visuomenės gyvenimą negu vyras; jai dabar negalima ilgesniam laikui apleisti namų, kur ji yra reikalinga kas diena, net kas valanda. Del to tai ir įvyko, kad jinais per barbarybės gadinę palengva, ir kas kartas labiau, ima trauktis iš visuomenės gyvenimo; ji jame dalyvauja tik per vyriškius atstovus ir, pagaliau, visai nebedalyvauja *).

Kas kita vyras. Namuose galima ir be jo apsieiti; jisai gali nebūti namuose kiauras dienas ir savaites, ir namų reikalai nei kiek nuo to nenukentės. Del to jis, kultūrai esant šitame laipsnyje, tuo labiau gali užsiimti visuomenės gyvenimu, negu laukinių žmonių gadinėje,—jeigu, apskritai, galima kalbėti apie tai, kad

*) Susirinkimas pasidarė tikrai „vyrija“. (A. J.)

tuomet buvęs visuomenės gyvenimas. Dargi dabar jisai randa daugiau laiko šitam reikalui negu pirmiau, nes moterų darbo našumas padidėjo, nes joms, šitoje gadynėje, esant kultūrai augštesniam laipsnyje, kartais padėdavo vergai. Del to tai mes randame šituo laiku gana gyvą demokratinį vyrų gyvenimą, daugybę įvairiausių rūšių visuotinių susirinkimų, kurie dažnai eidavo kiauras dienas, tik buvo pertraukiami puotomis, ir kuriuose žmonių visuma apsvarstydavo ir atlikdavo įvairiausius savo reikalus.

Juo mažiau vyras prigulėjo nuo namų, juo labiau visuomenė galėjo išaugti platyn, nei kiek nesiliaudama būti demokratinė, — nepalydėdama „tiesioginio žmonių visumos įstatymų leidimo“. Del pažangos gamyboje buvo galima tame pačiame plote išmaitinti daugiau žmonių negu pirmiau. Augant vyro nepriklausimui nuo namų, jis taip pat galėjo daryti kur tai tolimesnių kelionių į visuotinus susirinkimus.

Barbarybės gadynėje padermės eina didyn ir platyn, o, pagaliau, prieina jau ligi to, kad daugelis padermių suseina į vieną tautą, kuriai, savo keliu, kaip kilmei bei giminei anoji vyrija, visuotinas susirinkimas sudaro augščiausią instanciją visiems viešiemis reikalams.

II.

Tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas civilizacijos gadynėje.

Žmonėms pasiekus civilizacijos laipsnio, jų vystymasis neapsistoja.

Svarbiausia to priemonė buvo pažanga žemės ūkyje. Ji vis labiau ir labiau ėjo priekin, medžioklė ir dažnai dargi galvijų auginimas, sulyginus su anąja, vis ėjo mažyn, jei bent išėmus vietas, kur buvo perdidelių kliūčių žemdirbystei, o medžioklė galų gale iš maitinamojo užsiėmimo virto sportu, pramoga. Pas germanus, tautų kraustymosi metu, romėnų kultūros įtakoje šitas perėjimas įvyko labai greitai. Mes tuo tarpu visai nenagrinėsime ypatybių, kurias pagamino romėnų kultūros įtaka, o tepažiūrėsime tik į tas germanų tautų vystymosi puses, kurios yra tipingos.

Juo daugiau žemdirbystė, o su jąja ir galvijų auginimas, duoda naudos bendruomenių arba patriarkinių šeimynų ūkyje, juo mažiau užtenka moteries jėgų visiems darbams padaryti. Jau Tacito laikais vergai, taip pat nenešioją ginklų vyrai bendrovės nariai, berniukai, jaunikaičiai ir seniai, turėjo padėti laukų darbus dirbti. O greitai jau turėjo eiti į tą darbą ir nešioją ginklus vyrai. Iš medžiotojo ir kario tautų kraustymosi metu pasidaro artojas; jį dabar prirakina prie namų kaip ir moteriškę ir dabar, žemdirbystei pasiekus augšto laipsnio, statomi tvirti na-

mai, neatskiriama nuo žemės, o jau nuo to laiko artojas įsikimba į žemę, jisai virsta sėsliuoju žmogumi.

Šitos perversmės gamyboje veda taip pat į perversmes visuose politikos ir socialiuose santykiuose.

Kultūrai esant žemame laipsnyje, karas labai daug reikšdavo gamyboje; jisai dažnai ištikdavo del svarbiausių gamybos priemonių — medžioklių ar ganyklų, kurias reikėjo apginti ar užkariauti. Kur barbarų tauta gyveno kaimynystėje su civilizuotąja, pabaigus karą del ginčijamos srities, padarydavo žygį grobio tikslams ir, laimėjusieji karą barbarai labai daug pasipelnėdavo. Buvo tokių barbarų tautelių, kurios ir gyvendavo plėšdami savo civilizuotus kaimynus. Būti kariu kartais reikšdavo turėti labai pelningą teisę ir dar tokią, kuri pigiai patiems teatsieidavo. Ginklai karui, kuriuos vartodavo, daugiausiai buvo tie patys, kur ir medžioklei, šitam svarbiausiam tų laikų verslui. O atliekamo laiko karams vesti, kaip jau mes esame matę, vyrams netrūkdavo.

Kitaip virsta dalykai, jeigu iš nomado ar pusiau nomado medžiotojo ar piemens pasidaro sėsliusis artojas. Jisai kare visai vargu ką pelnys. Įsikibęs į žemę, jisai nėra reikalingas svetimos žemės. Norėdamas užimti naują užgrobtąją žemę, jis turėtų apleisti tą, kur su dideliu vargu buvo pirmiau įsigijęs: jo kaimynai stovi arba tokiaime pat kultūros laipsnyje, kaip ir jisai pats, arba dar žemesniame. Jeigu mažėja pelnas, kurį jis gali gauti iš karo, tai kyla atpenč jo sunkumai. Nauji gamybos įnagai negalima vartoti ginklų vietoje karo darbe. Išaugus žemdirbystės technikai, pakilo ir karo technika; karas ima reikalauti brangių įsitaisymų, kurie šiaip darbui ar amatui visai netinka.

Bet svarbiausia apystova yra šitokia:

Artojas prirakintas prie namų ir ūkio. Yra tokių dienų, kad jis negali apleisti savo namų, jeigu nenori pakenkti savo ūkiui. Ilgesnis karo žygis del to gali pražūdyti jo ir jo šeimos būvį. Laisvo vyro teisė turėti ginklų, kurią jis taip didžiuodamasis išlaikė, dabar virsta pareiga ginklą nešioti; šita našta eina vissunkyn, ir artojas del jos paskęsta skolų vergijoje, nuskursta ir visai pavargsta.

Bet anaip tol ne nuo artojo noro pareina išvengti karo ar ne. Jeigu čia neminėsime apie šitos gadinės užgrobiųjų karų priežastis, kurių smulkus išdėstymas dabar per daug supainiotų šitą darbėlį, tai turtas, kurį artojas įgyjo iš žemdirbystės, nuolat vilioja barbarus, nomadus, keliaujančias tautas į plėšiamuosius žygius ir jie tai spiria artoją pamesti savo laukus, jeigu jisai nori savo turtą apginti.

Ką jis gali daryti, būdamas šitokioje padėtyje? Kad nenustotų visko, jisai turi atiduoti dalį. Darbas, esant žmonėms civilizacijos kultūros laipsnyje, virsta taip našus, kad paprastai duoda daugiau negu būtina reikalinga pramisti darbininkui ir jo šeimynai. Šitas perteklius leidžia artojui nusipirkti sau gynėją. Ap-

rūpindami tam tikrą žmonių klasę maistu, išdirbdami jų laukus, statydami ir užlaikydami jiems namus ir t. t., artojai tuo būdu leidžia šitai klasei, neardant savo ūkio, atsiduoti ginklų, karo amatui taip pat, kaip barbarybės gadynėje moteriškės darbas leido vyrui ilgam laikui išeiti medžioti ar ištraukti į karą. Dabar šita klasė nuima nuo artojo sunkią naštą stoti į karą, ji viena gina kraštą ir žmones.

Štai yra ūkinės karių kastos pagrindas. Bet savo forma jis įvairuoja atsižvelgiant į istorijos sąlygas, kurių dėka atsirado: kartais kasta buvo kilmės ir padermės galviniai ir šiaip bendrovės valdininkai su savo palydovais ir tarnais, iš kurių vėliau atsiranda karingieji bajorai; kartais buvo tai visai atskira į kraštą įsiveržusi barbarų tauta, kuri pasiima atlikti bajorų darbą, bet, žinoma, ir jų pelną; yra tai jųjų algauninkų būriai ir t. t. Nors ir įvairuoja karių kastos formos, tačiau patį jų atsiradimą galima visur susekti, kur žemdirbystė pavirto svarbiausiu žmonių užsiėmimu — neminint, žinoma, visai atkampių arba sunkiai prieinamų vietų, esant šitame kultūros laipsnyje, ji yra ūkio būtinumas. Berods, dažniausiai, jai atsirandant, neapseidavo be žiaurumo, bet tas nieko neįrodo. Smurtas, jėga padeda kitam gimdyti, bet niekuomet negimdo naujos visuomenės.

Panašiai, kaip su karo tarnyba, atsitiko tas pat ir su visuomos valdymu, su įstatymų leidimu ir teisingumu. Visuomenė virto vis labiau sudėtingesniu kūnu, darbo padalijimas ėjo vis daugyn, pradėjo atsirasti darbo ir klasių skirtumas; privatinė nuosavybė ėjo platin ir galingyn, visuomenėje atsirado priešingumų, visumos valdymo, įstatymų leidimo ir teisingumo uždaviniai darėsi vis gausesni, įvairesni ir sunkesni. Visuotini susirinkimai, kurie būdavo laikas nuo laiko šaukiami, šitiems reikalams atlikti, ir kurie daugiausiai laikydavosi senovės, jau nebepatenkino visiškai šitų uždavinių. Ir augant reikalavimams iš visuotinių susirinkimų, nyko gyventojų tarpe palinkimas, dargi negalėjo gausiai juose apsilankyti.

Kaip padarė su karo tarnyba, taip pat palengva stengėsi artojas ir sunkiausias savo politikos ir teisėjo pareigas perkelti kitiems, kurie jas apsiėmė jo vietoj, žinoma, ne be atitinkamo atlyginimo.

Kuo patogiausia buvo jas pavesti tiems patiems žmonėms, kurie apsiėmė karo pareigas eiti. Iš tikrųjų, mes visur randame, kur šitas išsivystymas įvyko be augštesnės kultūros įtakos į žemesnę, kaip pavyzdžiui Aegipte, kur iš pradžių matome tik vieną viešpataujantią klasę arba kastą. Bet paprastai vėliau šita klasė skyla į dvi: į karių ir į tariamųjų kunigų, kurie atlieka svarbiausius valdymo, įstatymų leidimo ir teismo darbus. Ypatingomis istorinėmis apyستovomis, kaip antai, pas germanus, kurie paveldėjo Romos Valstybę, šitas skilimas į dvi dalis įvyko iš karto.

Tokiu būdu senosios žmonių laisvės jau civilizacijos pradžioje vis labiau nykdavo. O jas sunaikindavo ne kunigų vyliai, ne karalių valdžios godumas, o tik gamybos formos pasikeitimas ir pažengimas.

Taip mes randame, pavyzdžiui, jau žlungant liaudies laisvėms pas vakarų germanus: pirmaisiais tautų kraustymosi amžiais tokį atsitikimą, kad karaliai ir jų valdininkai, anaipol, nesi-stengia slopinti visuotinių susirinkimų ir juos uždrausti, at-virkščiai, jie rūpinosi, kad kuo daugiausiai žmonių juose lanky-tųsi, jie uždėdavo pabaudų tiems, kurie į šaukiamus seimus („tingus“) neateidavo.

Iš tikro, laikinai liovusis veikti visuotiniams susirinkimams, turėjo būti daug nuostolių visuomenei, kol atsirado organizacijų, kurios perėmė tųjų privalumus. Kai susidarė šitos organizacijos ir virto galybės ir lobių šaltiniu, vaizdas tuojau atsimainė. Jau nuo to laiko visi bandymai, atgaivinti senosios laisvės, buvo laikomi kėsiniimusi išversti šitų organizacijų galybės ir turtų pamatus. Iš kitos pusės dabar visokie bent kurios dar tebesančios liaudies laisvės siaurinimai ir aprėžimai tik leido šitoms organizacijoms praplatinti savo galybės ar naudojimo sritį. Bet taip kunigų, taip karingųjų bajorų viešpatavimo šaknys buvo jų ūkio būtinume.

Kunigų ir bajorų viešpatavimo metu liaudies laisvė, anaipol, neišnyksta. Tai įvyksta biurokratinės valstybės laiku. Iš pradžių tiktai susiaurinama liaudies laisvės sritis. Valstiečiai artojai nebeturi nė laiko, nė progos dalyvauti tvarkyme *padermės* ir *tautos* reikalų. Užtatai valdymas *valsčiaus* (sodžiaus) reikalų pasilieka jų rankose. Kiekvienas artojų valsčius dabar yra paten-kinančiu save ūkio vienetu, kuris paprastai juo geriau tarpsta, juo mažiau turi reikalų su kitais žmonėmis. Rūpinimasis pader-mės reikalais, padermės pajutimas nyksta vis labiau ir labiau, valsčius virsta valstiečių pasauliu*), jo politika virsta tikriausia savo sodžiaus politika.

Žengiant priekin šitam vystymuisi, naujos visumos, valsty-bės, kurios astsiranda iš senų padermių ir padermių grupių, nu-stoja savo organiškojo ryšio. Padermė iš civilizacijos laikų rėmėsi nepertraukiamais tautos narių ryšiais; valstybė, apie kurią mes dabar kalbame, kurios pavyzdžiu gali būti viduramžių feodalinė valstybė, arba dauguma rytų valstybių, remiasi beveik išimtinai ryšiais, kurie jungia viešpataujančias klases, bajorų ir kunigų kastas. Atskira bendrovė neturi jokio organiškojo sąryšio su val-stybe.

Padermę buvo galima sunaikinti ar išstumti, bet nebuvo galima savu noru išimti atskiras jos dalis, ir sulieti su kitomis padermėmis. Jinai sudarydavo nedalomą vienetą. O viduramžių ar rytų valstybės atvirkščiai sudaro paprastą sujungtą krūvą iš valsčių ir sodžių; nuo tų valstybių galima atkirsti kurią nors dalį

*) Rusų kalba „mir“ reiškia pasaulį ir valsčiaus bendrovę.

ir sujungti ją su kuria kita krūva, nieko giliau nepakeičiant išvidiniuose valsčiaus santykiuose. Lengvų lengviausia gali bet koks laimingas užkariautojas arba koks apsukrus vedybų vertėiva, žinoma, iš karališkojo kraujo, esant šitame kultūros laipsnyje, pats sulipdyti didelę valstybę arba ir kraičio su pačia gauti. Bet taip pat lengvai ji gali ir sugriūti, bent kam ją sutrenkus.

Valsčiaus nariai mažai tesirūpina permainingomis, įvykstančiomis tų klasių tarpe, kurios juos valdo. Nelabai tai jiems apeina, jiems gali būti vis tiek, ar jie moka mokesčius ir piliavas pilia Petruui, ar Antanui. Ir jeigu jie kartais nori gintis kurių atmainų, tai tas jiems nedaug tepadeda, nes, būdamas vienas, valsčius prieš per daug galingą visos valstybės viešpataujančiųjų klasių organizaciją yra beginklis.

Del šito atsiskyrimo nuo viso pasaulio ir nepaisymo valstybės politikos, iš šitų valsčių daugelis anarkistų padarė savo draugijos idealą. Bet kaip tik šitos jų ypatybės ir yra, kaip jau teisingai pastebėjo Engelsas, kalbėdamas apie rytų despotizmą, pagrindu *nieko* neribotam viešpataujančiųjų klasių despotizmui, kuris atitinka savo kultūros laipsniui, ar tas despotizmas bus karo bajorų ar kunigų kastos, ar kurio vienos arba abiejų šitų kastų galvinio.

III.

Miestų demokratija senovėje.

Kai kurioms tinkamoms apystovoms esant, pats valsčiaus gyvenimas pagamino ir sustiprino naują demokratiją.

Vėliau, augant ūkio santykiams, atsirado ir sustiprėjo *amatai* ir *vaizba* kai kuriuose valsčiuose, kurie geografinių santykių žvilgsniu buvo geresnėje padėtyje. Ten augo gyventojų skaičius ir didėjo turtai, jie apsitvėrė akmeniniais užvarais, kad labiau apsaugotų turtus, kurie tenai buvo, ir virto *miestais*.

Esant ypač geroms sąlygoms, jie pasiekė didžiausio platumo ir galybės. Daugeliui iš jų pasisekė apginti savo nepriklausomybę arba, jeigu jos buvo nustoję, vėl ją atgauti. Kai kurie miestai dargi priėjo ligi to, kad patys virto ponais, prijungė sau kai kuriuos valsčius, įkūrė didelių valstybių, kurios kartais savo platumu varžėsi su karalystėmis, kaip antai, atsitiko su Atėnų valstybe. Yra žinoma, kokią plačiausią pasaulio valstybę įkūrė Romos valsčius.

O tuo pačiu tarpu, augant galybei ir lobiams, ėjo karštos kovos miestų viduje.

Iš pradžių sodžiaus gyventojai turėjo bendrų laukų ir ganyklų. Tuomet sodžiaus žemė priklausė visiems ir nebuvo perėjusi į atskirą žmonių nuosavybę; paskui bendriems sodžiaus reikalams atskirta tik dalis visumos žemės. Kiekvienas šito sodžiaus

gyventojas naudojosi sodžiaus žeme ar bendrai, ar katras sau sodžiaus vyrijoj nustatytoimis taisyklėmis.

Jeigu svetimas žmogus atkeliaudavo į sodžių*), kas retai atsitikdavo dėliai artojų sėsłumo, tai jisai, jei į sodžius priimdavo į savo tarpą, taip pat galėjo naudotis žeme, nes žemės buvo perdaug, visiems užteko.

Bet paskui įvyko permainų, iš pradžių tai atsitiko miestuose. Nauda, kurią jie žmonėms tiekdamo, paprastai buvo taip didelė, kad jie tuo labai pritraukdamo gyventojus iš artimų ir tolimų apylinkių, o kartais net ir svetimų šalių. Skaičius atkeliavusiųjų (naujikų) augo. Pasidarė ankšta, žemė imta vertinti. Visa tai pasibaigė tuo, kad valsčiaus gyventojai nustojo savo žemę dalijęsi su naujikais. Viską valdė senieji gyventojai, valsčiaus bendrovės pavirto į uždarą draugiją, kurios nariai įsileisdavo į savo tarpą tik dalį bendrovės narių. Miesto bendrovės tarpe atsirado dabar priešgynumų tarp valsčiaus bendrų, kurie turėjo žemės ir dažnai varė vaizbą, kurie virto aristokratais, patricijais, ir tarp plebėjų, kurie buvo atstumti ne tik iš bendro valsčiaus žemės naudojimosi, bet neprileisti ir į valsčiaus bendrą susirinkimą, kuris leido įstatus, iš dalies atliko teisėjų darbą ir prižiūrėjo bendruomenės valdymą.

Ištumti iš valsčiaus bendrovės nariai iš pradžių ramiai kęsdavo tą nelygybę ir skriaudą. Kol jie buvo dar bendruomenėje tik kenčiami, kol pilnieji valsčiaus nariai, jeigu jau ne savo skaičiumi, tai bent savo turtais ir ekonomine galybe gerokai viršydavo kitus. Bet ilgainiui laikinoji patricijų galybė, palyginant, vis ėjo menkyn; o iš valsčiaus bendruomenės ištumtųjų skaičius vis augo ir savo ūkio galybe vis labyn ir labyn, žemės ūkis, artojų darbas jau nebedavė miestui ūkio pagrindo; vaizba ir pramonė išėjo čia į pirmą vietą, ūkio galybė perėjo nuo ūkininkų į vaizbūnų ir amatninkų rankas. Juo toliau žengė šitas vystymasis, juo stipresni jutosi šituodu paskutiniu luomu ir juo skaudžiau jie kentėjo savo nelygybę ir jų teisių laužymą, griežčiau plebėjai ėjo prieš patricijų privilegijas. Šie turėjo nusi-leisti viename dalyke po kito. Plebėjai įgyjo dalį miesto reikalų ir jo žemės valdymo. Jų miesto valdymas buvo nevienodas, jis įvairavo, buvo tai didesnis tai mažesnis, atsižvelgiant į įvairių klasių jėgą ir galybę. Kartais priedavo ligi to, kad suverėnė vyrija, kuri sudarydamo vyriausią instanciją viešuose klausimuose, kuri leido ne tik įstatymus, bet ir miesto valdininkus rinkdamo ir teisėjų darbą dirbdavo,— kad šita vyrija vėl, kaip senaisiais laikais, buvo visų gyventojų susirinkimas.

Aiškiausiu pavyzdžiu šitokio senosios demokratijos atgijimo naujais pamatais buvo Atėnų miestas, kuris virto didelės valstybės viduriu.

*) Lietuvoj vadina jį, kai kur naujiku. (A. J.).

Bet kur nuėjo šitas tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas?

Valdant didelę valstybę; reikia atlikti daugybę įvairiausių darbų; Atėnų liaudis bene visai sugebėjo juos atlikti, *užtat ji turėjo beveik visą savo laiką paskirti rūpintis tais reikalais.*

O tai buvo dėl to, kad politinė galybė atiteko iš tikrųjų tik tiems gyventojų klodams, kurie pajėgė visą savo laiką paskirti valstybės reikalams. Bet jų skaičiuje nebuvo nei apylinkės ūkininkų, kurie turėjo berods dalį miesto pilietinėmis teisėmis, nei laisvųjų miesto amatninkų. Valstybės valdymas, įstatymų leidimas ir vyriausiųjų teisėjų darbas atiteko tiems gaivalams, kurie gyveno iš kitų darbo: dykaduoniams turtuoliams ir dykaduoniams beturčiams — didždvarių ponams, dideliems vaizbūnams ir pabirkantams*), taip pat ir driskiams — valkatoms.

Bet iškrypusių pavargėlių luomas, driskiai, neturi jokių klasinių interesų. Politinė galybė jų rankuose niekuomet negali virsti vairu, kad valstybę ir visuomenę pasuktų į tam tikrą vagą, atitinkamą atskiros klasės interesams; ji yra tik vairas asmeniniams jų narių reikalams patenkinti. Driskiai naudojo savo politinę galybę tam galui, kad parduotų ją tiems, kurie daugiau pasiūlys, taigi turtingiems, kurie privileiodavo beturtę liaudį puotomis ir dovanomis — duona ir žaislais, kaip tat buvo Romoje. O lėšų tam reikalui pagamindavo *vergų darbas.*

Dalinai dėl to, kad vidutinės klasės stengėsi atitraukti driskius nuo turtingųjų vylių, dalinai dėl to, kad šitie proletarai stengėsi tiesioginai pajungti valstybę savo naudai, *atsirado įvairių rūšių* valstybės algų ir atlyginimų, kuriuos buvo palengvėle įvedę už dirbimą visomenės darbo teismo posėdžiuose (heliastų alga), visuotiniuose liaudies susirinkimuose (ekclesiastų alga), dargi šventėse (teorikon). Iš kur gi atsirasdavo lėšų šioms algoms mokėti? Dalį sumokėdavo mokesčiais, taigi mokėjo iš savo vergų darbo, kurie čia vėl pasirodo kaip suverenės Atėnų liaudies maitintojai; iš kitos pusės tas lėšas sudarė duoklės, kurias turėjo mokėti pajungtieji ūkininkai ir miestai „sajungininkai“.

Negana to. Nuo Periklio laikų Atėnų lėtos vyrai, kad pasidarytų Atėnų liaudies mylimi, ėmė vartoti tokią priemonę: atimdavo žemę iš tų, kuriuos kare pergalėdavo, ir ją padovano-davo atskiriems atėniškiams. Atimtąją žemę dalydavo į vienodus rėžius, vadinamus klerais, ir išdalydavo atskiriems Atėnų piliečiams, kuriuos dėl to ir vadindavo kleruchais (turinčiais klerus). Jie tokiu būdu norėjo pasiekti to, kad padarytų beturčius savo piliečiais artojais, bet šita priemonė pasirodė visai netinkama.

*) Atėnuose buvo daug pabrių ir dirbtuvių „ergasterijomis“ vadinamų, kurių darbininkai buvo vergai. Peloponeso kare sykį pabėgo iš Atėnų nemažiau 20,000 vergų į spartėnų užimtąją Dekelają. Jų dauguma bene bus buvę pabrių vergai. Tukididis vadina juos „cheirotekais“, amatninkais. Demokratų politikas Kleontas, „kailiadirbis“, buvo ne amatninkas, o šikšnų fabriko savininkas.

Driskiai proletarai velijo slankioti ir lėbauti be vargo Atėnuose, negu prakaitu apsipylę skursti kur sodžiuje. Jie velijo pasilikti Atėnuose, o savo režius išnuomojo senesniems jų valdytojams. Taigi kleruchija, tiesą sakant, buvo tik priemonė atskiriems driskiams proletarams apdovanoti, jie gaudavo čyžininkų ūkininkų, kurie jiems dirbdavo žemę ir už ją mokėdavo. Šitas dalykas išaiškina daugumą tų atsitikimų, kodėl Atėnai buvo be galo žemės godūs, bet jisai išaiškina taip pat ir tą baisią neapykantą Atėnų, kurią turėjo jų paglemžtieji.

Bet šitų įstatymų tikslas buvo toks, kad susilpnintų turtinųjų įtaką į bėdinesniuosius liaudies kodus, nieko neveikiančius, jei ne politikoj, tai bent ūkyje. Bet to nepasiekė, o pasiekė atvirkščio tikslo — priviliojo vidutinių klasių darbo žmones, kad mestų tą savo užsiėmimą, iš kurio gali pragyventi, ir savo amatus, o gyventų tiktai iš politinio darbavimosi. Tuo stačiai buvo gaminama dar naujų driskių proletarų.

Bet prieš atsirandant samdytiniais darbininkams, demokratija visuomet rėmėsi tik vidutinių klasių darbo žmonėmis — ūkininkais ir amatininkais. O tie driskiai visuomet parduodavo savo laisves ir teises, jie niekuomet nebūtų drįsę stoti į rimtą kovą dėl jų. Del to, kaip tik Atėnų gyventojų dauguma susidarė iš driskių—proletarų, liaudies laisvė turėjo žlugti.

Kaip žinome, panašiai atsitiko ir Romoje.

Taigi mes matome, kad tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas remiasi ir čia, kaip ir barbarų, kitų darbu; barbarybės laikais rėmėsi moterų darbu, civilizacijos gadyneje—vergų ir duoklininkų darbu. Ir kaip pirmą kartą visuotinoji laisvė pasibaigė despotizmu, taip pat atsitiko su miestais, kuriuose buvo naujai pakilusi laisvė.

IV.

Atstovybės sistema.

Atstovybės pėdsakų mes užtinkame jau gana anksti, dar, barbarystės gadyne. Iš tikrųjų, kai kurių viešųjų reikalų riboms labiau išaugus, apėmus jau didesnę plotą, jau nebebuvo galima atlikti visi reikalai, visų dalyvių susirinkime, todėl buvo patogiau šaukti į susirinkimą vietoj visų dalyvių tik keletas jų atstovų.

Šitokius susirinkimus mes jau randame, pavyzdžiui, irokezuose*). Tačiau ne tik savo išvaizda, bet ir labai svarbiais punktais savo esmė didžiai skiriasi dabartiniai seimai nuo tų įgalotinių susirinkimų. Pavyzdžiui gali būti irokezų sąjunga (konfederacija). Iš laikinų sutarčių palengva išaugo stipri penkių padermių sąjunga karams bendrai vesti. Šita sąjunga buvo per plati, kad

*) Irokezai—Amerikos indiečių giminė, jau XV am. gyvenusi abipus Laurino upės dabartinėj Naujorko valstybėje. Anksčiau už kitus pakilo kultūra ir civilizacija. Ypač XIX amž. mokslininkai ėmė tyrinėti jų gyvenimą. (A. J.)

žmonių visumos susirinkimas galėtų spręsti visus savo reikalus. Nedidelis įgaliotinių susirinkimas, sudarytas kilmių galvinių nuo penkių padermių, tvarkė bendrus sąjungos reikalus. Bet šitas susirinkimas nebuvo suverenis. Jisai negalėjo primesti mažumai savo valios ar noro. Galviniai balsavo ne pagalviui, bet padermėmis, ir sprendimas tuomet teigydavo galios, jeigu buvo visų vienu balsu priimtas. Toksai susirinkimas, anaipol, nebuvo įstatymų leidžiamasis seimas, kaip nėra juomi, pavyzdžiui, koks nors dabartinis pasaulio pašto kongresas. Ir kiekvienas įgaliotinis buvo ne visumos interesų atstovu, kaip (bent teorijoje) yra dabartinis seimo atstovas, o tik įgaliotinis savotiškiems tos padermės reikalams atlikti, kuri jį siuntė, arba ir penkių padermių visumos.

Tokios pat rūšies buvo tie įgaliotinių susirinkimai, kurie susidarė civilizacijos gadinę, susidėjus nepriklausomiems miestams, valsčiams ar pavietams į vieną sąjungą. Taigi, pavyzdžiui, šveicarų sąjungos *seimas* (Tagsatzung), atskirų kantonų atstovų susirinkimas, iš pradžių turėjo teisę tik *susitarti* apie bendruosius reikalus, bet *nespręsti* balsų dauguma. Nė vienas kantonas neprivalėjo pripažinti sprendimų, jei jis nepritarė tam dalykui.

Beveik ne kitaip atrodė *luomų seimai*, kurie šiek tiek įsivyravo monarkinėse Europos valstybėse feodolizmo gadinę viduramžiams baigiantis. Šitie seimai—tai tolesnis senųjų visuotinių žmonių susirinkimų tęsinys, bet į kuriuos jau įsibrauna federatyvinis gaivalas, kai ima nykti padermių vienybė ir padermės sąmonė ir bendruomenės—valsčiai ir miestai vis labiau ir labiau nuo kits kito nutolsta ir gyvena savo gyvenimu.

Mes matėme, kaip pranyko senosios liaudies teisės. Valstybės, šalies ir valsčiaus susirinkimai, kurie atsirado, virtus žmonių sėsliais, vietoj giminių, kilmių ir padermių susirinkimų, nebuvo panaikinti. Jie ir toliau rinkdavosi valdininkams rinkti, atlikti viešiesiems reikalams, ginčams spręsti; bet skaičius laisvųjų žmonių, kurie vieni teturėjo teisės dalyvauti šituose susirinkimuose,ėjo mažyn, o ir šitų laisvų žmonių tarpe mažėjo skaičius, kurie galėdavo atvykti į susirinkimus.

Frankų valstybėje kiekvienas pilnametis laisvas pilietis turėjo teisės vykti į valstybės susirinkimą.

„O iš tikrųjų atvykdavo, be karaliaus pasiimtųjų arba tam tyčia pakviestųjų dvasinių ir pasaulinių ponų, tik keletas tokių didžiūnų, o mažesniųjų laisvųjų tik tie, kur *arčiausiai gyvena*, arba dar tie, kurie turėjo savo asmens reikalų“ *).

Pagaliau, visai nustojo rodytis visi šitie mažieji laisvieji (dykūnai—bajorai). Karalius juk rūpinas ne jais, o tik tais, kurie galėjo nusverti savo balsu, nuo kurių jisai tikrai priklausė: didžiaisiais dvarininkais, vyskupais ir abatais, kunigaikščiais ir grapais.

*) F. Dahn, Urgeschichte der 'germanischen und romanischen' Völker, 4 tomas, 48.

Imperijos ir įvairių šalių susirinkimai įvairiose krikščionių germanų valstybėse vis labiau virsdavo vienu bajorų susirinkimais karalių ir šiaip kunigaikščių kiemuose. Jų reikšmė grimzdavo bežiūrint. Jie nustojo teisės valstybės valdininkams rinkti, nes urėdai tapo paveldimi, jei bent kartais dalydavo pareigas kunigaikštis. Bet vyriausiųjų teismų uždaviniai pasidarė taip įvairūs, jog greitai pasirodė, kad bajorų susirinkimai jų taip pat neapriėmė, kaip ir pirmiau žmonių visumos susirinkimai. Teismų darbas vis labiau ir labiau patekdavo į tam tikrų pastatytųjų teisėjų rankas.

O įgiję teisiamąją valdžią, jie įgijo taip pat didelės įtakos į *teisės sudarymą*. Griežtas askyrimas teisiamosios ir įstatymų leidžiamosios valdžių yra labai jaunas ir dar šiandien nevisur prigijęs. Pirmiau teisėjai sprendavo pasiremdami seniausiais įpročiais. Bet jeigu būdavo toks atsitikimas, kuris neturėjo senovės pavyzdžių, tuomet teisių sprendimas reiškė tiek pat, kaip ir pats įstatymas.

Be paveldėtų įpročių, nustatant visuomenės santykius, turėjo reikšmės ne visuotini visiems bendri įstatymai, bet atskiri nusi-
statymai, kuriuos sudarydavo sau kuri bendruomenė, ar asmenys, su kitomis bendruomenėmis ir asmenimis. Taigi bajorų seimeliams nebuvo reikalo vargintis įstatymų leidimu.

Jei prisiminsime dar tai, kad valstybė ar jos karalius, esant šitame kultūros laipsnyje, nuolatines savo įeigas gaudavo ne iš tam tikrų nustatytų pavaldiniams duoklių ar mokesčių, o iš savo *dvarų*, tai bus suprantama, kad nuolatiniai tam tikru laikotarpiu šaukiami bajorų seimai darėsi vis mažiau reikalingi. Tik nepaprastais atsitikimais, prireikus karaliui statyti „savo tautai“ ypatingų reikalavimų, jisai telkėsi bajorus, kad gautų iš jų pagalbos.

Sustiprėjimas ir išgalėjimas miestų seimų reikšmę atgaivino ir davė jiems naują gyvenimo gadinę pradėjus nuo kryžiaus karų. Vaizba ir amatai ėmė vystytis, atsirado daugybė miestų ir greitu laiku jie ėmė stiprėti. Kai kurie iš jų, esant tinkamoms apyستovoms, pasidarė tiek galingi, kad virto net nepriklausomomis respublikomis, o kiti, ne tik nusikratė svetimo jungo, bet patys, kaip kai kurios miestų respublikos senovėje, apie kurias jau augščiau minėta, virto ponais, kartais perdaug galingais ponais, ir turėjo savo globoje plačių, didelių valstybių. Iš tokių užtenka paminėti nors ir Venecijos respubliką. Bet ir ten, kur miestai nebuvo įgavę tokios galybės, jie virto jėga, kurios negalima buvo per nieką laikyti. Laikui bėgant, kai atsitikdavo koks svarbus reikalas, kunigaikštis turėjo atsiklausti dvarininkų ir miestų atstovų, jeigu norėjo būti tikras, kad ir čia ras reikalingą paspirtį.

Taip įėjo dabar naujas gaivalas į vyriausiuosius susirinkimus ir tik, tikriaus, ne vienas, bet du. Mat, kunigai nelabai tesirūpino bajorų seimais, nors jie ir nebuvo iš jų išstumti. Jie tu-

rėjo gana ir kitokių priemonių, savo reikalams nuo valstybės apginti, o neiti į bajorų seimus. Dabar vyriausį įgaliotinių seimą—juk dabar jį galima taip pavadinti—įėjus miesto atstovams, ir dėl to įsigijus naujo gyvenimo ir naujos reikšmės, ir kunigai labiau ėmė paisyti.

Tokiu keliu šitie įgaliotinių susirinkimai virto luomų seimais. Jų sudėtis labai įvairavo. Kartais bajorai ir kunigai būdavo vienuose rūmuose, o atstovai sudarydavo antruosius. Kartais vėl atsiskirdavo nuo kits kito bajorai ir kunigai, tada būdavo jau treji rūmai. Būdavo aisitikimų, kad bajorai skirstydavosi į augštesnius ir žemesnius. Kai kuriais atsitikimais šių atstovai sėdėdavo su miestelėnais drauge vienuose rūmuose. Dargi kartais būdavo net tokių atsitikimų, kad valstiečiams, esant geroms sąlygoms, tokiam dideliame skaičiui pavykdavo nusikratyti baudžiavų, virsti žemininkais, laisvais artojais ir įgyti tokios galybės, kad jų nebebuvo galima aplenkti. Tuomet į luomų seimus priimdavo ir valstiečių atstovus, kurie sėdėdavo arba su miestelėnais, arba sudarydavo savąjį ketvirtąjį luomą.

Šitie luomų seimai greitai įgijo įtakos ir galybės. Nes juo daugiau vystėsi vaizba ir amatai, tuo mažiau ištekdavo karaliaus dvarų įplaukų valstybės reikalams padengti; apmokamų amato teisėjų, daugiausiai romėnų juristų, skaičius dabar vis ėjo didyn; be vyriausiųjų teismų darbo, jiems veikiai pateko tai viena tai kita žemesniojo teismo darbų šaka. Tuo pat laiku, apie keturioliktą amžių,—pradėjo augti samdininkų kariuomenė. Teismas ir kariavimas, tuomet dar svarbiausi valstybės valdžios uždaviniai, buvo kas kartas vis labiau branginami, ir nekiek nepigesnis buvo pašveitimas, kuris dabar ėmė plisti kunigaikščių kiemuose. Kunigaikščiai dabar buvo reikalingi pinigų, ir jų godumas ėjo vis didyn. Prasidėjo kunigaikščių „skurdas“.

Vargšai griebėsi, kaip dabartiniai mūsų dvarininkai, visokių priemonių, kad išsilaikytų nenugrimzdę. Paprasčiausias kelias buvo daryti skolas, be to, kartais griebdavosi apgaulingų bankrotų, pinigų gadinimo, plėšimo turtingų miestelėnų, ypačiai turtingųjų žydų ir tt. *)

Bet visų tų tėviškos kunigaikščių finansų politikos priemonių, nors kartais ir būdavo jos labai pelningos, kaip pasirodė, ilgainiui visai neužteko padengti augančioms valstybės ir karaliaus kiemo išlaidoms.

Todel vis rūpinosi, kaip nors pritraukti „valdinių“ visumą, kad jie neštų valstybės išlaidų našą. *Pramanyta mokesčiai pinigais.*

*) Greta su šita kunigaikščių apgaulės politika ėjo pamokas kiek įmanoma žiauriausias kruvinų įstatymų leidimas prieš mažučius apgavikus, dargi prieš elgetas ir bedarbius. Didžiausius vagis paleisdavo; o teisingumo vardu jie kankindavo ir kardavo mažuosius vagis.

Bet šituos mokesčius viešpačiai nevisuomet gaudavo dykai, kuo nors jie turėjo atsisteisti. Beginklius valstiečius galėjo jie lupti ir skusti, kiek širdis geidė, bet prieš galingiausias klases, kurios turėjo savo atstovų luomų seimuose, turėjo jie nusilenkti. Kartais priedavo ligi to, kad iš tikrųjų valstybę ištaisai valdė kuri virbė (komisija), kurią išrinkdavo luomų seimas, ir kurios rankose pats viešpats buvo tik bevaliu įnagiu.

Šitie luomų seimai buvo dabartinių seimų ar parlamentų pirmtakūnais. Bet labai dažnai jie testovėjo ant to paties pagrindo, ką ir minėtieji seimai iš įgaliotinių, susidėjusių į sąjungą nepriklausomų valstybių ir giminių.

Kiekvienas luomų seimo narys nebuvo visos tautos atstovu (arba bent tik vienos kurios klasės tautoje), bet atstovavo kuriai vienai griežtai ribotai korporacijai ir kurios atskiros teritorijos interesams, ir tai dėl to, kad tam buvo išrinktas, pav., kaip miesto, arba kurios bažnytinės korporacijos įgaliotinis, arba dėliai to, kad buvo paveldėjęs ar įsigijęs tokią socialę padėtį ir teisę (kaip dvasinis ar pasaulinis dvarininkas). O tam tikra dermė nustatydavo kiekvienai korporacijai ar teritorijai skyrium jų santykius su valstybe, ir dėl to užkrauti kurių pareigų biednuomenei, luomui ar žemei be jų, ar jų ponų, arba bent be atstovų sutikimo nebuvo galima. Užtat pirmysčiuose luomų seimuose negalėjo atsistiekti, kad dauguma viršytų mažumą; bet kartais, tam tikroms sąlygoms esant, atkakli ir atžagari mažuma galėjo tikėtis, jog ginklų pagalba taip ją į tai kalbins, kad ji savo balsus pridės prie daugumos balsų.

Sutinkas buvo įgaliotiniu ne dėl savo socialės padėties, o dėl to, kad ji išrinko teritoriją ar bendruomenę atstovauti joms tam kartui, todėl buvo dar reikalinga, kad tą jo sutikimą pripažintų ir tie, kurie jį siuntė, kitaip tat neturėjo reikšmės. Pralotai turėjo gauti pritarimų iš savo konvento ar kapitulos, miesto pasiuntiniai turėjo atsiklausti tarybos ar net visumos susirinkimo*).

Jeigu iš luomų seimo turėjo išsivystyti dabartinis parlamentas ar seimas, iš šitokios sąjungos susirinkimo ryšių tautos seimas, tai pirmiau turėjo atsirasti vienalypė valstybė ir būti ji vietoj bendruomenių ir visumų krūvos, kuri viduramžiais ir sudarydavo valstybę, tuomet reikėjo, kad siaurą šitų mūsų valsčių savitumą pergalėtų tautybė.

Tą darbą atliko kapitalistinė gamybos forma.

*) Palygink čia Vokietijai F. W. Unger, Geschichte der deutschen Landstände II p. 390 ir sek.; 414. Apie Angliją sako Lotaras Bucher'is: Senieji parlamentai priimdavo savo sprendimus *vienu balsu*, o jeigu ėjo apie mokesčių leidimą, tai tie pavietai nebuvo priderą, kurių atstovai nebuvo sutikę (Der parlamentarismus wie er ist, 2 leid. p. 117) Bucher'is kartkartėmis didžiai apgailėstauja, kad šitas balsavimo būdas yra išnykęs (ten pat 92 ir 160). Jo knyga yra dideliai sąmoninga, gili ir paraginanti, bet apie jį reikia pasakyti tą pat, ką yra vieną sykį pasakęs Marksas apie vieną Dovidą Urquhardt'o raštą: jisai „rodo kartu ir stiprią ir silpną tos kritikos pusę, kuri sugeba dabartį apspręsti ir pasmerkti, bet ne ją suprasti“, (Kapital, I t., 2 leid. p. 528).

V.

Monarkinis ir seiminis absolutizmas.

Užėjus kapitalistinei gamybos formai, kurios pradžią užtin-kame šešioliktame amžiuje, prekių gamyba, gamyba pardavimui, apskritai virsta visuotina gamybos forma. Atskiros pramonės, dir-busios tik savo darbininkams ir jų šeimininkams vartoti, vis la-biau ir labiau mažėja. O drauge su tuo nyksta sodžiaus ir miestų aprūpinimas katras sau visų savo reikalų ir atsiskyrimas nuo pa-saulio, kuo taip atsižymi viduramžis. Kiekviena pramonė dabar priguli nuo rinkos, o dažnai, stačiai ar tarpininkaujant vidaus rinkai, nuo pasaulio rinkos.

Vidaus rinka yra tai ne kas kita, kaip į vieną valstybę susidėjęs žemės plotas. Valstybė, kiek galėdama, apgina savo žemėje prekių gamintoją ir prekių pardavėją, kurie jai priklauso, nuo svetimųjų gamintojų ir pirklių. Iš kitos pusės rūpinasi su-daryti kuo geriausių saviškiams pardavimo sąlygų. Juo didesnė valstybė, juo stipresnė valstybės valdžia, tuo labiau gali tikėtis prekių gamintojai ir pirkliai, kad jų interesus kuo geriausiai apgins.

Nuo šito laiko valstybės įgyja tvirtą ūkio pagrindą. Vidur-amžiais mes randame amžinai kitėjančias valstybių sienas, nes jų valdančios šeimynos keičia jas tai dėl užkariavimo, pasidali-jimo, palikimo, tai dėl vedimo ar išteikėjimo, pirkimo, maino, dargi įkeitimo *). Kadangi kiekvienas sodžius, ar valsčius su-daro atskirą vienetą, tai visai nėra reikalo, kad valdomasis plo-tas būtų ištiesai vienoj vietoj. Pavyzdžiui, Habsburgai keturio-lik tame amžiuje turėjo valdžią ne tik dabartinėse vokiečių-austų gyvenamose žemėse, bet ir Šveicaruose, Švabuose ir Elzase.

O dabartinės valstybės sudaro stamančiai ūkio sujungtus žemės plotus, ir tasai susijungimas eina juo stamantryn, juo ilgiau gyvena šitoji valstybė, juo labiau jų ūkio forma darosi kapita-listinė, o gamyba prisitaiko ypatingoms vidaus rinkos sąlygoms ir reikalams, kurių ji ten turi.

Dabar valstybės plotui padidinti ir jos sienoms sudaryti jau nebegali užsiimti tik viešpaties šeimyna, kilusi iš karių kastos. Ir darbo klasės gali ir turi tuo rūpintis. Iš dinastijos valstybės pasidaro tautos valstybė.

Vėlybojo viduramžio laikais sodžiaus ir miesto gyventojams galėjo būti vistiek pat ar jų ponas dar valdo ir kitus, daugiau ar mažiau valsčių, kaip šiandien dvaro darbininkams gali būti vistiek, jei jo savininkas turi dar daugiau dvarų. Bet dabartinės valstybės gyventojams tai nėra vistiek: kiekvienas ploto sumaže-

*) Hohencollernų valstybės branduolis yra, kaip žinoma, atsiradęs iš įkaitu laiduotos skolos (K. K.). Lenkija ir Lietuva buvo susidėjusios Jagėlos laiku į vieną, nes Jagėla nuėjo užkuriomis į Lenkiją (A. J.).

jimas jai reiškia trukdymą ir kenkimą jos ūkio gyvenimui, o jos padidėjimas ketina praplėsti vidaus rinką, pagerinti jo padėtį pasaulio rinkoje.

Juo stamantresnė ir stipresnė darosi naujoji valstybė, juo labiau pasileidžia ir menkėja užsilikusios valstybėje politikos ir socialės organizacijos. Valstybė atima viena po kitos visas jų funkcijas, pagaliau jos virsta griuvėsiais, stovinčiais kelio viduryj, kurie reikia išgriauti ir nuvalyti. Visuomenė subyra į „atomus“, žmonės turi tiesioginių santykių su kits kitu, apsidami be įvairių korporacijų tarpininkavimo.

Visuomenei byrant į atomus, vadinasi, vystant esančioms valstybėje organizacijoms, tuo pačiu laiku eina didyn centralizacija valstybėje ir visuomenėje.

Vaizba visuomet turėjo paslinkimo į centralizaciją. Jai patogiau ir delto stengias taip prekes, taip pirkėjus bei pardavėjus surinkti tam tikrose, dėliai savo geografinės ar politinės padėties, vietose, ypačiai tinkamose sudėti prekėms, gabenti joms toliau. Esant kapitalistinei gamybos formai, kuri visą gamybą paverčia į prekių gamybą ir riša ją su vaizba, tos vaizbos centralizacija veda į centralizaciją visame ūkio gyvenime. Visa šalis ima priklausyti ūkio žvilgsniu stačiai ar aplinkiniai, daugiau ar mažiau, nuo sostinės, kaip ši savo keliu ima priklausyti nuo kapitalistų klasės. Sostinė, tas vaizbos centras, sutraukia įsavę visas pridedamąsias vertybes, visą šalies perteklių; o prakutimą seka menas ir mokslas.

Ūkio gyvenimo centralizacijai atitinka politinė, ir vaizbos centras virsta valdžios centru.

Mes esame jau nurodę į tai, kad naujai iškylančios klasės, kurios gyvena iš prekių gaminimo arba jų pardavinėjimo, yra reikalingos stiprios valstybės valdžios, kuri gintų jų interesus, taip viduje, taip svetur.

Karalius, tasai senovės padermės galvinių įpėdinis, viduramžiais tiktai galvinys—kaipo karo vadas—karių kastos viršininkas, kaip vyriausias teisėjas—kunigų kastos galvinys.

O jei jo urėdas virto paveldėjamas, tai ne visur atsitikdavo, jis visuomet priklausė nuo savo savitų ir atžagarių pasaulinių vasalų, o taip pat nuo savytų ir atžagarių geros valios kunigų. Miestų atsiradimas nepagerino jo padėties, kaip tat mes jau matėme, tik dabar jis priklausė nuo trijų vietoj dviejų luomų.

Atsiradus pasaulio vaizbai ir pakilus kapitalistinei gamybos formai, kunigaikščių padėtis pagerėjo. Dabar atsirado daugybė beturčių, iš kurių, kol nebuvo gerckai išsivysčiusi pramonė, tik dalis galėjo virsti samdytaisiais darbininkais. Dauguma tapo driskiais proletarais, ir jie pasidarė despotizmo ramsčiais, kaip Romos driskiai. Bet dabar jie parduodavo despotams ne savo balsus

rinkimų metu, o tik kumsčius. Didėjo *kariuomenės*, kurios tarnavo karaliui*).

Tuo pačiu laiku išnyko *bajorų vyčių kariuomenės*, kurios beveik nepriklausė nuo viešpaties. Feodaliniai turtų šaltiniai išseko, o tikriaus sakant, jie nustojo savo reikšmės. Nebe valstiečių laža, nebe jų mezliavomis ir pyliavomis rėmėsi dabar visuomenės jėga, bet pinigais. Kiek lupsį valstiečius, o pinigų iš jų išgausi nedaug. Del to dvarininkai, bajorai ir kunigai, norėdami gauti pinigų, turėjo ir mokėjo padaryti prekėmis tam tikrus savo darbus ir pareigas, kuriais jie buvo pragudrėję: kunigai pardavinėjo dvasioms raminti šventuosius atlaidus ir relikvijas, bajorai pardavinėjo savo karo tarnybą kiekvienam, kuris siūlė už tai geresnę kainą. Ir ūkiškai nepriklausomi vasalai virto priklausomais samdininkais karaliaus karininkais, vadinas vadais pašlemėkoms ir valkatoms, kurie rinkdavos po viešpaties vėliavomis.

Kunigų pirklyba šventenybėmis, pagaliau, buvo taip nedora, kad liaudis visur prieš tai sukilo. Kunigai, kaip ir bajorai, nepajėgė išlaikyti savo laisvės. Ką jie dar sau palaikė ar gaudavo iš turtų ir įeigų, tai gaudavo taip katalikų, taip protestantų šalyse, iš kunigaikščio malonės, ir del to, žinoma, jie turėjo jam tarnauti.

Bajorai ir kunigai tačiau nustojo ne tik savo nepriklausomybės, iš dalies net ir savo turtų, jie darėsi kas kartas mažiau bereikalingi. Nauja gamybos forma, nauja valstybė statė teisams ir bendruomenėms valdymo dalykuose tokių reikalavimų, kuriems patenkinti senosios feodalų organizacijos, kuriose buvo įsivyravę kunigai ir bajorai, anaipol, nebuvo priaugusios. Teismuose dažniausiai buvo įsigalėję nuo to laiko mokytieji juristai (teisininkai), be Anglijos, visur Romėnų teisės mokytieji; juos paskirdavo ir apmokėdavo karalius, taigi jie visiškai nuo jo priklausė. Ir finansų reikalų vedimas dabar atiteko karaliui, kunigaikščiui ar jo paskirtajai biurokratijai. Viduramžiais dvarininkai ir laisvieji miestai atlikdavo savo pareigas karaliui, kurias eiti jie buvo apsiėmę. O kuriais keliais dvarininkas surinkdavo mokesčius iš savo žmonių, kuriais keliais juos gaudavo miestas iš savo miestelėnų ir šiaip gyventojų, tai šituo nei trupučio ne-

*) Kariuomenės keturioliktame amžiuje buvo visai kitokios rūšies, negu septynioliktame. Pirmosios susidėdavo iš ūkininkų valstiečių, kurie užsiimdavo savo amatu, per šalį uždarbiaudami, nes pakilus ūkiui ir padidėjus gyventojų skaičiui, jau ir tuomet ten buvo atsiradęs darbo rankų perteklius. Kai kurie valstiečio sūnūs dabar kartais būdavo atliekami ir jie eidavo kariauti svetur, žinoma, ketindami vėl grįžti namo ir dirbti savo tėviškėje. Pramokę ir išsigudrinę karo amato, kurį, betarnaudami svietimams ponams, šitų valstiečių burlai galėjo sunaudoti namie ir sugebėjo atsikratyti nuo savųjų ponų. Šitokiu keliu atsirado šveicarų ir čekų husitų laisvė. O septynioliktojo amžiaus algauninkai buvo beturčiai, karo amatas buvo jų vienintelis uždarbis, karas—jų maitintojas. Jis neturėjo jokios laisvės beginti, jei bent tik plėšimo laisvę. Jo būvis parėjo nuo jo algos. Jisai buvo karaliaus bernas ir despotizmo ramstis, dargi savo tėviškėje.

sirūpino valstybės vyriausybė. Dabar neleista nustatyti mokesčiai nei dvarininkams, nei miestų valdyboms, o visa tai pavesta mokesčių ir muitų atpirkikams, arba mokesčių valdininkams.

Dabar bajorai ir kunigai, kaip atskiri luomai, nustojo visokios reikšmės valstybės gyvenime, jie nesikiša į valstybės valdymą, nebeduoda teisėjų, karių. Tie luomai, kurie turėjo privilegijų ir lobių ne iš savo visuomenės darbo, tik iš viešpaties malonės, nuolat virsta vis didesni tinginiai. Jų uždavinys dabar yra tik vienas — garbinti karalius.

Žlugus bajorų ir kunigų nepriklausomybei, išnyko abu svarbiu luomų seimo šulu.

Bet ir trečiasis šulas, *miestai*, septynioliktame ir aštuonioliktame amžiuje ėmė eiti vis menkyn ir menkyn. Berods kapitalinė gamybos forma surinko į miestus daugybę žmonių ir dėl to miestai išaugo, — buržujų ir proletarų,—bet jie visi susirinko nedaugelyj didmiesčių, o juos vėl visus pralenkė savo didumu, galybe ir turtais sostinė. Didelė miestų dauguma apsisistoja beauganti, arba ėina menkyn, nupuola ligi „supuvusių miestelių“ (rotten boroughs), kaip juos vadindavo Anglijoje.

Šitie miesteliai negalėjo atsispirti galingajai kylančio absoltizmo jėgai.

Bet tuo labiau, pradedant šešioliktojo amžiumi, sostinė ėmė daug reikšti valstybės politikoje. Jau Indrikas IV žinojo, kad Paryžius esąs vertas vieno mišų, vadinąs, kad karaliui pravartu pasiduoti sostinės valiai, o ką reiškė *Londonas* valstybės politikoje, patyrė Karolius I savo galva *).

Bet daugumai sostinės gyventojų visiškai nerūpėjo, kad pasiliktų luomų seimai, nes jie reikšdavo tiktai ponų-bajorų ir mažų miestelių viešpatavimą. Ko galėjo laukti sostinė iš šitų seimų? Gal tai tik, kad nemokėtų mokesčių, labiau skalsytų ir tauptų. Bet tai paprastai nebuvo paranku anų laikų sostinės gyventojų daugumai. Geroka sostinės gyventojų dalis uždariaudavo tuo, kad patenkindavo vieno karaliaus reikalus. Juo daugiau pinigų jisai išleisdavo, tuo geriau buvo sostinei. Kad karaliaus kiemo ponai netaupė turtų, kad jie sostinėje mokėjo tik švaistyti ir taškyti tai, ką jie buvo išspaudę iš sodiečių, ar kaip dvarininkai, ar padedant valstybei, visai mažai rūpėjo prabangos pirkliams, lupikams ir paleistuvių globėjams, karaliaus kiemo poetams ir filosofams. Juk ir šiandien yra tokių literatų, kurie skelbia vergų išmintį, kad taškymas esąs socialė monarkų ir jo kiemo žmonių pareiga, kad „pinigai eitų į žmones“.

Gaivalai, kurie dabar įgijo įtakos į karalių, o per jį ir į valstybę, jau buvo nebe tie, kurie luomų seimuose rado savo atstovybę. Buvo tai naujai kylantieji gaivalai, kurie darė asme-

*) „Galima neperdedant pasakyti, jog be išdavimo City Karolius I niekuomet nebūtų pergalėtas ir be City pagalbos Karolius II niekuomet nebūtų užėmęs sosto“. Macaulay, Anglijos istorija, vok. versta Lemckes, I t. 260 p.

nišką įtaką į karalių: pirmoj vietoj *kiemo bajorai* ir *kiemo kunigai*, su visa eile valdininkų ir mylimųjų; jie veikė savo *intrigomis*. Paskui *karaliaus vietos gyventojai*, kurie kartais mokėjo įgyti galios demonstracijomis, o kartais net ir *maištais*, ir, pagaliau, *vaizbūnai* (pirkliai), *kapitalistai*, kurių *kreditas* buvo stipriausias naujosios valstybės pamatas.

Iš tikrųjų, karaliaus valdžia niekuomet nebūtų galėjusi virsti absolutė, neribota, be kapitalistų pagalbos. Teko ilgas kovas vesti, reikėjo pergalėti visus savo priešus, ar juos papirkti, atsėjo apmokėti savo šalininkus ir apgynėjus; o reikėjo ištesėti tiems uždaviniams, kurie dabar atateko valstybei, kurius pirmiau aprūpindavo katras sau valsčius, miestas ar pavienės bendruomenės arba jų feodalai ponai, arba kurie buvo visai naujai iškilę: apsaugos policija, susisiekimas, taisymas kelių ir kanalų, statymas tvirtovių, magazinų su karo medžiaga ir tt. Kad ištesėtų visa tai atlikti, karaliui buvo reikalinga daugybė pinigų, daugiau, negu jų galėjo išspausti paprastais keliais iš savo valdinių, imdami mokesčius ar muitus. Del to jie turėjo vis giliau bristi į skolas turtingiems vaizbūnams, žinoma, už tam tikrą atlyginimą. Nuo to laiko ligi šiai dienai kreditas yra likęs didžiausiu valstybės ramsčiu. Baisus kurso kilimas ar puolimas yra nulėmęs dviem paskutiniais amžiais nevienos valdžios likimą.

Tai buvo svarbiausi veiksniai, kurie buvo nustatę Europos monarkų politiką ligi prancūzų revoliucijos ir dar toliau, net ligi šių dienų. Šita veiksmų įtaka buvo didelė, bet ji buvo nesutvarkyta ir nenustatyta. Iš tikrųjų viešpatavo ne karalius, bet viešpatavo atskiri asmenys, koterijos ir interesų ratilai; bet jie galėjo veikti į valdžią tik *per jį*. Monarko valdžia buvo neribota, absolutė; kai kuriems parinktiems jo malone asmenims ir būreliams buvo galima pakreipti jį savaip, bet niekas valstybėje negalėjo jai atsispirti.

Atpenč, luomų seimai ėjo vis menkyn, kai kuriose šalyse jie visai užmigo. Kitose jie atlikdavo rolę, panašią į dabartinių darbininkų komitetus pabrikuose: jie buvo sukančiomis mašinomis, kurios keletai visai mažų atsitikimėlių turėjo leidimą drįsti padėti visagalinčiai valstybės milicijai.

Šitaip atrodė Europos vystymosi vaizdas septynioliktame ir aštuonioliktame amžiuje.

Bet mes užtinkame čia ir išimčių. Buvo ir tokių šalių, kuriose karaliaus valdžiai nepavyko pergalėti luomų seimai, kuriose priešingai šie virto visagalinčiais valstybės viešpačiais. Kuo žymiausiai pavyzdžiu šito skyrimosi nuo tos visuotinos taisyklės, kad visur ėjo prie kunigaikščio absolutizmo, buvo *Anglija*.

Kodel Anglija darė išimtį, tam buvo daug priežasčių. Svarbiausios atrodo mums šit kurios: kaip tik septynioliktojo amžiaus pradžioje, kai absolutizmas Anglijoje turėjo kariauti paskutines nulemiančias kovas, Anglijos karaliais virto *Škotijos* karaliai,

šalies ūkio žvilgsniu atsilikusios, kurioj dargi buvo užsilikę senovės kilmų įstatymų, ir kunigaikščiai dar visai priklausė nuo luomų. Per ištisą septynioliktą amžių Škotija ir buvo silpnybės Anglų karaliams iš Stuartų namų, kovojantiems dėl absolutizmo, priežastis, taip pat buvo su Vengrais, kurie ligi paskutinių laikų nuolat pastodavo kelią absolutinėms Habsburgų pastangoms.

Dar daugiau atsivėrė tai ta apystova, kad Anglija buvo sala. Jos galybė ir apsauga rėmėsi ne žemės kariuomene, bet *laivynu*. Dėl to prekių gamintojai ir pirkliai neturėjo jokio noro ir priežasties palaikyti karalių pastangas sudaryti stiprią nuolatinę armiją. Šito stipriausio despotizmo įnagio trūko Anglijoj kaip tik tuo laiku, kai ėjo sprendžiamosios absolutizmo kovos.

Ta apystova, kad Anglija buvo sala, buvo daug svarbesnė dar kitu žvilgsniu, būtent: nuo šešioliktojo amžiaus padėjo dabartinei kapitalistinei buržuazijai augti atradimas jūros kelio į Rytų Indiją ir atradimas Amerikos, nes Europos pasaulio vaizbos centras buvo perkeltas iš Viduržemio jūros į Atlanto okeano pakraščius. Iš pradžių Anglija dalyvavo žydinčioj portugalų, ispanų, olandų vaizboj *jūros plėšikų* formoje, kuri ypačiai skaudi buvo ispanų laivams. Paskui ji tiek sustiprėjo, kad ištesėjo duoti savo grobiamiems žygiams teisėtesnės išvaizdos, pati įgydama kolonijų ir pradėdama varyti plačią vaizbą su užjūriu, bet varydama ne tik tą vaizbą, kurią mes šiandien vadintume teisėta padoria vaizba, bet varė su pamėgimu ir tokią, kaip smukulį ir vergų pardavimą. Londonas greitai virto pasaulio vaizbos centru; jisai pralenkė Lissaboną ir Antverpę, ir septyniolikto amžiaus pabaigoje prekybinės reikšmės žvilgsniu jis teturėjo tik vieną konkurentą Amsterdamą. Atsižvelgiant į gyventojų skaičių, jisai jau tuomet stovėjo Europos didmiesčių priešakyje; jame buvo skaitoma į pusę milijono gyventojų ir galėjo tiekti geroką milicijos armiją. Be to, jisai mažiau buvo prabangos miestas, negu Paryžius; jo tarpimas mažiau parėjo nuo karaliaus ir jo kiemo žmonių lobio aikvojimo, o labiau nuo vaizbos bujojimo, jisai buvo reikalingas tokios valdžios, kuri būtų stipri svetur, o ne namie.

Stuartai išaikvojo visas savo jėgas, bebandydami atstatyti absolutizmą, ir visai nesistengė varyti galingą stiprią užsienio politiką Anglijos vaizbai pasaulyje apginti ir praplatinti.

Anglijos, o ypač Londono miestelėnai buvo tiek galingi, tiek drąsūs ir išdidumo pilni, kad jau septynioliktojo amžiaus viduryje, tam tikrų sąlygų spiriami, galėjo išdrįsti, susidėję su viena bajorų dalimi, taip pat su smulkiaisiais miestelėnais ir valstiečių likučiais, paskelbti karą karaliui, kuris rėmėsi kita bajorų dalimi ir savo kiemo kunigais. Miestelėnai laimėjo šitą kovą, bet tuoj patys pateko į smulkiųjų miestelėnų ir valstiečių armijos diktatūrą. Ir Anglijoj atsitiko tas pat, kas, panašioms sąlygoms esant, atsitiko kitose šalyse per prancūzų revoliuciją ir

1848 m. kontinente, o dar nesenai, 1905 m. pasikartojo Rusijoj; ir įvyko tai dėl to, kad išsigandusi ir jau matanti darbo žmonių diktatūros žymes, buržuazija puolė į glėbį karaliui ir jo ištikimų bajorų. Anglijoj ji padarė sąjungą su dvarininkais aristokratais, kuri pergyveno prancūzų revoliucijos laikus ir užsilikus buvo be pertraukų ligi pirmųjų devyniolikto amžiaus dešimtmečių.

Kad didieji pramonininkai, pirkliai ir didieji dvarininkai taip ilgai galėjo eiti iš vieno, galima išaiškinti ta ypatinga padėtimi, kurią Anglijoj užėmė didieji dvarininkai. Trisdešimt metų piliečių karas tarp Baltosios ir Raudonosios Rožės beveik visai išskynė didžiuosius bajorus. Naujoji didžiųjų dvarininkų aristokratija atsirado ant senosios griuvėsių; ją sutvėrė Indrikas VII, kuris pabaigė piliečių karą, praplatino ir turtais apdovanojo ją Indrikas VIII ir jo sūnaus Eduardo VII, padarė tai bažnyčios, gildijų ir ligoninių lėšomis, iš kurių turtai buvo atimti.

Antrą didelių dvarininkų atnaujinimą padarė piliečių karas tarp Karolio I ir parlamento (seimo). Daugybė bajorų nustojo tuomet savo dvarų, ar tai konfiskavimo, ar tai finansinio žlugimo keliu. Jų dvarai atiteko pralobusiems miestelėnams. Grįžusieji Stuartai, anaipatol, negrąžino visų bajorų, pavargusių dėl piliečių karo, į jų senuosius dvarus.

Nėra ko stebėtis, kad anglų dvarininkai buvo kitokio būdo, negu kontinento, pavyzdžiui prancūzų. Šie užlaikė tiek feodalų gėdynės įpročių, kad su panieka ir išaukšto žiūrėjo į darbo žmones — gaminančius ir pirkliujančius. Užsidirbti pinigų jie laikė gėda. Pelnas, kurį jie gaudavo iš savo dvarų,ėjo vis menkyn ir menkyn; jų lepus būdas ir jausmai neleido jam gerinti ūkio, bet niekias jam netrukdydė trūkstančių pinigų iškaulyti ir elgėtauti (pas karalių), pasivogti (iš valstybės izdo) ar skolytis iš kapitalistų. Prancūzų bajorai aštuonioliktojo amžiaus laiku jau buvo susibankrutavę.

Dauguma anglų didžiųjų dvarininkų buvo prasimušėliai, kurie jau buvo persiėmę kapitalizmo dvasia. Jie stengėsi kapitalistiškai išnaudoti savo dvarus, atiduodami juos stipriems ir kapitalingiems nuomuotojams; jie nelaikė pažeminimu verstis vaizba (prekyba), ir mokėjo prideramai gerbti miestelėną, jeigu jisai buvo turtingas. Jie ypač pralobo, dirbdami kolonijų versluose, o savo lobius vartojo savo dvarams padidinti ir pagerinti. Buvo tai tame pačiame amžiuje; prancūzų bajorai visai nuskuro, o anglų bajorai virto didele pinigų galybe.

Kaip ir savo gėdynės miestelėnai, energingi ir apsukrūs, Anglijos bajorai gyviausiai dalyvavo ne tik jų versluose, sau turtus krovė, bet ir dirbo valstybės darbu. Kur tik buvo galima, anglų aristokratai pasiėmė sau valstybės valdymo darbą, dėl to tai valstybinė biurokratija Anglijoj yra mažiau sustiprėjusi, negu visose kitose dabartinėse Europos monarchijose. Ir jie sugebėjo bevaldydami atsižvelgti į savo didžiųjų, taip jiems artimų, miestelėnų reikalus.

Atsijauninę penkioliktuoju ir septynioliktuoju amžiais, anglų dvarininkai aristokratai ilgiau užlaikė jaunystės jėgas, negu kuri kita Europos visuomenė, o čia dar, ypačiai anksti išsivystė ir išbujojo ir anglų kapitalistai miestelėnai.

Ivykus tai sąjungai ir tokiomis geromis apystovomis, kurios susidėjo Anglijoje, šitos dvi klasės buvo nenuveikiamos: karaliai turėjo visiškai atsiduoti joms ir jų atstovybei — parlamentui.

Atvirkščiai, kaip tolimuose vakaruose, viskas vystėsi tolimuose Europos rytuose *Lenkijoje ir Lietuvoje*. Ir tenai ponai pergalejo karalių, ir tenai jam nepavyko nuveikti jų luomo seimo. Bet socialiai šito seimo pagrindai buvo visai kitoki, negu anglų parlamento. Lenkijoje ir Lietuvoje dvarininkai ponai visiškai įsigalėjo sutrukde vystymąsi. Persimainymas vaizbos kelių dėliai turkų veržimosi ir atradimo jūros kelio į Rytų Indiją pakenkė Lenkijai ir Lietuvai dar daugiau, negu Vokietijai. Lenkų ir lietuvių miestelėnai visai nuvargo; jie nepajėgė apsiginti prieš ponų visagalybę. Nebeliko nė jokios varžos feodalų anarkijai; karalius virto bejėgis prieš seimą, o šis vėl buvo bejėgis prieš galingą poną, iš kurių kiekvienas jutosi ir elgėsi, lyg būtų nepriklausomas viešpats. Seimas buvo tik pasitariamasis luomų susirinkimas, jis negalėjo nieko priimti balsų dauguma, ir niekur tas seimo savotiškumas nebuvo taip aiškiai apsireiškęs, kaip lenkų seime, kur užtekdamo pareikšti savo nesutikimą vieną vienam bajorui, kad seimas nieko nenumatytų.

Visai kitaip susidėjo luomų seimas Anglijoje, kur aristokratai galėjo perviršyti karalių dėl to, kad didieji dvarininkai prisitaikė prie kapitalistinės gamybos formos ir susidėjo su kapitalistų klase. Skaldančios į sudedamąsias dalis ir sutraukiančios į vieną kūną visą valstybę tendencijos Anglijoje veikė taip pat, kaip ir visoj monarkinėje vakarų Europoje. Jos privedė taip Anglijoje, taip pavyzdžiui Prancūzijoje, prie absoliuto centrinės valdžios viešpatavimo, kuris nepakentė nė jokio sau pasipriešinimo ir nemėgo jokios kritikos. Skirtumas tarp Anglijos ir Prancūzijos buvo tik toks, kad čia absoliutę valdžią turėjo karalius, o ten — parlamentas*).

Kovoms tarp karaliaus ir parlamento stiprėjant, parlamento galybei augant, atskiriems pavietams ir miestams besidedant į vieną tautą, atsimainė taip pat ir parlamento vaizdas. Atstovas nebebuvo laikomas tik savo pavieto, luomo, draugijos įgaliotiniu ir nebeišvedžiojo savo galybės ir reikšmės savo draugijos ar vietos vardu. Parlamentas nustojo būti susirinkimu mažų suverenų viešpačių (arba atstovų nepriklausomų suverenų draugijų); jisai virto vientyje čielyste, tiksliai savo visumoj buvo jisai suverenus; jisai virto valstybėje visos galybės šaltiniu. Parlamento viešpatavimas reiškia ne ką kita, kaip parlamento *daugumos* viešpatavimą. Išny-

*) Parlamento visagalybę gerai apibūdina anglų pasakymas: „Parlamentas gali viską padaryti, tik negali vyro paversti moterimi“.

kus ūkio ir politinei draugijų ir vietų nepriklausomybei, išnyko parlamente ir jų atstovų nepriklausomybė. Mažuma parlamente turi būtinais taip pat pasiduoti daugumai, kaip šalis turi pasiduoti parlamentui; parlamento daugumos valia virsta vyriausiu įstatymu, kaip Liudvikas XIV, jis gali taip pat sakyti: valstybė tai aš. Karaliai ir ministrai virsta jų vergais.

Kaip kiti vergai, taip ir šitie, kartais sugebėdavo dažnai nėsvariomis priemonėmis prikalbėti ir paraginti savo ponus į tokius darbus, kurie jiems patiko. Jeigu vergas laiko poną savo įtakoje, tai, anaiptol, tat nereiškia, kad jų tarpe yra panaikintas viešpatavimo santykis.

Tačiau anglų parlamente dauguma ir mažuma nuo septynioliktojo amžiaus net susidėjo į sandarias partijas, *vygų* ir *torių*.

Sandarių *partijų* valstybėje, esant senovės luomų seimams, visai negalėjo būti; perviršijant skirtingiems vietų ir korporacijos interesams, ryšiai, kurie jungė netik valstybę, bet ir jau atsiradusias partijas, turėjo būti gana palaidūs, o jos nuolat kitėjo. Pirmiau turėjo dabartinės gamybos forma ir dabartinė valstybė pergalėti luomų, amatų, draugijų, valsčių ir tt. skirtingumus, kol vienos klasės nariai visoj šalyje priėjo ligi to supratimo, kad jie turi bendrų visai klasei interesų, kol galėjo atsirasti tautinių, vadinamas apimančių visos tautos plotą, klasių, o susidarius tautinėms klasėms ir klasių interesams, atsirado pastovių, vienalypių partijų.

Bet juo didesnė parlamento reikšmė ir galybė, juo labiau valstybės valdžią jisai ima į savo rankas, juo didesnės darosi kovos dėl tos kainos, kurią gaus toji parlamento partija, kuriai pavyko įgyti daugumą. Dėl to tai politikai stengiasi visus tai tuos sutraukti į vieną stamantrią partiją, kurie su kits kitu sutinka svarbiausiuose dalykuose, nors mažesniuose ir skirtusi. Dėl to tai jie stengiasi ne taip svarbiuose klausimuose, jeigu jų tik yra, visus nuomonių skirtumus slopinti. Atsiranda partijos disciplina, „partijos tiranija“, greta parlamento daugumos absolutizmo pradeda reikštis partijos daugumos absolutizmas.

Tačiau šitas „despotizmas“ ir „terorizmas“ nėra ypatingas seimo savotiškumas. Jis galima rasti visur, kur didesnės masės kovoja dėl svarbių reikalų, kur laimėti galima, tik laikant saviškius stamantrius ir tik visiems stipriai veikiant iš vieno tuo pačiu krypsniu. Nieko nėra juokingesnio, kaip klausytis liberalų politikų, kurie vaitoja po frakcijos ar partijos jungu, perkūnus mėtydami prieš terorizmą, kurį vartoja darbininkų darbo draugijos. Bet taip pat juokinga atrodo, jeigu anarkistai augštai iškelia darbininkų darbo draugijas, kaipo „laisvės“ sėdybas, o smerkia „despotizmą“, kurį tiekia seimai: tai neparanku anarkistų iširėliams.

Laisvės nėra, jeigu žiūrėtume į tai anarkistų ir liberalų akimis, nei darbininkų darbo sąjungose, nei seimų partijose.

VI.

Dabartinė demokratija.

Aštuonioliktame amžiuje absolutizmas buvo pasiekęs viršūnės. Bet tasai pats amžius pagamino ir jėgų, kurios turėjo padaryti jam galą.

Aštuonioliktojo amžiaus valstybė taip Anglijoje, taip ir visose Europoje, buvo iš vienos pusės padarę vaizbos ir pramonės kapitalistams gaminti,—o, žinoma, kartu su tuo ir darbininkams. Iš kitos pusės ji buvo milžiniška mašina žmonėms plėsti vienos bajorų dalies ir didžiųjų finansininkų naudai;—Anglijoje buvo tie bajorai, kurie dalyvavo politikos darbuose, visose kitose Europoje buvo tai karaliai, kiemo bajorai.

Kaip prieš vieną, taip ir prieš kitą valstybės pusę aštuonioliktame amžiuje atsirado gyventojų tarpe vis labiau stiprėjęs pasipriešinimas. Susisiekimas ir pramonė taip išaugo ir išbujojo ir taip sustiprėjo, kad nerangiosios valstybės biurokratijos globa vis labiau kliudė gamybai augti; šita biurokratija ėmė slopinti tvarką ir taisyklumą ūkio gyvenime, o pramonių varžytynėse palaikė tą varžytoją, kuris išmanė kuo geriausiai išnaudoti kiekvieną netikėtai pakylančią ir išnykstančią konjunktyrą, suvartoti kuo geriausiai kiekvieną naują išradimą ir atradimą, sugebėjo prisitaikinti kuo veikiau kiekvieną nuotaiką ir šiaip į kiekvieną atmainą rinkoje.

Dabar jau kapitalistų obalsiai buvo ne be valstybės apginimas, bet *laisvė*.

O buržuazija reikalavo ne tik laisvės ūkio gyvenime, bet ir politikos laisvės. Ji jutosi, ypač Prancūzijoje ir Anglijoje, dabar taip sustiprėjusi savo skaičiumi, o dabar dar labiau inteligentų jėgomis ir ūkio galybe, kad ji turėtų esanti gana stipri tam, ką bandė padaryti Anglijoje jau septynioliktojo amžiaus viduryje: nuvesti aristokratų ir susidėjusio su jais karaliaus jungą.

Priešasčių buvo tuo daugiau, juo begėdiškiau tiedvi galybi siurbė gyventojų masę. Sešioliktame ir septynioliktame amžiuje, dargi ir pirmoje pusėje aštuonioliktojo amžiaus, didžioji vaizba ir kapitalistinė pramonė daugiausiai tarnavo prabangai. Esant blogam susisiekimui, dėl jo brangumo, apsimokėjo tik tuomet gabenimas prekių iš tolimų šalių, jeigu jie patys buvo palyginant aukštos vertės. Iš užjūrio vaizbūnai atveždavo į Europą, be aukso ir sidabro, dar brangių akmenų, brangių šaknų, puikių audeklų ir t. t. Kapitalistiškos, vadinasi, pasaulio rinkai gaminančios Europos pramonės tiekavo šilkų audeklų, gobelinų, porcelano ir panašių jiems dalykų. Tuomet dar kapitalizmas pelną čiulpė iš aristokratų švaistymosi.

Bet palengvėle, pagerėjus susisiekimui ir gamybos formoms, pradėjo eiti į pirmą vietą masių pramonės šakos, greta prabangos pramonės. Jei paskutiniosios savo tarpimui buvo reikalin-

gos turtingos švaistancios klasės ir tuo labiau tarpdavo, juo labiau karaliaus kiemas ir aristokratija iščiulpdavo žmones, tai atpenč masinė pramonė juo geriau tarpdavo, juo daugiau prekių galėjo suvartoti gyventojų masė, o tai buvo galima tik tuomet, juo mažiau ja naudodavo dykaduonių klasės. Juo labiau pramonė virsdavo masių pramone, juo nepakenčiamesnė darėsi buržuazijai aristokratų plėšimo sistema.

Juo labiau pramonė virsdavo masių, tuo daugiau iš sodžiaus reikėjo gauti maisto, daiktų samdytiems darbininkams pramonėje ir žalios medžiagos pabirkams. Savasis sodžius vis rodėsi labiau, kad neištesės patenkinti kilančio pareikalavimo. Įvežimas pigių maisto dalykų ir žalios medžiagos vis darėsi svarbesnis pramonės klasių dalykas. Dvarininkų interesai kaip tik buvo tam priešingi.

Šitos apystovos kai kuriose šalyse visos iš karto, o kitose bent kelios, iš jų pagamino iš pradžių Anglijoje ir Prancūzijoje, o paskui ir kitose Europos šalyse, vis didėjančią buržuazijos priešinimąsi aristokratų viešpatavimui, vis tiek kuriuo pavidalu įsiai būtų apsireikškęs—parlamentinės, seimo valstybės, ar absoliutės monarkijos.

Tačiau be buržuazijos, pradėjo taip pat bruzdėti žemutinės klasės, valstiečiai ir smulkieji miestelėnai, prie kurių dabar prisidėjo pramonės darbininkai; bet šitie dar negyveno savo savytu gyvenimu ir ėjo iš vien su revoliuciniais žemųjų miestelėnų luomais. Šitas klases buvo užgulusi valstybė visu savo sunkumu; iš jų daugiausiai ji čiulpdavo lėšų išlaidoms, kurių įsikibę reikalavo biurokratai, militarizmas, valstybės skolos, karaliaus kiemo penėjimas ir visų jo beskaičių dykaduonių.

Valstiečiai ir mažieji miestelėnai—ir proletarai, jeigu jau būtų galima juos taip pavadinti, pirmaisiais amžiais pasidarė iš karto atžagari dygstančiai absolutei valstybės valdžiai ir išnaudojantiems valstybę aristokratams. Bet ten, kur jie bandė pasipriešinti, juos paprastai nuveikdavo dėliai jų išsisklaidymo, dėliai miestų, valsčių ir sodžių nesusijungimo, o centralizuotoji valdžia lengvai galėjo juos nugaleti.

Bet laikui bėgant, valstybės vienybė ir kapitalizmas—vaizba, valstybės mokesčiai, kareivystė ir t. t.—padarė savo įtakos į žemesniasias klases. Nematymas toliau savo sodžiaus sienų, paprapijos politika ilgainiui išnyko; vienoj vietoj anksčiau, kitoj vėliau, miestelėnai ir darbininkai, net ir miesteliuose būdami, susėjo į artimesnius santykius su savo draugais didmiesčiuose. Paskutiniųjų pavyzdys rodė kelią visos šalies darbo žmonių klasėms. Ir kapitalistinė pramonė surinko dabar didmiesčiuose daugybę darbininkų ir prie jų didelį priedą mažųjų pirklių ir amatininkų, kurie negyveno iš karaliaus prabangos. Matydami šitą prabangą, jie labiau atjautė savo skurdą, ir dėl to juose, nuskurdusiuose, išaugo didžiausias įnirtimas, neapykanta karaliaus kiemo ir jo pakalikų.

Vedami dirbančiųjų didmiesčių klasių, mažieji miestelėnai ir darbininkai visoje šalyje, o vietomis ir valstiečiai, pradėjo nusi-
manyti, jog jie be savo vietos reikalų, turi ir bendrų valstybinių
reikalų. Jų galybė ir jų įtaka ėmė augti, kai pagavo nykti vie-
tės reikalų žiūrėjimas, ir pradėjo reikštis jų tarpe tautiniai, visą
tautos plotą apimę, tikslai.

Bet be kapitalistų ir darbo žmonių klasių, absolutizmui
atsirado dar trečias priešas: pilietinė inteligentija—advokatai,
profesorai, gydytojai, rašytojai, dailininkai ir t.t.

Dar šešioliktame ir septynioliktame amžiuje šitos klasės
stačiai ar aplinkui priderėjo nuo karaliaus kiemo aristokratijos.
Viduramžiais bažnyčia buvo pasidarius mokslo ir meno vieta.
Bažnyčiai paliovus nuo reformacijos laikų duoti prieglaudą, kiek-
vienas filosofas, kiekvienas poetas, kiekvienas dailininkas, kuris
pats buvo beturtis ir neišgalėjo iš savęs gyventi, tik tuomet te-
galėjo atsiduoti savo mokslui arba menui, jeigu padėdavo koks
ponas didikas, teikdamas jį priimti į savo tarnų tarpą. Bet kai
ėmė buržuazija stiprėti, jų lobiai augti, tai kai kuriems žmonėms
iš jų tarpo atsirado daugiau atliekamo laiko. Kai ėmė ki'ti susi-
siekimas, padidėjusiems jo reikalams prireike daugiau apšvie-
stųjų žmonių, tai jiems dabar galima sakyti, susidarė rinka, atsi-
rado daugiau advokatų, gydytojų, inžinierių, mokytojų ir t. t. ir
kaip, pagaliau, ėmė šviestis ir žemesnės klasės, bent didmie-
sčiuose, pradėjo jos dalyvauti politiniame ir dvasiniame tautos
gyvenime, skaityti knygas, laikraščius ir t. t., tada tai ir inte-
ligentija nustojo priklausyti nuo karaliaus kiemo ir aristokratijos;
dabar galėjo apsireikšti moksle ir mene ir tokios pažiūros, ku-
rios buvo priešingos šitoms galybėms; greitai šitos pažiūros
paėmė viršų moksle ir mene, nes faktų logika kalbėjo prieš
aristokratų viešpatavimą ir, kadangi inteligentija daugiausiai
buvo kilus iš miestelėnų, tai savo sociale padėtim ir interesais
buvo jiems kuo artimiausia.

Bet akylumu, akies gilumu, inteligentija perviršijo kitus
miestelėnų luomus, ir jų šios valandėlės interesai paprastai ne
taip jau labai ją sugraudindavo.

Del to miestelėnų inteligentija pajėgė pirmoji stoti į kovą
iširti ir atstovauti nuolatiniams miestelėnų klasės interesams.
Ko jie tuomet reikalavo, tai tas tuomet buvo visuomenės pa-
žangos reikalas, dargi ir žemesniųjų jos luomų, kurie drauge su
augštesniaisiais turėjo kovoti prieš bendrąjį priešą — aristokratų
viešpatavimą, liaudies išnaudojimą iš valstybės pusės aristokratų
naudai.

Šitas absolutizmo slėgimas buvo toks didelis, tas išnaudo-
jimas toks begalinis, kad prieš jį pasitraukdavo į užpakalį visi
priešingumai, kurie buvo žmonėse, kiekvienos klasės viduje:
priešingumai miesto ir sodžiaus, samdytų darbininkų ir kapita-
listo, amatininko ir didžiojo pramonininko, pramonės ir vaiz-
bos ir t. t.

Įvairios aukštųjų, smulkiųjų miestelėnų ir valstiečių klasės, o ir darbininkai susidėjo į viena, kad sugriautų absoliutę valstybės valdžią ir atimtų iš bajorų privilegijas. Ta klasė, kuri daugiausiai prisidėjo sudarant šią sąjungą, ir kuri pasirodė esanti stipriausias jos pagrindas, buvo miestelėnų inteligentija. Į ją tik kuo mažiausia veikė momentai, kurie skyrė įvairias klases, tik ji geriausiai juto ir žinojo vienijančius momentus. Demokratinis judėjimas — šitos sąjungos vaisius, kuris atsirado paskutiniaisiais aštuonioliktojo amžiaus dešimtmečiais, įgijo savo tam tikrą pavaldą, gavo sau vadų ir pranokėjų iš miestelėnų ir inteligentijos.

Demokratijos uždaviniai ėjo dviem krypsniais. Ji turėjo kiek galėdama silpninti galybę, kurią prieš tautos nusistatymą turėjo centrinė valdžia, vistiek kokia ji būtų, monarkija ar seimas. Bet tokiu būdu nebuvo galima pertoli nueiti, nes kapitalistinė visuomenė, kad galėtų tarpti, yra reikalinga stiprios centrinės valstybinės valdžios. Del to demokratija greta pirmojo uždavinio statė antrąjį: padaryti iš centrinės valdžios vietoj aristokratų įnagio liaudies įnagį.

Pirmajam uždaviniui išspręsti reikėjo, kad būtų leista laisva valdžios ir jos organų darbų kritika: taigi, kad būtų be seimo posėdžių viešumos, dar neribota spaudos ir žodžio laisvė. Toliau reikėjo, kad kai kurios vyriausybės ir jos valdininkų teisės ir pareigos ir prispiriamosios priemonės būtų perkelta į valsčius, miestus ir provincijas, kurioms reikalinga buvo suteikti visiška savivalda. Šita savivalda dar nereiškia, kad būtų gražinamas viduramžių partikuliarizmas. Bendruomenė del to dar nesidaro vėl savystovis vienetas, kuriuo ji yra buvusi ligi šiol. Ji pasilieka vienos didelės visumos, tautos nariu, turi veikti jos rėmuose ir jos naudai. Atskirų bendruomenių teisės ir pareigas valstybė nustato nebe atskirai. Jos yra padaras visiems vienodai veikiančių įstatymų, leidžiamų vienos centro valdžios; šie nustatomi vadaujantis visos valstybės ar tautos interesais, o ne atskirų kurių bendruomenių.

Be to, demokratija turėjo reikalauti, kad svarbiausia valstybės valdžios prispiriamoji priemonė, nuolatinė kariuomenė, būtų paleista ir būtų pakeista liaudies kariuomene, milicijos kariuomene.

Pagaliau ji turėjo pareikalauti, kad varu ar savo noru tautos skaldymas nebebūtų daromas, jei tat nėra ūkio vystymosi padaras, o tik perstipros, į nieką nežiūrinčios policinės valstybės darbas. Varu padarytasis atsiskyrimas valstybės piliečių nuo kito turėtų pasibaigti, jie turėtų įgyti teisės susieiti į sąjungas savo bendriems reikalams apginti, kad tokiu būdu galėtų pasirodyti galingesni esą valstybėje ir visuomenėje. Iš to tai atsirado reikalavimas susirinkimų, draugijų ir streikų laisvės.

Antras demokratijos uždavinys buvo tas, kad pajungtų valstybės vyriausybę tautos labui. Anglijos pavyzdys rodė, kad šitai

yra visai galima. Ten visi matė karalių esant bejėgi prieš parlamentą. Atstovų seimas, aprūpintas anglų parlamento teisėmis priešais karalių, atrodė kaip tinkamiausia, dargi kaip vieninteliai galimoji priemonė, kad paglemžtų savo kontrole baisią galybę, kurią turi savo rankose dabartinės centralizuotos valstybės vyriausybė ir prijungtų ją tiems žmonėms, kuriems suteikta teisė atstovams rinkti į seimą.

Del to tai kova del seiminių įstaigų yra neatskiriamai sujungta su politikos gyvenimo atgimimu Europos šalyse. Šita kova, kaip žinoma, yra padariusi tai, kad imta steigti tos įstaigos; berods, vyriausybės, tai darydamos, stengėsi kiek tik galėdamos atimti antra ranka tai, ką buvo davusios pirmąją, kad padarytų, jeigu bus galima, parlamentus bejėgius. Bet atsisakyti visai nuo seiminės valdymo formos, tai Europoj nepajėgė niekas, net ir Rusija — net Turkijoje jau buvo paskutinio rusų turkų karo laiku (1877—1878) parlamento šešėlis.

Bet jei Anglija parodė, kad parlamentarizmas yra pavojingas absolutei karaliaus valdžiai, tai ji taip pat parodė, kad parlamentarizmas esti liaudies atstovybė, bet gali tuo ir nebūti.

Tokios pat svarbos, kaip ir kova del seiminių įstaigų, įgijo kova del rinkimo teisės. Nuo jos turinio pareina, ar seimas padės aristokratų klasei viešpatauti, ar ji tarnaus buržuazijai, ar ji virs mūšio lauku klasių kovoje tarp kapitalistų ir darbininkų. Kova del rinkimo teisės yra aštresnė, su didesniu įnirtimu varoma ir ilgesnė, negu kova del įvedimo „konstitucinės valdymo formos“. Ji tebeina dar ir dabar daugumoje Europos šalių.

Visuotina, tiesi ir lygi rinkimo teisė yra svarbiausioji, bet ne vienintelė priemonė išrinkti tokiam seimui, kad jisai gyventojams tarnautų ir tikrai atitiktų jų norams ir reikalams. Šičia dar padeda ištiesa virtinė mažesnės reikšmės, bet, anaip tol, ne menkų dalykų, kaip antai: sutrumpinimai seimo periodų, slaptas balsavimas, perkėlimas rinkimų dienos į šventadienį, proporcinis rinkimas ir t. t. Ir del šitų priemonių visur ir kuo karščiausiai kovoja visos partijos.

Į eilę ką tik minėtų įstatymų priklauso taip pat *referendumas* ir *iniciatyva*, kurie demokratinėje Šveicarijoje yra įgiję didesnės reikšmės. Referendumas yra tautos teisė žinomomis sąlygomis balsuoti del priimtų seimo įstatymų sumanymų; o iniciatyva — yra tautos teisė balsuoti del įstatymų sumanymų ar paraginimų, kurie yra kilę iš jos pačios tarpo.

Šveicarų sąjungos 1874 met. konstitucijos § 89-ju visi sąjungos įstatymai taip pat ir privalomieji sąjungos nutarimai turi būti patiekti tautai, kad ji juos priimtų, jei to reikalauja 30 000 galinčių balsuoti Šveicarijos piliečių arba aštuoni kantonai.

Šitos konstitucijos § 123 sako, jog visos tautos balsavimas yra būtinas, jeigu peržiūrima konstitucija.

Kad tautai priderėtų iniciatyvos teisė ir paprastiems įstatymams, to nėra sąjungos konstitucijoje. Bet sąjungos seimas

privalo sekti tautos valią, jeigu 50000 galinčių balsuoti Šveicarijos piliečių reikalauja ištisai ar dalimis peržiūrėti konstituciją. (Sąjungos konstitucijos 120 ir 121 straipsniai).

Dar toliau eina gyventojų teisės prieš seimą kai kuriose kantonų konstitucijose. Ten referendumas yra privalomas, o ne tik leistas, ne vien konstituciją peržiūrint, kaip tat yra sąjungos konstitucijoje. Nauji įstatymai ir nutarimai (būtent finansinio turinio) turi būti patiekti tautai nubalsuoti: Zürich, Bern, Schwyz, Solothurn, Graubünden, Aargau, Thurgau, Wallis, Basel sodžius.

Daugumoj kitų kantonų tik leidžiami referendumas ir iniciatyva. Freiburgas yra vienintelis šveicarų kantonas, kuriame nėra jokio pėdsako nė referendumo, nė iniciatyvos. Geneva, Waadt ir Neufchatelis tik leidžia daryti referendumą.

Bet niekur referendumas ir iniciatyva nerodo tendencijos padaryti seimus nereikalingais. Niekur be jų neapseinama. Sudaryti įstatymai beveik visur palikta šitiems seimams. Referendumas suteikia tautai teisę nubalsuoti įstatymus, kurie paeina iš kantonų tarybos, ar sąjungos seimo. O iniciatyva daugiausiai duoda teisės,— bent paprastai taip esti praktikoje — pastatyti savo atstovų seimui raginimą ar reikalavimą, kad jisai išleistų tam tikrus įstatymus, bet įstatymų teksto nustatymas paliekama seimui.

Referendumas ir iniciatyva visai neketina pašalinti įstatymų leidžiamąją centro valdžią, seimą, bet jų tikslas yra — kad sustiprintų gyventojų įtaką į seimą, padarytų jį labiau pareinamą nuo tautos. Šitodvi istaigi yra kraštutiniausios dabartinės demokratijos išvados.

VII.

Rittinghausen'o pasiūlymas.

1848 metai — aukščiausias pilietinės demokratijos punktas. Nuo to laiko ji smarkiai leidžiasi žemyn. Ji ėgijo jėgų tik dėl savo aklumo, dėl to, kad ji nematė klasių skirtumo gyventojų tarpe. Tik dėl to, kad ji sulipdė įvairias klases pradedant nuo miestelėnų ligi darbininkų į vieną vientisą masę, tik dėl to, kad perdėjo joms visoms bendrą politikos tikslų reikšmę ir visai nepamatė to, kas galėtų skirti klases, ji buvo pasidariusi viena neperlaužiama falanga. Laimėjimo diena virto jai pražūties diena. Kaip karaliaus absolutizmas (Pračūzijoje parlamentinis didžiųjų finansininkų absolutizmas) ir kiemo aristokratija griuvo, nutrūko ryšys, kuris jungė darbininkus ir pramonės kapitalistus ir kuris vienijo miestą su sodžium. Kiekviena klasė nuo to laiko turėjo ir stengėsi sunaudoti naujai įgytasias laisves saviems reikalams; demokratinė laisvė davė ne socialę taiką, bet socialį karą; ką tik buvusieji sąjungininkai virto dabar pikčiausiais priešais

— dar patys tuo baisiai nustebe, nes demokratija rūpestingai vengė parodyti priešingumus, kurie buvo jos tarpe.

Išėjus aikštėn šitiems priešingumams, demokratija po 1848 m. ir yra del to žlugus.

Didelė demokratų dauguma dar nebuvo šitai numanius. Tas įsitikinimas, kad tauta esanti vienoda masė, kad ji turinti vienodus interesus, buvo, taip sakant, demokratijos nugarkaulis. Daugiau, negu per ištisi dvi žmonių karti, šitą idėją išpažino didžiausios ir kilniausios visų tautų galvos, ji buvo uždegusi kilnia dvasia visus, kurie galvojo ir žmoniškai jautė, Europos gyventojų tarpe. Šita idėja su visomis savo klaidomis ir iluzijomis, kurios su jąja buvo sujungtos, nebuvo išdygusi iš kelių pavirš žiūrinčių galvočių, bet istorinė šito amžiaus padėtis yra parodžiusi tautoms, kad tokios idėjos taip sau, lengva širdim, neišmetamos laukan.

Ne tautos sudėtyje, ne klasių interesų ir pažiūrų skirtumuose, bent nežemesniųjų, demokratai ieškojo priežasčių savo nepasisekimo, bet išvaizdoj, paviršiuje atskirų asmenų arba kurių įstaigų klaidose.

Daugelis sakė, jog tų laikų parlamentai, būtent vokiečių ir prancūzų steigiamieji seimai, jų sudėtis, jų nerangumas ir esanti svarbiausioji demokratinės revoliucijos nepavykimo priežastis. Kiti nusistatė prieš parlamentarizmą apskritai. Prie jų priklausė ir vokiečių demokratai *Rittinghausen'as*.

Atstovybės sistema, jo nuomone, esanti kaltininkė visų visuomenės blogumų. Yra tai nesąmonė, rašė jis, kad baltas duotų atstovauti save juodam, visuomenės interesus privatiniam interesui, kurie yra griežtai priešingi kiti kitam. Jei tuodu dalyku būtų tie patys, neleidžia tat logika, kad keletai šimtų susidėjusių privatinų interesų,—nors jie daugiausiai telpa buržuazijos luomo interesų viduje,—būtų duota teisė leisti įstatymus ir kad šitie rūpintųsi visuomenės geru *).

Atstovybės sistema reikėtų, sako, visai panaikinti, o jos vietoj pastatyti tiesioginį tautos įstatymų leidimą. Jeigu šitai būtų padaryta, tai tautos valia laisvai galėtų apsireikšti, ir tuomet

*) *Rittinghausen* — Socialdemokratische Abhandlungen, 3 Heft, Die unhaltbaren Grundlagen des Repräsentativsystems. Köln 1869. p. 10. Jo paties prancūzų leidinyje „La legislation directe par le peuple et ses adversaires.“ Brüssel 2 spaud. p. 32. Pirmoji laida išėjo 1852 m. Mums nežinomas antros laidos leidėjas tiek nesusivokė, lyg būtų sekęs Mato Evangeliją, kuri suteikia Jėzaus kilmą nuo Abraomo, kad išveda aukštą feodalų Rittinghausen'o kilmą ir veda ligi normano Gerlo, kuriam Karolius Prasčiokas dešimtojo amžiaus pradžioje dovanojo Blois grąpystę. Rittinghauseno senutė buvo iš grąpų Blois. Nuostabu, kad šitas, toks tikslusis biografas užmiršta mums pranešti, jog kilnysis Gerlo prabočius buvo išdykęs jūros plėšikas, kuris gavo grąpystę, kad jisai apsigyventų vietoje ir nebeplėštų Prancūzijos. Ištrauka iš šitos biografijos su kilmės medžiu yra pridėta prie paskutinios „Socialdemokratische Abhandlungen“ laidos, kuri pasirodė 1893 m. Züriche po vardu „Die direkte Gesetzgebung durch das Volk“ XX, — 246 pusl.

„tikroji teisė“, „visuotinas interesas“ savaime įsivyratų. „Socialdemokratų respublika reiškia tai, kad bus prašalinta atstovybės sistema ir įvesdinamas tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas. Tą garbę, kad pirmas paskelbiau šią teisybę ir nesilioviau skelbęs, galiu aš savintis nesidrovėdamas“ *).

Ta idėja, kad tauta tiesioginai leistų įstatymus, visai nėra nauja. Kiekvienas apšviestas žmogus žino ją iš Atėnų ir Romos istorijos, o ir iš senovės germanų istorijos. Europos vidury ji dar ir dabar tebėra gyva. Keliuose kampuose Alpų kloniuose Šveicarijoje ligi šiandien išliko liekanos anų *periodinių* liaudies susirinkimų, kurie išpradžių bendruomenėje sudarydavo vyriausią autoritą. Pavasarį, prieš ištraukiant piemenims į Alpus, suseina suaugusieji kantonų piliečiai, kad visuotiname susirinkime lauke apsvarstytų viešuosius reikalus, išrinktų valdininkus, išleistų įstatymus ir t. t. Bet kaip ir senovės laikais, taip ir dabar, čia yra laikoma reikalingu daiktu, kad viename vieninteliame susirinkime būtų atlikti viešieji reikalai.

Taigi tiesioginis įstatymų leidimas tegali būti ten, kur kantonas yra mažas. Jisai neturi būti toks didelis, kad kiekvienas pilietis galėtų be vargo, didelių išlaidų ir pragaištingo laiko gaišinimo atvykti į susirinkimo vietą; jo gyventojų skaičius neturi būti toks didelis, kad turį balsą piliečiai negalėtų suseiti vienoj vietoje ir ten spręsti ką **).

Iki Rittinghausen'o laikų niekas, dargi net toksai aštrus peikėjas atstovybės sistemos, kaip J. J. Rousseau, nebuvo sakęs, kad galima aprūpinti viešuosius didesniųjų bendruomenių reikalus, pavedus pačiai leisti tiesioginai įstatymus. Rittinghausenas pirmasis paskelbė, tai esą galimu daiktu, ir nurodė kelią, kaip būtų galima įvykdyti jo idėja, kuri turi taip pat mažai reikalo su pirmąsiais tautos įstatymų leidimu, su užsilikusiu dar ir dabar keliuose mažuose šveicarų kantonuose, kaip referendumas ir iniciatyva, kurių pagalba Šveicarijoje liaudis prižiūri ir paragina savo seimus.

„Tiesioginis įstatymų leidimas tų tautų (romėnų, graikų ir germanų)“, sako Rittinghausenas, „niekuomet nebuvo tokia organizacija, kurią aš pasiūliau, ir kuri, žinoma, bus priimta, nes ji viena tėra išmintinga (que l'on adoptera infailliblement, puisque seule elle est rationnelle)“.

*) Rittinghausen, „Socialdemokratische Abhandlungen, 2-Heft „Über die Notwendigkeit der direkten Gesetzgebung durch das Volk“ p. 18.

**) Didžiausias iš kantonų su sodžiais, Uri, apima 1076 kilometrų, Glarus 691, Obwalden — 475, Nidwalden — 290, Appenzell-Ausserrhoden 261. Mažiausias yra Appenzell-Innerrhoden 159 kilometrų. Skaičius galinčių balsuoti 1898 m. Appenzell - Ausserrhodene buvo 12500, Glaruse — 8.300; Uri — 4.500, Obwalden — 3.900, Nidwalden 3.100, Appenzell-Innerrhoden — 3.000 („Handwörterbuch der Schweizerischen Volkswirtschaft“, B. Trumpio straipsnis „Landsgemeinde“). Uri, atsižvelgiant į ploto didumą, Appenzell-Ausserrhoden atsižvelgiant į gyventojų skaičių stovi arti tos sienos, kurią pėrėjus nebegalėtų jau tiksliai

„Drįstu prisiimti tą nuopelną, kad aš vienas pasiūlijau tokią organizaciją, kad aš suradau priemonę, kuri ligi šiol nebuvo žinoma, kaip leisti įstatymus laisvai ir organiškai laisvu visos tautos pasitarimu; kad aš mokslui apie įstatymų leidimą pradėjau naują gadinę*)“.

Ką gi yra naujo padaręs aukštai save kelias mūsų išradėjas?

Rittinghausenas randa visai nereikalingu daiktu, kad vienu vienas susirinkimas leistų įstatymus. Jisai siūlo, kad tasai pats statymas vienu laiku bus padarytas kelių tūkstančių įstatymų leidžiamųjų susirinkimų, kurie darys savo posėdžius greta kits kito ir tarp savęs neturėdami sąryšio...

Įsižiūrėkime arčiau Rittinghauseno sumanymui.

„Kai tam tikras įstatymų nustatytasis valstybės piliečių skaičius pareikalaus, kad šis arba tas dalykas būtų tautos svarstomas, kai tasai skaičius piliečių pareikalaus išleisti įstatymą kuriuo nors reikalu ar pataisyti, ar panaikinti seną įstatymą, tai ministerija privalo pažymėtuojų laiku pakviesti tautą susirinkti paskirtąją dieną, nutarimą priimti ir įstatymų leidžiamąjį darbą atlikti.“

„Kad įvykdytų savo įstatymų leidžiamąsias teises, reikia tautą padalyti sekcijomis, iš kurių kiekviena del patogumo apimtų tūkstantį valstybės piliečių... Kiekviena sekcija susirenka tam tikroje vietoje, paskiria pirmininką, kuris turi vesti debatus. Kiekvienas pilietis gali reikalauti balso, kad prisidėtų savo žodžiu paaiškinti dalyką kitiems.“

„Debatams pasibaigus, kiekvienas pilietis paduoda savo balsą. Balsavimui pasibaigus, pirmininkas praneša valsčiaus viršininkui reikalingas žinias apie tat, paduodamas skaičių balsų kiekvienu klausimu už ir prieš“. Valsčiaus viršininkas surenka sekcijų balsus savo valsčiuje, pavieto viršininkas surenka valsčių balsus savo paviete „ir nusiunčia juos vyriausiai šalies valdžiai, ministerijai, kuri turi ištirti rezultatus visoj valstybėj, — žinoma, esant aštriai priežiūrai, — suvesti ir paskelbti valdžios laikraščiuose“ (**).

Toksai yra Rittinghausen'o pasiūlymas. Tik reikia jį atskirti nuo *iniciatyvos*, esančios Šveicarijoj.

Iniciatyvai esant, yra statomas gyventojams vienas tam tikras klausimas, į kurį tegalima atsakyti, arba taip, arba ne. Tie, kurie iškelia iniciatyvą, arba paduoda jau paruoštą įstatymų sumanymą, arba, kaip paprastai esti, jie stato reikalavimą, kad būtų gyventojams pavesta balsuoti, jog jie nori atmesti ar įvezdinti tam tikrą įstatymą. Bet reikalaujamas įstatymo paruošimas paskutiniuojų atsitikimu pripuola atstovams, jų seimui.

Apie tą Rittinghausen'as nei žinote nenori žinoti.

*) La legislation directe, p. 198.

**) Socialdem. Abhandl. 4 säs. p. 9 — 11.

„Įstatymų leidimas turi savaime organiškai išaugti iš tautos; o įstatymų sumanymų gaminimas tam tikrai paskirtam žmonių būryje, kuris paskui turėtų savo davinius patiekti tautai balsuoti apie juos, tuo būdu turi visai atpulti“ *).

Rittinghausen'o valstybėje niekas neturi teisės patiekti visiems gyventojams balsuoti bent kurį klausimą, bent kurį sumanymą. Atsižvelgiant į teises statyti klausimus, kiekviena sekcija tuo žvilgsniu yra suverenė.

Jeigu kuriai vienai gyventojų daliai raginant, ketinama tas klausimas išspręsti įstatymu, tad spaudoje ir susirinkimuose tiekiami sumanymai pastatytoju klausimu, jie vystomi ir svarstomi; sumanytojų komitetas ar kongresas surenka, sistemina savuosius sumanymus, niekies šituo nekenkdamas tautai laisvai spręsti. Ar galima tikėtis, kad tokiomis apylostovomis kurios nors sekcijos pirmininkui bus sunku teisingai pastatyti susirinkime principinį klausimą? Ar galima tikėtis, kad, jei įisai iš pradžių nebus teisingai pastatytas, sekcijos nariai jo neatmestų? (p. 16, 17).

Taigi Rittinghausen'as yra įsitikinęs, kad kiekvienoj sekcijoje klausimas beveik taip pat bus pastatytas, del to esą nesunku iš balsavimo išdavų visose sekcijose susekti tautos valią.

Jis duoda tenai tik vieną pavyzdį mums įtikinti. Įisai sako, kad „200.000 gyventojų kokios didelės valstybės priešio prie tokio įsitikinimo, jog šiandien esamoji privatiė žemės nuosavybė esanti tautai kenksmingas įtaisymas ir nebeatitinkant visuomenės interesams. Jei dabar žemės nuosavybės klausimas atsidurtų sekcijose, tai žinoma, pirmininkai turėtų jį suskaldyti į šitokius klausimus.

1. Ar žemė turi pasilikti privati nuosavybė, ar ji turi virsti bendra tautos nuosavybe?

Dauguma, žinoma, palaiko paskutinį išsprendimą.

2. Ar žemę reikia išpirkti ar stačiai be atlyginimo dabartiniams savininkams paimti ir visai tautai ją valdyti?

Dauguma palaiko išpirkimą.

3. Koks nuošimtis iš įvertintos sumos reikia paskirti savininkui už atimtą jo nuosavybę?

Bus pasiūloma įvairūs nuošimčiai; vienas bus siūlomas daugumos.

4. Kaip reikia išmokėti atlyginimą? Gyvais pinigais ar palūkaniniais valstybės apsiėmimais?

Paskutinis priimta.

5. Kaip turi valstybė verstis su šita žeme? Išnuomodama atskiriems žmonėms ar draugijoms? Arba, pagaliau, išdirbdama žemę visos bendruomenės lėšomis?

Dauguma priims paskutinį sumanymą.

*) Ten pat, p. 7.

Taip tai bematant, kuo nežaidžiant Rittinghauseno valstybėje bus išsprendžiamas kiekvieną dieną painus žemės klausimas susirinkusių tautos sekcijų.

Bet kaip daryti, jei tose 10.000 sekcijų, į kurias įeina galį balsuoti didžiosios valstybės gyventojai, nevisos sutiks Rittinghauseno siūlomąjį klausimą statymo?

Rittinghausenas taria, kad tegalima tik išsitariti ar prieš, ar už privatinę žemės nuosavybę. Jisai klysta. Dargi tarp jos šalininkų yra daug tokių, kurie norėtų matyti kai kurias žemės kategorijas valstybės nuosavybė; dargi tarp jos griežčiausių priešininkų bus maža tokių, kurie panorės iš sykio bežiūrint matyti ją suvalstybintą. Šitas metodas truputį atsiduoda tomis pažiūromis, kuriomis remiasi mūsų priešininkai, kai jie reikalauja iš mūsų būsimos valstybės plano. Ji atsiduoda nuomonėmis, lyg mes norį visą visuomenę pertvarkyti per 24 valandas. Tatai galima padaryti, žinoma, tik ant poperiaus; juk galima visus esamuosius įstatymus stačiai paskelbti panaikintus ir taip pat tiesiog stačiai nuspręsti, jog įvedama bendra gamybos priemonių nuosavybė. Bet jei į tą visą reikalą pažiūrėsime ne teisės, bet ūkio žvilgsniu, jei turėsime galvoje tai, kad mes turime išvystyti naują gamybos formą, o nesitenkinsime vien pastatydami keletą naujų teisinių pasakymų, tai galėsime lengvai suprasti, jog, gamindami vien šablonus, kaip juos atvaizduoja Rittinghauseno klausimai, dar nieko nepadarome.

O jei pastatytų sekcijoms klausimą apie žemę tokioje šalyje, kur dar yra stiprų ūkininkų, tai vargiai dauguma palaikytų visišką bendrą žemės nuosavybę. Ir dargi daugelis bendros nuosavybės šalininkų tik palengvėle norės žengti prie suvalstybinimo.

Vieni norės visai mažųjų ūkininkų žemei padaryti išimtį. Kiti vėl, gal būti, bus tik už suvalstybinimą miškų, kiti tik vienu kasyklų, pagaliau, didelis skaičius palaikys suvalstybinimą miestų žemės; o šiųjų tarpe vėl kai kurie gal palaikys suvalstybinimą nepastatytų žemės plotų ir tt. Taigi, matyti, kad jau vienas pirmasis klausimas gali sulaukti šimteriopo atsakymo.

Tas pats bus ir su kitais klausimais. Rittingausenas giriasi, jog jo siūlomasis įstatymų leidimo būdas esąs lengvas ir aiškus. Jisai painioja lengvumą su šabloningumu. Imkime, pavyzdžiui, atlyginimo klausimą. Visiems žemės savininkams, kuriems atimama žemė, turi būti, Rittinghausino nuomone, atlyginta vienodai. Kiekvienas iš jų turi gauti lygią dalį. Didžiausias dvarininkas ir didžiausių plečių savininkas turėtų būti matuojami tuo pačiu mastu, kaip ir mažas grintelninkas. O kas bus su ipotekomis?

Ir kaip daroma su atlyginimu žemės savininkams, taip pat prisilaikoma vieno kurpaliaus žemės ūkio reikaluose: viskas daroma valsčiaus lėšomis. Lyg nebūtų galimos įvairios ūkio rūšys, lyg jos negalėtų būti gretimais, lyg jos dargi neturėtų būti! Argi negali atsirasti tokių piliečių, kurie būtų bent tos nuomo-

nės, kad miškus, ūkį geriausiai vestų valstybė, kad kasyklas varytų darbininkų darbo draugijos valstybei, kad didelius dvarus reiktų pavesti artojų draugijoms, o rūpinimąsi butais pavesti valsčiams ar pavietams? O ar negalėtų kai kurie būti tokios nuomonės, kad valsčiai ar pavietai turėtų statyti namelius su sodais anglų kottedžių (cottage) pavyzdžiu ir paskui išnuomoti žmonėms skyrium naudotis? Mes turėtume iš karto valstybės žemės naudojimo keleriopus būdus: valstybė, didelės darbo draugijos, mažesnės bendrovės, valsčiai ar pavietai ir, pagaliau, atskiri žmonės. O gyvenime visi tie santykiai susidėtų dar įvairiau! Ir šitą begalinį įvairumą įsprausti į mažą Prokrusto lovą, jo visus narius atkapoti, kurie jam duoda gyventi, Rittinghausenas vadina lengvumu ir aiškumu, kuriuos jis tiekia įstatymams leisti. Tad jisai galėtų sakyti, kad dailiai išrašytos seno ažuolo formos aiškiausiai yra matomos iš po piuklo.

Iš tikrųjų, juk Rittinghauseno pasiūlytasis tautai metodas įstatymams leisti nei kiek nepalengvintų jų leidimo, o tik visiškai supainiotų. Perkėlimas įstatymo leidimo darbo iš vieno susirinkimo į dešimtį tūkstančių, kurie veikia greta kits kito ir nepriklausomai nuo kits kito, galėtų turėti tik vieną rezultatą: *chaosą* (netvarką).

Mes čia kalbame apie perkėlimą įstatymo leidžiamojo darbo iš *vieno* susirinkimo į *dešimtį tūkstančių*. Tiksliai imant, yra tai visai neteisingas pasakymas. Tik *vieną* įstatymo leidžiamąjį darbą perkelia Rittinghausenas į įstatymo leidžiamuosius susirinkimus. Apie kitus darbus kalbėdamas, ir jis pats nujaučia, kad jie tegali būt atliekami *viename* susirinkime. Bet nenorėdamas nieko žinoti apie *vieną* įstatymų leidžiamąjį susirinkimą, jis stačiai nutyli apie jį.

Įstatymų leidžiamasis darbas tai nėra vien tiktai *balsavimas* įstatymų sumanymų. Jei seimai šiaip nieko kita neturėtų veikti, seimo darbas būtų visai lengvas. Įstatymų leidėjai turi pirmiausia pasirūpinti, kad įstatymo *redakcija* būtų tiksli, o kaip jis priimtas, tai seimas privalo žiūrėti, kad ir kaip būtų jisai pildomas.

Įstatymų redakcija, kaip jau matėme, mažai terūpi Rittinghausenui. *Ministerija*, kaip jis savo vokiškame darbe „Socialdemokratische Abhandlungen“, arba *redakcijos komisija*, kaip jis siūlo savo prancūziškose knygelėse, paaiškėjus sekcijų balsavimo rezultatams, sudarys įstatymo tekstą, kuris bus aiškus ir paprastas ir turės tą gerą pusę, kad neleis daugiopai išdėstinti, kaip tat esti su dauguma įstatymų, padarytų mūsų seimuose, kurie, rodos, apskritai yra palinkę palaikyti juristų mėgiamą dvejojimą *).

*) La legislation directe, p. 42.

Kodel būtinai šitoji redakcijos komisija brys taip Dievo apdovanota prieš velnio apsėstuosius seimus, Rittinghausenas mums nepasako.

Jau Liudvikas Blanc'as *) yra tą klausimą pakėlęs ir pasakęs, kad esant balsavime netvarkai ir painiavoms, redakcijos komisija, joms išvengti ir paprastam ir aiškiam tekstui gauti, turėtų elgtis daug saualesniau, negu koks nors seimas remdamasis visuotinu balsavimu.

Į tai atsako Rittinghausenas taip: jei redakcijos komisija panorėtų pasiimti seimo valdžią, tai tauta tuojau ją pašalintų. Esą galima apseit ir be nustatyto įstatymui teksto.

Be to visa, žinoma, jis tiki, kad kiekviename dalyke kiekvienas pirmininkas kiekvienai sekcijai pastatys *tuos pačius* paprastus klausimus.

O jau įstatymo *vykdymas* nedaro Rittinghausenui jokių sunkenybių. Tatai eina savaime. Taip jisai sako apie viršminėtąją žemės nuosavybės įstatymo vykdymą. „Įkainuoti žemėms būtų tam tikrų komisijų darbas, išrinktų valsčiuose ir liaudies kontrolei pavestų; o paruošimas ir įtiekimas valstybės obligacijų, paskirtų atlyginti buvusiems jų žemės savininkams, būtų galima nesunku nustatyti įstatymu, lengvai sugalvojamu, iš tautos jau aukščiau aprašytuoju būdu išeinančiu; o žemės naudojimą būtų galima sutvarkyti kiekviename *valsčiuje*, einant virš nurodytais naujojo įstatymo *valsčių* sekcijų nutarimais.“ **)

Įsivaizduokime tikrai, kaip valstiečiai, kurie balsavo už privatinę žemės nuosavybę, įvykdys jį per savo komisijas, prižiūrint „liaudies kontrolei“ ***) naująjį įstatymą, nors jis tikrai aiškiai ir lengvai būtų parašytas; o gal ministerija turėtų įnešti vienodumą į valsčių veikimą? O kas tuomet prižiūrės ministeriją?

Į šiuos klausimus mes negauname jokio atsakymo, kaip ir į tai, kas nustato valstybės biudžetą! Seimo nėra, ministerija neturi jokios iniciatyvos, taigi nustatymas kasmet valstybės įplaukų ir išlaidų būtų laisvai sudaromas visų gyventojų?

Ir dabar mums nesuprantama, kam Rittinghausenas matė reikalo kovoti su anarkistais.

*) Liudvikas Blanc (ištark: Blan), gyv. 1811 — 1882 m. (A. J.)

**) Socialdemokratische Abhandlungen. IV p. 26.

***) Kas ten kontroliuoja? Ar kiekvieną atskirą komisiją prižiūrės visa tauta? Kaip gi tat padaryti? Iš tikrųjų, „tautos kontrolė“ pavirs *valsčiaus* kontrole.

VIII.

Įstatymų rašymas.

Rittinghausenas mažai tepaiso žodžių, kuriais būtų išreikšti įstatymai. „Jeigu (tautos) nutarimas, sako jisai, iškėlė tikrai teisingą dėsni, tai iš jo išeina nuosakiai ir aiškiai visos išvados ir dar tokiaime mažame, lengvai suimame skaičiuje, kad kiekviena akis gali juos pažvelgti, kad kiekvienas žmogus be vargo galės juos suprasti ir mokės padaryti tarp jų sąryšį“. *)

Taip lengvai tas dalykas mums neatrodo. Įstatymas yra bandymas valstybės įsakymu ar uždraudimu daryti įtaką į visuomenės santykius tam tikru krypsniu, o šitą krypsnį nustato valstybės interesai arba joį vyraujanti klasė ar klasės.

Bet valstybė dar ne vienintelis veiksnys, kuris daro įtakos į visuomenės gyvenimą. Nei joks karalius, nei jokia klasė, ir nei ištisa tauta, valstybės valdžios padedami, negali perdirbinėti jo savo nuožiūra. Valstybė yra tik vienas iš daugelio veiksnių visuomenėje; į ją taip pat įtakos turi kiti veiksniai, kaip ir ji į juos, ir ją valdo, kaip ir ji juos visus, pagaliau ūkio santykiai.

Mančesterninkai**) ir anarkistai, rodos išmeta kūdikį geldoje, sakydami, kad valstybės įstatymai šitomis apystovomis tik trukdo visuomenės gyvenimą, jisai būsiąs juo tobulesnis, juo mažiau jį globosianti valstybė; anarkistai iš to daro išvadą, kad valstybę reikia panaikinti, o tuo tarpu pasiturintieji mančesterninkai, kuriems bangu darosi del savo pinigų kapšelio, pataria valstybei***), kad ji tesirūpintų tik apsaugos policija, ir kad rūpintųsi uoliau.

Bet yra neabejotina, kad valstybės valdžia randa savo ribas visuomenės santykiuose, kad įstatymai tik tuomet gali pasirodyti tinkami, jei jie atsižūri į šituos santykius.

Valstybės įstatymas yra visai kas kita, negu mokslo dėsnys. Mokslo dėsnys yra tiktai vienas principas, pamatas, taisyklė, kuri išeina aikštėn, kai mes iš ištisos virtinės vienyčių apsi-reiškimų išskiriame, kas yra visuotina, kas visoms joms yra bendra. Kad tai pasiektų, mokslas turi atitraukti, turi nepaisyti visų gaivalų, kurie tikrenybėj trukdo dėsniui veikti, aiškiai jam apsi-reikšti. O valstybės įstatymas nustato tokią taisyklę, kurią pirma dar reikia pravesti ir kuri nevisuomet tam tikromis sąlygomis turi būtinai įvykti ir vėl pasikartoti. Valstybės valdžia nori dar varu pravesti, kad įstatymo dėsnys virstų taisykle, ir ji turi, šita

*) Socialdemokratische Abhandlungen, IV, p. 15.

**) Manchesteryj, anglų mieste, pramonės centre, pradėta agitacija prieš maitus įvežamiems javams, sudaryta tam tikslui draugija „anticorn—league“. Ji laikėsi politikoj seno fiziokratų mokslo, kad valstybė neprivalo varžyti asmens jo ūkio gyvenime. Iš čia atsirado mančesterninko vardas. (A J.)

***)) Mančesterninkai veikiau pirmiau dar buvo tat patarė, nes tikrasis mančesterninkas yra taippat retas žmogus, kaip tikrasis krikščionis.

darbą darydama turėti galvoj, kaip tik visus tuos veiksmus, kurie galėtų būti tinkami įstatymui varžyti arba net paversti jį priešingu daiktu. Jau dėl šito vieno dalyko reikia, kad tokioj susipynusioj visuomenėj, kaip mūsų, įstatymai turėtų ne tik vien pamatinius dėsnius, bet kad jie būtų surašyti tiksliai ir su didžiausiu rūpestingumu, kad pasiektų savo tikslą.

Bet tai ir yra reikalinga dėl to, kad mūsų visuomenėj įstatymų leidimas gali daryti įtakos į visuomenės santykius tik dalinai ir netiesioginai.

Kapitalistinė visuomenė yra tokia, kurioj didžiai išsivystė prekių gamyba. Ji skaidosi į tūkstančius, dargi šimtus tūkstančių įmonių, iš kurių nė viena negamina visa ko savo vienos reikalams, bet kiekviena gamina rinkai. Nuo to ir pareina, kad dabar kiekviena šitų įmonių su visomis savo gamybos priemonėmis yra savyta, nepriklauso nuo kitų įmonių ir nuo pačios visuomenės, kad privatinėje nuosavybėje yra gamybos priemonių, ir kad ne visuomenė tvarko tam tikru savo planu atskirų įmonių gamybą rinkai, bet laisvos varžytynės. Bet esant šitokiai gamybos formai, ūkio ir apskritai visuomeniniai santykiai perauga visuomenę. Žmonės nebepajėgė jų suvaldyti; jie patys yra jų valdomi.

Į šituos santykius gali įstatymai įsikišti tik netiesioginai. O tiesioginai veikimas galės tik tuomet įvykti, kai visuomenė valdys gamybą, tai reiškia, jau esant socialistinei gamybai. Kapitalistinėje visuomenėje valstybė paprastai gali tik aplinkiniais keliais veikti į visuomeninius santykius. Jei ji, sakysime, atranda, kad permaža javų gaminama krašte, tai įstatymas negali paliepti, kad daugiau žemės būtų suvartota javams auginti. Valstybė gali tik stengtis padėti javus auginti, ar tai palengvindama mokesčių mokėjimą, ar sumažindama geležinkelio tarifus, arba įvesdama apginamuosius muitus, premijas ir t. t.; tuomet ir tai dar yra abejotina, ar ji jau tuo savo tikslą pasieks, ar daugiau pakenks, negu naudos padarys.

Taigi, anaipol, neužtenka, kad įstatymas ištartų kurį dėsni, vadinasi, šitame atsitikime duotų visiems privalomą įsakymą. Norint pasiekti įstatymų leidėjo tikslą, reikia atsiminti, kad viskas pareina nuo pavienių priemonių, kurios reikia pavartoti. Bet šitos priemonės, anaipol, neišplaukia savaime iš dėsnių, kuriuo remiasi įstatymas. Jas susekti galima, arba bent reikėtų, tik iš pamatų ištyręs santykius; įstatymo leidėjas turi juos tiksliai nustatyti.

Bet įstatymų leidėjas daro įtakos į visuomenę ne tik netiesioginai; jis veikia tik dalimis—jis leidžia ne vieną kokią įstatymą, bet ištisą jų eilę, begalinę eilę įstatymų. Kiekvienas jų skiriamas tik vienai visuomenės gyvenimo dalelei. Tačiau visuomenė, nežiūrint į tai, yra vienalypis organizmas. Taigi dėl to įstatymai, jei nori būti veiklūs ir tikslūs, turi būti vienlypia, atskiri

įstatymai turi atitikti kits kitam, jie negali viens kitam prieštarauti.

Įvesti vienodumą į įstatymus ir jį tenai palaikyti, yra svarbus uždavinys. Tas darbas skiriamas teisės mokslui ir šituo žvilgsniu teisininkų prisidėjimas darbu, sudarant įstatymus, iš tikrųjų yra būtinais reikalingas. O vienodumas įstatymuose juo greičiau bus galima pasiekti, juo labiau valdžia ir vyraujančios klasės seks principinę politiką ir juo sąžiningiau jos elgsis, leisdamas įstatymus. Atvirkščiai, juo labiau įstatymų leidėjai vaduosis valandos interesais, pavyzdžiui žiūrėdami aukštųjų ponų nuotaikos, ir juo labiau darys tą darbą, juo painesnė virs teisė, juo labiau nustos jėgos įstatymai, taip atsitinka su pripuolamais ir išimties įstatymais, ir juo menkesnis pasidarys teismų darbas.

Ir šituo žvilgsniu žiūrint tam tikras priruošimas ir rūpestingas įstatymų parašymas yra būtinais reikalingas.

Čia prisideda dar vienas dalykas, kurs gali būti visų svarbiausias.

Dabartinėje visuomenėje su jos įvairiais aštriais interesų priešingumais galės būti mažai įstatymų, kurie teskiriami ir varžo tam tikrus asmens ar klasės interesus; jie leidžiami ar nuolaatos, ar tik laikinai tam tikromis apyستovoms esanti iš kitos pusės kiekvienas įstatymas tarnauja tam tikriems interesams. Del to kiekvienas įstatymo užkliudytas žmogus stengiasi taip išaiškinti įstatymą, kad jis kuo labiau atitiktų jo interesams. Žmonių tarpe yra atsiradusi tam tikra klasė, teisininkai (juristai), kurių uždaviniai yra surasti įstatymuose kiek galint tinkamiausią prasmę. Jeigu juristas, kaipo teorininkas, stengsis įvesti vienodumą įstatymuose, tai juristas, kaipo praktikas, stengsis visas įstatymų spragas, prieštaravimą ir neaiškumą taip sunaudoti, kad iš to būtų kuo didžiausia nauda tam dalykui, kurį jisai gina.

Del to yra būtinais reikalinga, kad kiekvienas įstatymas būtų kuo tiksliausiai parašytas, kad nebūtų galima jo aiškinti kitaip, negu stačiai kas juo norima pasakyti! Bet patiekti šitokią redakciją — nevisuomet yra lengvas dalykas. Net to paties įstatymo tikslo šalininkų tarpe dažnai iškyla įvairiausių nuomonių apie tai, kokia įstatymo forma ir redakcija kuo geriausiai jam atsako. Vadinasi, rengiant įstatymą reikia košti žodžiai, jeigu norima, kad kiti neužsiimtų žodžių košimu ir nekraipytų įvairiai to, kas pasakyta.

Bet jeigu įstatymo šalininkai, kurie norėtų jį įvesdinti, turi tam tikrų priežasčių, kad jisai būtų kuo tiksliausiai ir aiškiausiai surašytas, tai jo priešininkai savo keliu rūpinasi, jei jau nebebuvo galima sulaukyti viso įstatymo, bent pasistengti, kad jisai gautų tokį išreiškimą, kuris kuo mažiausiai juos palytėtų ir jo reikšmė jiems sumažėtų.

Ir tų žmonių sauvalia, valdininkų ir įstaigų, kurie turi vykdyti įstatymą, juo daugiau turi vietos, juo mažiau tikslumo yra įstatyme.

Interesų skirtingumas dar ir dėl kitos priežasties reikalauja, kad įstatymo žodžiai būtų kuo rūpestingiausiai ir tiksliausiai suderinti. Jei kiekvienas įstatymas atitinka tam tikriems interesams, tai atitinka jisai dažniausiai ne vienam kuriam, bet paprastai daugeliui labai įvairių interesų. Žinoma, retai atsitiks, kad demokratinėje valstybėje, taigi pritariant gyventojų daugumai, būtų priimtas įstatymas, kuris atitiktų tiksliai vienos klasės, ar vieno gyventojų luomo interesui. Ir net ten, kur vienu viena klase sudarytų daugumą gyventojų tarpe, ir tai joje atsirastų įvairių grupių su įvairiais interesais. Pagaliau, net tų pačių interesų grupės viduje, arba tos pačios partijos viduje, atsirastų nuomonių skirtumų apie būdą, kuris būtų geriausias tam reikalui patenkinti.

Trumpai sakant, kiekvienas įstatas pasidaro iš kompromiso tarp įvairių ir net priešingų interesų, visuomet bent kelių įvairių nuomonių. Jeigu atmestų kiekvieną kompromisą, tai tektų išsižadėti noro leisti kurį įstatymą. Tatai reikia pasakyti ne tik apie seimo leidžiamus įstatymus, bet ir apie tiesioginai tautos leidžiamuosius, kaip tai mums rodo Šveicarijos pavyzdys. Įstatymų leidime, kurie praėjo referendumo ar iniciatyvos keliu, visuomet dalyvavo daugelis klasių ir partijų.

Bet stačiai dėl to, kad kiekvienas įstatymas yra kompromisas, dėl to kiekviena jame dalyvaujančių klasių, partijų ar grupių privalo atsidėjus žiūrėti, kad jisai gautų tokią formą, kuri atitiktų jų tam tikriems interesams ir nuomonėms.

Taigi įstatymų paruošimas yra didžiai svarbus darbas, kuris reikalauja taip dalyko pažinimo, taip ir rūpestingumo. Neveltui seimuose iškyla karščiausių kovų dėl žodžių, kuriais bus išreikštas įstatymas, ir neveltui seimo statute yra įrašoma daugybė skirsnelių, kad neišeitų per greitai ir bet kaip įstatymų dirbimas.

Jau priruošimas vien šiek tiek tinkamo didesnio įstatymo sumanymo, kuris turi būti patiektas seimui, yra gana sunkus darbas. Tie, kurie buvo dirbę prie įstatymų sumanymų darbininkams aprūpinti vokiečių seimo socialdemokratų frakcijoje, gali tai papasakoti. Dėl to didžiai ją skriaudžia tie, kurie prikiša šitai frakcijai, kad ji demonstracijai padaryti neapibėrė seimo įstatymų sumanymais. Jeigu šitie įstatymų sumanymai būtų padaryti skubiai, pavirš teapgalvotai, tai jie demonstruotų visai ne tą, ko buvo norėję jų iniciatoriai, jie duotų progos, ne blogiems mūsų priešų norams parodyti, o tik apkaltinti socialdemokratams, kad jie nieko nesugebą tinkamai padaryti. O rūpestingai priruošti įstatymus, reikštų daugumoje atsitikimų gaisinti darbą ir laiką, kadangi vistiek juos griežtai atmes priešininkai. Yra paprastesnių ir tinkamesnių būdų pasirodyti, jog mūsų priešai nerimtai imasi, o tik tuščiai kalba apie sociales reformas. Ruošti įstatymų sumanymus galima patarti opozicijos partijai, tik esant ypač svarbioms aplinkybėms, kai ji gali tikėtis pasiekti tuo tiesioginės praktikos kloties.

Daug didesniame skaičiuje atsitikimų iniciatyva įstatymams gaminti, tariamasi „pozityvas“ darbas, turės išeiti ar iš seimo daugumos, ar išvyriausybės; ji tegali tikėtis, kad jos sumanymai nepasiliks vien sumanymais; jai gali padėti šitame darbe ir teisės ir kitokių mokslo šakų žinovai, ji turi statistikos ir kitokios medžiagos, kiek tik jos reikia.

Juokinga ir keista nuolat klausyti tokį priekaištą, daromą socialdemokratams, kad jie negali nieko pozityvo padaryti, leidžiant įstatymus, kad jie išmaną tik neigti. Jeigu socialdemokratams seimuose daugiausiai varo kritiką, tai atsitinka ne dėl to, kad nesugebėtų paduoti pozityvų sumanymų, bet dėl to, kad jie yra mažumoje, o mažuma kiekvienoje seiminėje šalyje tegali prisidėti prie darbo įsikišus tik kaip kritikas. *Sumanymų* tai mes gana mokame pagaminti — tai rodo mūsų programa. O vieną ar kitą mūsų sumanymą paversti į įstatymų sumanymą, socialdemokratija, kol ji yra mažumos partija, tik retai teturi progos.

Kritikuoti įstatymų sumanymą tai, anaipatol, nereikia veikti tik neigiamai. Kritikuoti įstatymų sumanymą daugumą atsitikimų reiškia taip pat stengimąsi jį pataisyti. Šitame darbe dalyvauja visas seimas, ne tik dauguma, bet ir mažuma; ne tik tie, ką pritaria įstatymo dėsniams, bet ir tie, kurie jį atmeta. Nes nuo galutinės įstatymo redakcijos pareina jo veikiamumas; apsilpninimas — turi būti tų uždavinys, kurie yra įsitikinę jį esant kenksmingu.

Jeigu vienas įstatymo sumanymas dažnai yra reikalingas tokio didelio prirengiamojo darbo, tai dažnai dar didesni bus darbai, kurių reikalauja jo nagrinėjimas seime, frakcijų ir komisijų posėdžiuose, taip pat ir daugybėje seimo pilnumos posėdžių. Jeigu įstatymas yra svarbus, užkliudo didelius interesus, tai paprastai iškyla ginčų, siūloma daugybė be skaičiaus priedų, begalinės diskusijos.

Kad tam daug laiko išaikvojama, kad daug tuščių šiaudų kuliama, kas gali tai užginčyti? Bet mums atrodo, jog yra tai ypatybė, arba, jeigu norima, dar kliaudis ne tik seimo, bet apskritai kiekvienų laisvų diskusijų. Jeigu tai būtų priekaištu seimui, tai jisai tiktų ir prieš susirinkimų teisę ir spaudos laisvę. Kliaudis nesumazėtų, jeigu, einant Rittinghausen'o noru, vietoj vieno seimo būtų padaryta dešimtis tūkstančių, ir kiekvienas su tūkstančiu narių.

Tuo tarpu, nors ir labai mažai vertintume seimo ginčus, bet jei jie yra dabartinėmis sąlygomis reikalingi, nenorint paruošimą įstatymų padaryti kelių žmonių monopoliju, vienintelė priemonė tai įstatymų sumanymus pagerinti; juk tame darbe dalyvauja įvairios, o kartais ir visų interesų grupės ir partijos valstybėje. Iki šiol bent nenurodyta kitokios geresnės priemonės.

Paruošimo įstatymo, pagerinimo įstatymo sumanymo negalima suderinti su Rittinghauseno metodu, jo nurodytu būdu, kai liaudis tiesioginai leis įstatymus.

Bet ir šveicarų iniciatyva turi tą kliaudį, kad neleidžia priėdų prie įstatymų sumanymų. Tat ypač yra jaučiamo, jeigu įstatymų sumanymai kilę iš tautos tarpo, kad patiektų juos žmonėms balsuoti. Šitokie sumanymai turi būti taip, kaip jie yra patiekiami, priimti ar atmesti. Jeigu įstatymo sumanytojas nėra iš karto visuose punktuose davęs jam tinkamą formą, tai tuomet sumanymas arba būna atmestas ir net tų, kurie giria jo tikslą, arba ir būna priimtas, bet tuomet nepasiekia savo tikslo. Toji iniciatyvos forma yra arčiausia Rittinghausen'o sumanymui tuo, kad ji atmeta atstovų seimą; bet skiriasi nuo jo kitu svarbiu punktu: Rittinghausenas formuluotą įstatymo pasiūlymą vadiną nepriderančiu tautos valios susiaurinimu; yra kaip tik ta pati forma, kuri praktikoj kuo mažiausiai vartojama. Tik keletas kantonų apskritai yra įvedę šitą iniciatyvos formą, ir mums nėra žinoma, kad ji tenai būtų įgijusi kurios nors reikšmės.

Dauguma kantonų ir taip pat sąjunga pažįsta tik tą iniciatyvos formą, kuri leidžia tautai paraginti ir įgalioti atstovų seimą priruošti tam tikrą įstatymą. Jie tuo pripažįsta, kad tinkamiausius įstatymus paprastai gali išdirbti ne privatūs žmonės, kad šitą svarbų darbą ir pareigas reikia perleisti atstovų seimui. Toliau šitos iniciatyvos formos negalės nueiti dabartinę didelę valstybę, įvesdindama savo demokratinę konstituciją.

IX.

Įstatymų vykdymas.

Nors labai yra svarbus rūpestingas įstatymų surašymas, bet ir geriausias įstatymas nieko nepadės, jei jisai pasiliks ant popieriaus arba jisai bus sauvališkai vykdomas. Del to saugojimas įstatymų vykdymo visuomet būdavo vienas svarbiausiųjų seimo darbų.

Įstatymas riša ne tik piliečius, jisai riša taip pat ir valstybės valdžią, kurios sauvaliai jis pastato sienas. Del to įstatymų saugotojai taip pat turi pagundų įžengti į neteisės kelią, kaip ir „beteisės klasės“, vadinasi, tie gyventojų gaivalai, kurių elgimasis ir kurių užsiėmimas, pastangos ir palinkimai yra ypačiai suvaržyti įstatymu. Pagundos pereiti į neteisėtumą, žinoma, valdininkų, veikia tuo stipriau, juo mažiau juos kontroliuoja ir juo didesnė yra jų galybė. Del to tai absolutizmas dabartinėj valstybėj darosi daug daugiau nepakenčiamas, negu pavyzdžiui, kuriame rytų sultanate. Ten despotizmas stovi virš visuomenės, kuri, atmetus mažą miestelėnų skaičių, susideda iš vieno valsčių, kurie ūkio žvilgsniu yra visai savyti, su kits kitu nėra nieku organiškai surišti. Valstybės valdžią — atskiras žmogus pamato ir pajunta tik tarpininkaujant visai demokratiškai sudarytam

valsčiui, pavyzdžiui, mokesčius valstybei moka ne atskiri žmonės, bet visas sodžius. Žmogus nestovi prieš valstybę vienu vienas, izoluotas, jis ne beginklis, antra vertus, valstybės valdžia turi taip pat mažai priežasčių rūpintis pavieniais žmonėmis. Rytų despotų nuotaika dažnai yra baisus ir pavojingi artimiausiam savo tarpui, savo kiemui, bet intrigos ir revoliucijos sultono rūmuose į gyventojų masę retai teatsiliepia.

Absolutėj Europos valstybėj aštuonioliktojo ir devynioliktojo amžiaus ypačiai išnyko visi asmens apginimai prieš vyriausybės saivalią. Ši nepakenčia greta savęs jokios savytos organizacijos. Visi darbai, kuriuos ligi šiol padarydavo savo nuožiūra autonominiai valsčiai ir draugijos virto *valstybės policijos* darbais; ji dabar dėdasi esanti visažinanti ir visagalinti ir elgiasi, eidama šita savo nuomone. Ji atstovauja vyriausiai valdžiai, del to ji mano, kad nesanti surišta bent kuriu įstatymu. Įstatymai jai tai tik priemonės daryti apyjuokoms, kankinimams ir ypač *plėšimams*.

Bet daug blogiau už įstatymus, leidžiamusius absolutizmo, yra gyvenime esamasis valdininkų nepildymas įstatymų. Jie tai pirmutiniai ir kuo labiausia visur dabartinėj Europoj sukėlė visus gyventojus prieš absolutizmą, jie tai didžiausia ir nepakeliama našta slėgia šiandieninę Rusiją.

Demokratija stengiasi, kiek galėdama, suvaržyti valdininkų viešpatavimą, pavesdama, kiek galima daugiau jų teisių ir pareigų valsčių, miestų ir laisvų draugijų savivaldoms. Bet šita pastanga turi savo sienas. Kaip kapitalistinė valstybė eina vis į didesnę centralizaciją, vis gausingesni ir didesni virsta jos uždaviniai, kuriuos stato valstybei visuomenė. Del to skaičius valstybės valdininkų ir jų darbų demokratinėse valstybėse vis eina didyn.

Tuo svarbesnė darosi kontrolė valstybės valdžios centro, vyriausybės, kurios klauso visi valstybės valdininkai. Daryti šitai kontrolei ligi šiol kol kas nežinoma jokių kitų geresnių priemonių negu seimas. Ir tiesioginio įstatymų leidimo šalininkai negali kitą ką nurodyti.

Ypač mažumoms, opozicijos partijoms, teisė kontroliuoti vyriausybę ir jos valdininkus yra didžiai svarbi, joms yra tai vertingiausia seimo teisė. Įstatymų leidimo srityje, jos gali, žinoma, padaryti tik kuo mažiausia įtakos. Užtatai jau ir vienu vienas atstovas gali, jeigu jisai yra žmogus doras, drąsus ir sumatus, iškelti aiškstėn valdininkų suktybes ir nedorybes ir priderančiai išaiškinti. Net ir tokiame bejėgiame ir vergiškame parlamente, kaip Prūsų seimas*), keletas socialdemokratų atstovų įleidžia rakštį į vyriausybės kūną ir padaro šiokią tokią sieną prieš perdaug didelę valdininkų saivalę ir žiaurumus.

*) Buvo tai rašyta 1911 m., dabar tenai yra demokratiniu būdu renkamas seimas. — A. J.

Ir ar reikia dar minėti tai, kurią įtaką darė iš pradžių į gyventojų mases, o jau paskui ir į viešpataujančius kodus, esant išimtinam įstatymui prieš socialistus, sunkūs kaltininkai, kuriuos kėlė vokiečių seime socialdemokratų atstovai, ištikus ginčams dėl pailginimo mažosios apgulos padėties Berlyne, Hamburge ir t.t., arba esant ginčams dėl kareivių kankinimo?

Panaikinti seimą—tas pats, ką panaikinti kurią nors veiklią vyriausybės kontrolę. Kas naikina tautos atstovybę, tuo jau naikina ir tą sakyklą, iš kurios kaltintojai viešpataujančios sistemos galėtų kalbėti į visą tautą. Kiekvienoj iš 10,000 Rittinghausen'o sekcijų kalba kalbėtojas į vieną dešimttūkstantinę dalį tautos, jisai neturi prieš savę nei jokio ministerio, kuris jam atsakytų ir pasiteisintų,—o, gal, reikėtų pasodinti 10,000 sekcijų ministerių? — ir jo išvadžiojimai galėtų būti taip pat nuslėpti, kaip ir šiandien tiek daug nuslepama, ką pasako vienas kitas žmogus liaudies susirinkimuose ir net spaudoje. Geriausiu atveju tai pagamintų dešimtį tūkstančių sykių daugiau darbo, jei visas dalykas patektų visiems gyventojams, negu debatai vieno seimo.

Beje, Rittinghausenas yra įsitikinęs, kad jo valstybėje negalėsia būti priekaištų ministeriams; nes—šiuos tauta *renkanti*, „Ministerių kolegiją renka visi visuotinu tiesiuoju balsavimu vesti valstybės reikalams*). Bet nuo kurio laiko tautos pasirinkimas kuric nors valdininko duoda garantijų, kad jisai gerai viską atliks?

Juk pats Rittinghausenas sako, jog esą negalima, kad visuomenės interesui atstovautų privatus interesas, jog tauta neprivalant taip jau visai pasitikėti savais įstatymų leidėjais. Juk jisai pakartoja J. J. Rousseau's žodžius, kad anglai esą laisvi tik rinkimų dieną į parlamentą—o jis tikisi, pašalysiąs visus valdžios piktinaudžiojimus stačiai duodamas tautai pačiai isirinkti satponus.

Ar ministeriai turi mažiau pagundų, negu seimo atstovai o, gal, jie mažiau turi jėgų? Atstovai gali daryti įtakos į valstybę tik per vyriausybę. O kaip tik ji ir turi visą galingą valstybės valdžią. Ir kiekviename seime visuomet susirenka įvairiausių srovių. Daugumą kritikuoja mažuma. Ministerija juk turi būt vienoda; kur yra sudėtinė arba kaolicijos ministerija, tai tas til įrodo, jog skirtumai tarp susidėjusių partijų nebėra pamatiniai. Galima valdyti valstybę, nesilaikant jokių pamatinių dėsnių, be jos negalima valdyti, iš karto žiūrint kelių įvairių dėsnių. Tai gi vyriausybei trūksta mažumos kontrolės daugumai, o vyriausybės galybė dabartinėje valstybėje yra daug platesnė ir betarpiškesnė negu seimai; Rittinghausenas juk skelbia, kad kiekvienas seimas, net jei jisai visiškai priklausytų nuo tautos, je jisai būtų išrinktas plačiausiais renkamais įstatais ir esant didžiausiai rinkimų laisvei ir būtų renkamas tik trumpam laikui

*) Socialdem. Abhandl. IV p. 9.

dvejiems, trejiems metams, ir dar būtų prižiūrimas referendumo ir iniciatyvos — jisai sako, kad toksai parlamentas vistiek būtinau turis apgauti ir apvilti tautą. O ministerija tik dėl to, kad bus renkama, tai jau dėl to vien turėsianti būti ištikimas tautos tarnas.

Šen ir ten iškyla kartais ir jam abejonių dėl to, kad baimai centralizotai valdžiai jo valstybėje niekas negali atsispirti, negu tik į 10.000 sekcijų išbarstytieji gyventojai. Lyg netyčia jisai užsimena apie kontrolės komisiją, kuri būtų reikalinga sudaryti priežiūros tikslams; ji, žinoma, būtų paprastai renkama taip, kaip susidaro atstovų seimas.

Bet tai nieko nepadės, kaip kraipytūsi ir sukiotūsi tiešio ginio įstatymų leidimo šalininkai, jie vistiek turi įstatymų leidžiamąjį susirinkimo darbą, be galutinio balsavimo apie įstatymų sumanymus, atiduoti atstovų seimui, jei jie apskritai nori, kad įstatymai būtų pildomi. O šitie seimai ar vadinami bus parlamentu, ar redakcijos komisija, ar kontrolės virbė, ar kaip kitaip, vis tiek pat; bet jei seimo priešų baimė pareina tik nuo vardo, tai galima jiems labai lengvai padėti. Atstovybės sistema savaime vis tiek iškils, nors ją ir tiek daug sykių nugalabintume.

Redakcijos komisija ir kontrolės virbė neištesės veikti ar ką daryti, be tam tikrų jiems duotų teisių; jei jų svarstymas turi bent kurį tikslą, tai turi jie priimti sprendimus, ir vyriausybės dalykas bus skaitytis su šiais sprendimais. Taigi jiems nebus galima užginčyti, kad jie turi bent kurios galios.

Jeigu šituose susirinkimuose turės savo atstovų beveik visi didžiausi interesai ir interesų grupės, visos gyventojų partijos ir krypsniai, tai tuomet reikės įleisti tiek žmonių, kiek yra galima ir reikalinga pasitarimuose susirinkimuose, taigi maždaug tiek pat, kiek dabartiniuose seimuose yra dabar atstovų.

Pagaliau, paaiškės, jog tai yra tik jėgų aikvojimas, leisti sėdėti greta dvejiems rūmams, kurie yra išrinkti tuo pačiu balsavimu; jie, apskritai imant, susidarys iš tų pat partijų, dargi to paties stiprumo, visi rūmai, kurių darbai ir uždaviniai taip įvairiai tarp savęs susipina, visiems bus suprantama, kad darbo rezultatais nieku nesiskirs. Palengvės šitų dviejų atstovybės rūmų darbas, jei jis bus pavedamas vienu vieniams rūmams, jei sueis į vieną redakcijos komisiją ir priežiūros virbė, pagaliau mes vėl atsidursime tokioj pat padėtyj, kuri yra dabar Šveicaruose: viena tautos atstovybė, prižiūrima tautos balsavimo.

Bet jei piliečiai, kurie renka į atstovų seimą, yra tie patys, kurie balsuoja jų įstatymų sumanymus, tai daugumoj atsitikimų pasirodys, kad supuls gyventojų balsavimai su įstatymus leidžiančių, arba, jei norima, įstatymus rašančių balsavimais. Tik retai kada, kai tenai nei jokia partija neturi aiškos ir tikros daugumos, arba kai eina kalba apie ypačiai svarbius įstatymus,

kurie sujudina gyventojų mases ir šauks rambius, nepasijudinančius žmones prie balsavimo urnos, kurie šiaip šalinasi nuo jos, tik tuomet gali šen ten įvykti skirtumų tarp tautos balsavimo ir jos atstovų balsavimo, žinoma, reikia pridėti, jei šie yra išrinkti visais žvilgsniais lygiu ir visuotinu balsavimu, visai laisvais rinkimais ir dar trumpam laikotarpiui.

Del to, šių žodžių rašytojas mano, kad jisai visai neturi jokios priežasties keisti nė mažiausio žodelio tame sakinyje savo rašte „Socializmo pamatai“ („Erfurto programa“), kuris buvo pakėlęs pasipriešinimą tiesioginio įstatymų leidimo šalininkų. Jis štai koks: „Mes turime čia atmesti tiesioginį įstatymų leidimą. Jisai negali bent dabartinėje didžiojoje valstybėje, o apie ją mes ir tekalbame, padaryti seimą nereikalingą, jis daugiausiai gali būti greta jo kaikokiais atsitikimais jam pataisyti. Visą valstybės įstatymų leidimą pavesti jam yra stačiai negalima ir nei to tiek negalima per jį prižiūrėti valstybės valdymą, o ypač jei tas valdymas reikia vesti. Kol tebėra dabartinė didžioji valstybė, politikos veikimo sunkumo punktas bus jos seime“ *).

Mes turime juo mažiau priežasties atsisakyti nuo šitos nuomonės, kad dargi tiesioginės įstatymų leidimo šalininkų praktikos palaiko mūsų pusę.

Dabartinės valstybės vystymasis yra ją atvedęs ligi to, kad ji savo reikalų tvarkymą perdavė įgaliotinių susirinkimui; taip pat ir visos organizacijos, kurių veikimo plotas tas pats kaip ir valstybės arba dar už jos didesnis, tarp jų pirmoj eilėj stovi politikos partijos, atrado, kad reikalinga savo reikalams sutvarkyti vartoti tą pačią priemonę: mūsų amžius yra ne tik seimo amžius, jis yra taip pat *kongresų* amžius. Socialdemokratai seka kitų partijų pavyzdį net ir ten, kur, kaip rodo Šveicarijos pavyzdys, jokie įstatymai netrukdo tvarkyti savo reikalus, einant Rittinghauseno receptu.

Kodel Rittinghauseno šalininkai nesiūlo mūsų šveicarų draugams atsisakyti nuo partijos kongresų ir pavesti partijos reikalus atlikti sekcijoms pasiginčyti ir nubalsuoti? Kodel jie laiko partijos kongresus taip reikalingais ir savaime suprantamu dalyku?

Ligi šiol visus svarbiuosius savo partijų gyvenimo sprendimus darydavo socialdemokratai *kongresuose*, delegatų susirinkimuose; kongresai buvo reikalingi priešingumams panaikinti ir nesusipratimams išsklaidyti. Kongresai reikalingi *skilimams* patvirtinti, arba sąjungoms daryti, kongresai reikalingi visiems svarbiesiems klausimams pamatiniais ir taktiniais svarstyti ir nuspręsti. Visuotini balsavimai būtų galima leisti bent išdavoms patvirtinti, arba asmenims ir vietoms parinkti. Atstovybės sistema yra vienintelė forma, kurioj visa partija gali suseiti į krūvą, susiprasti ir nuspręsti. Tiktai per kongresą tegalima išreikšti ir parodyti visą savo valią, tiktai kongresai teuzlaiko partijoj vienybę.

*) Erfurter Program, vok. p. 220, 221.

Kol socialdemokratai sako, kad atstovų susirinkimas yra būtinais reikalingas jų pačių reikalams tvarkyti, tai jie iškeltytų juokui, jei griežtai sakytų, kad tai netinka valstybės reikalams aprūpinti.

Šitą vaikišką, bet, anaipol, ne nekaltą smagumą mes galime pavesti anarkistams; lai jie savo kongresuose peikia atstovybės sistemų nedorumą.

X.

Teismai ir spauda.

Mes tariame, kad jau gana esame išnagrinėję, kokia yra nesąmonė Rittinghauseno pasiūlytasis metodas įstatymams leisti.

Iš tikrųjų reikėtų labai stebėtis, jei jis būtų galimas, nes tai visa prieštarautų visuotinam vystymosi įstatymui, kuriuo muga diferenciacija, vadinasi, darbo padalinimas.

Reikalas viską pačiam pasidaryti ir įsitikinimas, jog viską geriau patsai supranti, kyla iš anos praėjusios gėdynės, kai kiekviena šeimyna ir kiekvienas ūkis patys pasigamindavo beveik visą, kas jiems buvo reikalinga. Net mažas amatininkas turi atlikti pats įvairiausius darbus. Jisai yra ne tik pramonės darbininkas, jis nusiperka žalios medžiagos ir parsigabena namo; jis neša ant rinkos savo padarus ir juos parduoda; jis veda savo knygas, jei, žinoma, apskritai bent kokias nors veda ir t. t., ir t. t. Bet jeigu kuri įmonė norima praplatinti, jei ji ketina virsti didesne įmone, tai jau stačiai nebegalima, kad įmonės savininkas patsai atliktų visa, kas reikalinga jai vesti. Jisai turi samdyti valdininkus, knygvedžius, pabrėko darbininkus, pardavėjus, agentus ir t. t. ir t. t. Bet juk jų interesas tai ne jo; jie, paprastai, neparodo to karštumo darbo, kaip tasai, kuriam jie dirba; dargi jie gali jį apgauti; jie gali žudyti jį savo apsileidimu ir apgavimais; bet jei tik galėjo, ar dėl šitų kliūčių yra bent kada koks pramonininkas susilaikęs pereiti iš mažesnės į didesnę įmonę? Kad vienas kitas išdirbėjas jau nebegali pats nieko aprėpti, tai jisai dalį savo darbų, kurią ligi šiol pats atlikdavo, turi pavesti kitiems, juos įgalioti, šitas dalykas kartais gali būti ir labai praeištingas, bet jis yra neišvengiamas pereinant nuo mažojo verslo į didesnį. Negalima nusipirkti jo didžiausių gerų pusių nepasiėmus drauge šitų kliaudžių. Ar mes turėtume daryti keistą bandymą didžiosios pramonės formai surasti, kurioj atskiras darbininkas yra toks pat savystovis, kaip ir mažosios pramonės gamintojas, kuris pats atlieka visus savo darbus reikalingus visam verslui? Be abejo, mes palaikysime darbo padalijimą ir tikrai, kiek galėdami, stengsimės sumažinti kliaudis, kurios gali būti su tuo dalyku surištos.

Pramonininkas stengiasi apsiginti nuo savo valdininkų, darbininkų apgavimo ir apsileidimo, rūpestingai juos pasirinkdamas, kiek galėdamas akyliau juos kontroliuodamas ir imdamas sau teisę juos atleisti. Be to, dar yra kitų būdų darbo padalijimui prašalinti; iš jų pirmiausias — privatiųjų atskirų darbininko interesų suderinimas su visuotiniu įmonės interesu. Į šį tikslą stengiasi eiti jau ir šiandien, esant kapitalistinei didžiosios pramonės formai, kai kurie pramonininkai, skirdami darbininkams pelno dalį; bet visiškai bus galima pasiekti tikslo, tik esant socialistinei didžiosios pramonės formai.

Kas čia buvo pasakyta apie pramonės įmonę, tai tą pat galima pasakyti ir apie didžiausią visuomenės įmonę, apie valstybę.

Didžiulės valstybės ir būti negali be to, kad nepavestų kai kurių darbų, kurie pirmiau priklausė liaudies susirinkimui, tam tikroms įstaigoms, ar susirinkimams, ar seimams. Ne tiek išvirsinės priežastys, didelis valstybės plotas, gyventojų skaičius, daro tai reikalingu daiktu, bet veikiau kita priežastis, kad šitie darbai yra virtę tokie platūs, jog visi gyventojai, turėdami gana ir savo kasdieninių darbų, nebeturėtų laiko tinkamai jų padaryti.

Neužmirškime ir to, kad šita aplinkybė buvo apsireiškusi jau barbarybės gdynėje, kai įstatymų leidimo uždaviniai buvo dar menki. Jau tuomet, kada bene liaudis leido įstatymus, buvo tik viena gyventojų dalis, kuri gamino įstatymus visai tautai: germanų tik vyrai buvo įstatymų leidėjai, Romoje ir Atėnuose piliečių miestėnų bendruomenė leido įstatymus ne tik moterims, bet ir vergams, atkeliavusiems svetimšaliams, sąjungininkams ir pajungtomis tautoms. O viduramžiais gamybos išsivystymas padarė tai, kad įstatymų leidimo darbas, kiek apie tat gali būti kalbos, atiteko bajorams, o ypač kunigams, kurie tą darbą padarydavo bajorų seimuose, karaliaus kiemuose, sinoduose ir santarybose.

Bet mes taip pat matėme, kad visuomenės išsivystymas eina ir į atskyrimą įstatymų leidėjo ir teisėjo. Iš pradžių liaudies susirinkimas atlikdavo abu darbu. Šiandien, bene, ir karščiausi šalininkai tiesioginio žmonių visumos įstatymų leidimo nepanorės padaryti tokio bandymo, kad *visa* susirinkusi tauta darytų teismą žmonėms, vadinasi, kad visi žmonės tai darytų. Dabar yra būtinai reikalinga, kad tai atliktų tam tikri valdininkai. Teismų negalima sudaryti tokiu demokratiniu būdu, kad, sakysime, kokios 10.000 sekcijų susirinktų ištirti kiekvienos bylos ir spręstų jas kiek galint, tokiu būdu, kad liaudis įgytų į teisėjus tokių pat teisių, kurių turi į savo valdininkus kapitalistas: teisių rinkti juos ir kontroliuoti. Jeigu liaudis kišasi į teismą, tai daro tat tam tikroji *atstovybės forma*, įvesdindama *prisiekusiųjų teismą*. Bet ir šitas teismas daugumoj atsitikimų teatlieka *vieną* teisėjų darbo dalį. Jie tik pasako, ar kaltinamasis kaltas, ar nekaltas. O bylos vedi-

mas paprastai ir bausmės paskyrimas yra profesionalo teisėjo dalykas.

Bet ne tik tai įstatymų leidėjo ir teisėjo darbas yra pavestas tam tikroms įstaigoms, bet dar ir toks darbas, apie kurį nebūtų galima ir manyti, kad jisai, apskritai, kam nors galėtų būti pavedamas: *viešosios nuomonės sudarymas ir skelbimas*; minčių pasidalijimas apie visuomenės reikalus.

Labai teisingai sako Lotaris Bucheris: „Minčių pasidalijimas, kaip esąs tiesioginai tarp vieno žmogaus ir kito, dabar vedamas galiotinių per laikraščius, šita permaina eina ir stovi lygiagrečiai atstovybės sistemos vystymuisi, ir jų veiksmas galima įrodyti labai vaizdžiai, net matematiškai. Tūkstančių tūkstančiai piliečių skaito vieną laikraštį, ir begalinijs skaičius įvairiausių asmenų, didesnių ir mažesnių visuomenės būrių, kuriuose, išduodami vaisius, susiduria mokslas, pastebėjimas ir mintys, sukurta į koki tuziną publicistinių priešingumų ir skirtumėlių. Užsiėmimas viešais krašto ir valščiaus ar miesto reikalais darosi darbu, virsta iš piliečių pareigų ir garbės dalyko verslu „trade“ ir t.t.)*

Panašumas į atstovybę yra, bet skirtumas tarp spaudos ir seimo yra tas, kad skaitytojas kur kas mažiau turi įtakos į savo laikraštį, negu rinkėjas į seimą. Šisai laisvai pasirenka kandidatų; o laikraštininkai patys pasiskiria save publikos atstovais, arba tam juos skiria ponas kapitalistas.

Teisybė, kiekvienas gali laisvai pasirinkti laikraštį, bet pasirinkimas jo nėra toks jau didelis. Laikraštis darosi žmogui būtinai reikalingas ne dėl *nuomonių*, kurių jis laikosi, bet dėl *žinių*, kurias jis patiekia. Kadangi *pasaulio rinka* šiandien pagaliau valdo visą visuomenės gyvenimą, tai kiekvienas, kam rūpi politikos ir ūkio gyvenimas, turi sekti viso pasaulio vystymąsi. Bet surinkti žinių iš viso civilizuoto pasaulio atskiram žmogui nėra galima. Laikraščiai ir yra tie aparatai, kurie surenka tas žinias ir tiekia jas publikai. Įtaisyti ir užlaikyti toks aparatas yra labai brangu ir vis eina brangyn, juo labiau vystosi pasaulio susisiekimas. Dėl to dideli dienraščiai tegali būti dideli *kapitalistų verslai*. Bet ir kita, mažesnioji spauda, vis labiau patenka į kapitalistų rankas, kurie naudoja ją. Tuo būdu iš publikos interesų atstovės ji virsta ištikrųjų kapitalo interesų atstove.

Kiek mažą įtakos daro laikraščių skaitytojai į savo laikraščius, rodo Vienos miesto (Austrijoje) pavyzdys, kur dauguma perkančių laikraščius buvo antisemitai. Nežiūrint į tai, geriausiai tarpo žydų spauda, žydėjo kur kas geriau, negu antisemitų, kuri visuomet skursdavo. Vidutinis Vienos miestelėnas keikia „žydų laikraščius“, bet jis juos perka ir skaito toliau.

Neatsakydama prieš savo skaitytojus, spauda dar labiau ištvirko papirkimu, negu bent kuomet yra buvęs parlamentariz-

*) Der Parlamentarismus, p. 231 ir t. t.

mas savo blogiausiose formose. Jos viešpatavimas mažiau ribotas, negu kuris parlamentas, jį stovi aukščiau visokios kritikos, negu kada yra stovėjęs kuris parlamentas, bažnyčia, suverenai. Viskas pridera jos kritikai, bet vargas tam, kas ją kritikuoja; ji prakeiks, arba, kaip dabar sakoma, boikotuos. Iš kritikos, kuri daroma spaudai, nieko nepateks į plačią visuomenę, nes, ko spauda nepasakys, to ir nėra atsitikę gyventojų akyse ir nors į dangų šauktųsi. Nutylėjimo sąmokslas tikriau užmuša netinkamą mokslą, negu ištesėjo tai padaryti inkvizicijos kalėjimai. Iš tikrųjų, jeigu sulyginsime bažnyčią ir spaudą, tai galima atrasti šiek tiek panašumo tarp abiejų*), bet sulyginimas nevisai išpuola spaudos naudai. Pikčiausi viduramžio kunigai negalėjo taip begėdiškai už nosies vadžioti tikinčiųjų, jų naudoti, laikyti tamsybėje ir gadinti juos, kaip didelė mūsų dabartinių laikraštinių dalis**).

Ar dėl to reikėtų rūpintis spaudos panaikinimu? arba reikėtų pareikalauti, kad liaudies laikraščius redaguotų pati liaudis? Ligi šiol tokį reikalavimą tepastatė vos keletas anarkistų. Didžiausiai išaugus ūkio ir politiniam gyvenimui, kuriame mes esame, stačiai negalima nė manyti, kad apseitume be laikraščių; bet taip pat yra reikalinga, kaip patys laikraščiai, ir tai, kad juos vestų tam tikro amato žinovai.

Ar nėra kurių priemonių beribiam ištvirkusių laikraštinių viešpatavimui nugalėti?

Darbininkų vystymasis savaime duoda spaudos klausimo išsprendimą, kaip ir kiekvieno kito klausimo.

Pilietinių laikraščių skaitytojai ir pirkėjai sudaro palaidą masę. Kas kita darbininkų spauda. Ji dažnai priklauso nuo didelių organizacijų. Tam tikros visuomenės sąlygos, kuriomis gyvena samdytiniai darbininkai, spiria dėtis į dideles mases ir, žinoma, ne vien praeinantiems valandos tikslams atlikti. Jie sudaro pirmą ir tuo tarpu dar vienintelę klasę, kuri dabartinėje

*) Jau Lotaris Bucheris manė, kad senieji būtų taip pat padarę „viešosios nuomonės“ deivę, kaip sutvėrė Nemežį „teisingumo deivę“, jeigu jie būtų tik ją pažinę: „Ji yra tikroji deivė dėl to, kad tikėjimas į ją yra tinginio priegalvis, ir dėl to, kad jai galima diktuoti orakulo pasakymus, bet kad tik ne kiekvienam yra duota dovana tai daryti. Jeigu mūsų simbolika ir menas nebūtų taip nuopuolę, seniai jau būtume pastatę bažnyčią. O dabar ji turi tenkintis tik namais koplytėle, kurią kiekvienas jai stato“ (ten pat p. 250). Kaip tikras ideologas, Bucheris išaiškina spaudos visagalybę, žinoma, ne dėl jos visuomenės darbų, bet dėl „autoriteto“ reikmenos, geru noru pasidavimo, kurį visuomet turi žmonių masė. Pasakymas, jog autoritetas yra dėl to, jog autoriteto yra reikalas, kiek primena aną medicinos kandidatą, kuris išaiškino migdantį opijaus veikimą tuo, jog jame esanti migdomoji jėga.

**) Naujoji bažnyčia, matyti, jau turi ir naują religiją. Nietzsche's viršžmogis, kuris stovi viršum „bandos“ sąmonės ir anapus gera ir pikta, tai ne kas kita, kaip laikraštinkas, kuris spiauna į viešąją nuomonę, jo paties sudaromą, ir kuris dėliai tikėjimo viešąja nuomone, geru ir piktu, suvaldo ir naudoja tą didelę „bandą“.

valstybeje sugebėjo sutraukti į vieną patvarią organizaciją dideles mases ne tik vienos tautos, bet ir daugelio tautų. Ir per savo organizaciją darbininkai ištesėjo įsikurti savo spaudą. Organizacija dabar gamina jai skaitytojų ir pirkėjų; dėl to dažnai yra nereikalingos begalinės išlaidos, kurias turi padaryti pilietinis laikraštis, skaitytojams įgyti. Darbininkų laikraščiams įsteigti reikia, palyginamai, nedidelio kapitalo; geromis sąlygomis, jei darbininkų organizacijos yra gana stamantrios ir plačios, tai joms pavyksta be jokių lėšų įsteigti savas dienraštis ir leisti jam tarpti. Tuo būdu kapitalo monopolis spaudos žvilgsniu gali būti sumažintas.

Bet tos pačios sąlygos, kurios leidžia užgimti ir gyvuoti darbininkų laikraščiui su mažomis lėšomis arba ir visai be jų, jos daro jį visai priklausomą nuo savo skaitytojų. Kadangi jisai semia savo jėgas ne iš savo kapitalo, bet iš darbininkų organizacijų, kurios jo užpakalyje stovi, iš tikrųjų jis yra darbininkų rankose, dargi ir ten, kur teisės žvilgsniu jis yra privatinis verslas ir nėra darbo ar politikos organizacijų nuosavybė. *Kas* jį redaguoja ir *kurioj* pakraipoj veda jį redaktorius, tai šitokiam darbininkų laikraščiui ne vistik, jis nėra privatinis jo valdytojų ir leidėjų reikalas; tai, pagaliau, nusprendžia patys organizuoti darbininkai. Laikraštininkas yra čia ne viešosios nuomonės *darytojas* tų žmonių tarpe, kurių vardu jis kalba, jisai iš tikrųjų išreiškia tai, ką jie tikrai jaučia.

Šitas santykis visuomet atstumdavo pilietinius literatus, kai jie pajusdavo patraukimą į tarpstančią socialdemokratų spaudą, ir tikėjosi rasti tarp „kvailių darbininkų“ tinkamą publiką, kuriai būtų galima lengviau imponuoti, kurių lėšomis būtų galima dar lengviau iškilti, negu pilietinėj spaudoj. O kaip tik pamatydavo, jog apsimylę, tai gaudavo baisiai šaukti, kad naikinama asmens laisvė, viskas ten ištvirkę ir paprastai baigdavo tuo, kad stengdavosi išsprukti iš partijos tiranijos ir partijos ištvirkimo, parsiduodavo kuriam kapitalistui.

Bet tai, ką laikraštininkai laiko nužemimu, juk jie yra perdideli savimeiliai, kad tarnautų idėjai, kuri gali būti geriausia ir didžiausia, iš tikrųjų yra išaukštinimu. Darbininkų spauda dėl tos žvilgsniu stovi aukščiau, už pilietinę spaudą, ji pralenkia ją ir protiniu žvilgsniu, jei nevisuomet absoliučiai, tai visuomet realyviai, bent atsižvelgus į priemones, kuriomis jie gali naudotis. Ir riedas rublis niekuomet nebuvo išdrįsęs pririedėti prie darbininkų spaudos, nedarė to, nei velfų fondai, nei Panamos draugijos pinigai. Jokios spaudos taip nenorėtų nupirkti viešpataujančios klasės, kaip darbininkų spaudą; nei viena spauda nėra taip beturčių žmonių redaguojama, kaip darbininkų. Betgi delto ji yra pusilikus skaisti, kad net purviniausias šmeižikas darbininkų judėjimo nėra išdrįsę kaltinti tuo, kad ji esanti paperkama.

Darbininkams darant įtakos į šitą spaudą, ji tuo būdu įgyja kitokios išvaizdos, kuri taip skiriasi nuo tos, kuria gauna šiaip

spauda kapitalizmo pasaulyje. Iš priemonių žmonėms pajungti kapitalistų ūkio ir politiniams tikslams, jiems kvailinti ir gadinti, spauda pasidaro aštrus ginklas dirbamųjų klasių kovoje su naudojimu ir ištvirkimu, jų kovoje dėl proto, doros ir kūno atgijimo.

Argi netaip pat yra ir apie seimus kalbant?

XI.

Seimas ir partijos Anglijoj.

Yra labai išsiplatinusi nuomonė, lyg atstovybės sistema būtinai reiškianti pilietinių klasių viešpatavimą.

„Jeigu gali būti neužginčijama teisybė“, rašo Rittinghausen 1869 metais, „tai tuo yra mano pirm dvidešimtys metų pasakytoji, jog kiekviena tvarka, nustatanti piliečių santykius vienu su kitais, jų darbo ir nuosavybės santykius, atitinka tam tikrai valdymo formai, kuri yra vienu metu ir vykdomąja ir užlaikomąja priemone. Bajorai ir miestelėnų luomai vis dėlto yra priėję ligi šio tokio supratimo šitos teisybės, bent tiek, kiek tatai palytėdavo jų *pačių* interesus. Abu luomu numanė, jog bajorų klasės viešpatavimas yra sąryšyje su *despotiškos monarkijos* valstybės forma, o miestelėnų viešpatavimas gali būti pastatytas ir palaikomas tariamąja *atstovybės sistema*. Bet ir šitas įsitikinimas, anaipol, nebuvo laisvas nuo didelių klaidų, taigi, pavyzdžiui miestelėnų luomas neturėjo jokios nuovokos apie tai, kad įvedimas *visuotino tiesioginio balsavimo*, kurio jis taip bijojo, niekiek nepajėgė atmainyti esmės atstovybės sistemoje *)

Mes gailimės, kad turime kuo griežčiausiai užginčyti čia pasakytąją, neabejotiniausią visų teisybių.

Kad atstovybės sistema neperskyriamai būtų surišta su pilietinių klasių viešpatavimu, yra pasaka, kuriai išsklaidyti užtenka tik pažvelgti į istoriją. Atstovybės sistema yra viena iš politikos formų, kurios turinys gali būti ir yra buvęs įvairiausias. Tą pat reikia pasakyti apie *despotinę monarkiją*.

Klasinį buržuazijos viešpatavimą įvesdino daugumoje Europos valstybių ne atstovybės sistema, bet *absolutizmas*. Kur 18 amžiuje ligi prancūzų revoliucijos buvo apręžtos monarkijos, tai ten seimai buvo priemone klasiniam bajorų viešpatavimui.

Tą galima pasakyti ne tik apie lenkus, lietuvius ir švedus, tą pat galima pasakyti, kaip jau mes esame matę, ir apie Angliją.

Anglų parlamentas, kaip žinoma, susideda iš dvejų rūmų, aukštesniųjų rūmų, lordų arba ponų rūmų, ir žemesniųjų rūmų,—

*) Rittinghausen. Ueber die Notwendigkeit der direkten Gesetzgebung durch das Volk: p. 1.

visumos rūmų. Pirmieji, žinoma, pasidarė didžiųjų dvarininkų, ponų klasinė atstovybė ir tuo pasiliko ligi šiai dienai; jie susidarydavo, dažniausiai dar ir dabar susidaro, iš didžiųjų bajorų šeiminų narių.

Bet kurios buvo priežastys, dėl kurių anglų žemesniuose rūmuose 18-ame amžiuje ėmė viešpatuoti žemės aristokratai? Iš vienos pusės buvo tai socialė reikšmė, kurią mokėjo užlaikyti Anglijoje didieji dvarininkai ir net sustiprinti ją prieš kitas klases, ir iš kitos pusės bajorų interesams atitinkąs *balsavimas*.

Anglijoje padalijimas į rinkimo apskrčius laikėsi, dargi ir šiandien tebesilaiko, seno feodalinio paskirstymo į grapytes, sodžiaus apskrčių atskyrimo nuo miesto rinkimo apskrčių.

Sodžiaus apskrčiuose visai viešpatavo dvarininkai, rinkimuose balsą teturėjo ūkininkai, žemvaldžiai (freeholders), gauną daugiau, kaip 40 šilingų žemės rentos. Juo labiau 18-me amžiuje mažieji ūkininkai nyko, juo labiau sodžiaus apskrčiai patekdavo į dvarininkų rankas. Bet dar parankiau jiems susidėjo dalykas daugumoj *miestų*. Mes jau esame nurodę į tai, kad kapitalistinė gamybos forma slenka į tą pusę, kad surinktų gyventojus į keletą didmiesčių, o kad mažus miestus ir miestelius, kurie stovi nuošaliai nuo susisiekimo kelių, nuskurintų ir pražūdytų. Ypač stipriai tai apsireiškė Anglijoje. Dauguma žydinčių miestų, išėmus Londono City — buvo naujadariai, atsirado sodžiaus apskrčiuose vos keliose didžponių žemėse. Šitų miestų lyg ir nebuvo visai, balsuojant į seimą.

Senuose miestuose rinkimo būdas buvo labai įvairus, iš pradžių kiekvienas miestas patsai nustatydavo rinkimo būdą ir teises.

Juo labiau jie skursdavo, juo labiau išsprukdavo iš jų gyvenimas, juo labiau akmenėjo ir painiojosi rinkimo sistemos, juo labiauėjo mažyn žmonių skaičius galinčių rinkti, ir virto jis visai mažučiu būreliu.

Prieš 1832 m. reformos įstatymą skaitėsi 111 miesto apskrčių, kurių kiekviename buvo mažiau kaip 200 rinkėjų. Jų tarpe 46 miestai turėjo mažiau, kaip 50 rinkėjų. Old Sarum turėjo net tik 12 rinkėjų! Be to rinkimai buvo vieši, rankų pakėlimu. Nėra ko stebėtis, kad tarpo visokie rinkimų iškraipymai, dargi papirkimas. Tai buvo labai lengva padaryti, esant tokiam mažam rinkėjų skaičiui — juo lengviau ir dėl to, juo mažiau šiaip uždarbio duodavo žlungą miesteliai. Pardavimas renkamojo balso daugeliui iš jų virto pelningiausia uždarbio šaka *).

*) Aštuonioliktojo amžiaus pabaigoje apskaityta, kad borough mongers — mažųjų miestelių balsų pirkėjai išleisdavo į 1.260.000 sv. sterlingų (virš 58 milijonų litų dabartiniu kursu). Kad nebūtų reikalo perdažnai daryti tokias brangias pramogas, parlamentas jau prie Jurgio I ištęsė parlamento periodus nuo trejų ligi septynerių metų. Šitas rakas pasiliko dar ir dabar.

Pittas *) oficialiai pripažino papirkimą teisėtu ir paprasta pajama, kai jisai 1782 m. įnešė į parlamentą įstatymo sumanymą, kuriuo 36 sunykusi miesteliai turėjo nustoti savo rinkimų teisės. O atlyginti už nustojimą jų dorai įgytosios teisės papirkimui gauti, Pittas pasiūlijo mažmožį — tik milijoną svarų, arba 46 mil. litų. Šventa yra nuosavybė **).

Tačiau nereikia manyti, kad rinkėjų papirkimas tai tik parlamentarizmo ypatybė. Papirkimo daug buvo, kai rinkdavo valdininkus liaudies susirinkimai, — esant tiesioginiam žmonių visumos įstatymų leidimui Atėnuose ir Romoje. Bet ir šveicarų valsčiuose esant rinkimams, papirkimai nebuvo taip jau nežinomi, kaip tai rodo įstatymai, kurie buvo prieš tai išleisti. Šitų papirkimų buvo galima rasti visuose kantonuose, kurie turėjo pajungtų žemių, kurias jie naudodavo. Ypač vaito (vogt) vieta pajungtoji žemėje buvo labai pelninga ir apsimokėjo papirkti rinkėjus vaišinimais arba stačiai pinigais, kad išrinktų į tokį urėdą. Kol renkamas urėdas duoda pralobti, tai ir rinkėjų papirkimai arba bent kėsinimasis tai padaryti, — neišnykdavo.

Bet šitos rinkimų sistemos dar neužteko aristokratijai. Norėdama būti visai tikra, ji nusprendė, kad sodžiaus apskričio atstovai turi turėti iš savo žemės rentos kas metai 600 svarų sterlingų. Ir miestų atstovas turėjo būti žemvaldis, turįs pelno iš žemės mažiausia 300 svarų sterlingų.

Šitais rinkimų įstatymais aristokratija užtikrino sau įgytąjį viešpatavimą, tuo būdu parlamentas virto dvarininkų klasės viešpatavimo įnagiu.

O patys dvarininkai suskilo į dvi partiji. Vienoje pusėj mes randame dabartinius, kapitalistiškai manančius dvarininkus, kurie gaudavo pelno iš kapitalizmo išaugimo, palaikymo vaizbos, kolonijų plėšimo, kapitalistinės nuomos sistemos; kitoj pusėje stovėjo konservatyvūs dvarininkai, kurių širdis dar buvo prisirišusi prie feodalinio naudojimo metodo.

Pirmieji, vygiai (whigs) vadinami, turėjo savo pusėje pilietinių klodų, jie ūkio žvilgsniu viršijo kitas klases ir buvo tos nuomonės, kad šitas parlamento viešpatavimas, prisilaikant esamojo pamato, esanti geriausia forma, atitinkanti bajorų interesams, jų klasės viešpatavimui. Kiti, o ypač, toriais vadinami, ūkio žvilgsniu atsilikę ir silpni, laikė geriausiu daiktu, jei žemės aristokratija stengtųsi tokiu pat būdu įgyti galios valstybėje, kaip tat, pavyzdžiui, padarė prancūzų bajorai, naudodami karalių. Jeigu vygiai buvo parlamento visagalybės šalininkai, tai toriai reikalavo neribotos monarkijos.

Tuo tarpu, 18-am amžiui esant, atsimainė torių būdas. Parlamentas perstipriai įsigalėjo, kad koks valstybės vyras rimtai

*) Vilimas Pittas vyresn. 1708 — 1778, jaun. 1750 — 1806. A. J.

**) *Gneist*. Das Englische Parlament vom neunten bis zum Ende des eunzehnten Jahrhunderts. 2 Aufl. p. 356, 359. Berlin 1886.

panorėtų jį naikinti. Bet tuo pačiu laiku kai kurių torių šeimynų nariai taip pat labai ėmė verstis kapitalistų verslais, kaip ir vygių šeimynos.

Skirtumai tarp abiejų partijų nyko vis labiau, jie pagaliau pasidarė nei kiek ne didesni, negu skirtumai, kurie būdavo kiekvienoj abiejų partijų. Nors priešingumų tarp torių ir vygių dar ir toliau užsiliko, bet tai buvo ta priežastis, jog valstybės ėdžios buvo permažos, kad abi partijos kartu galėtų prie jų priėti.

Del to kovos parlamente vis labiau nustodavo principinio pobūdžio; jos vis labiau virsdavo tuščiomis laimės ieškotojų intrigomis, kurie tykojo urėdų ir garbių visai ne tam, kad vestų valstybę savo pakraipa, o tik kad ją naudotų.

Tuo pačiu metu, kaip mes matėme, rinkėjai pasidarė paprastesniais; politikos kovos buvo pirklių spekulacijomis, esą ciningų avanturistų gaujos suktybėmis, kurie plėšė valstybę.

Anglų parlamentarizmas, matyti, ėjo į savo bankrotą. Bet iš tikrųjų pasirodė, kad parlamentarizmas yra tokia forma, kurios turinys gali visai įvairiai susidėti. Ne parlamentarizmas padarė bankrotą, bet tik dvarininkų galybė viešpatavusi per parlamentą.

Mes jau esame, rodos, anksčiau nurodę į tai, kad praėjusiojo amžiaus gale šalybais dvarininkų ir su jais susidėjusios finansų aristokratijos iškilo naujos, stiprios ir tvirtos klasės, kurių interesai buvo griežtai priešingi dvarininkų interesams. Pirmoj vietoj stovi atsiradusios pramonės kapitalistų ir pramonės darbininkų klasės. Vaizba ir dvaras gerai savitarpyje sutardavo, o pramonė ir dvaras tuojuo įsikibo kiti kitam į plaukus.

Juo labiau augo pramonė, juo skaudžiau atjautė pramonės ponai, kad politikoj jie yra beteisiai; jie pradėjo kovą su dvarininkų viešpatavimu ir, savo jėgoms padidinti, susidėjo jie su kitomis politiškai beteisėmis partijomis, smulkiaisiais miestelėnais ir darbininkais, kurių skaičius stipriai augo, bet dar permažai turėjo sąmonės, kad pramoninkai, įtraukiant juos į politikos kovą, būtų galėję matyti sau pavojų. Šito susidėjimo rezultatu buvo pilietinė, radikalė, griežtai priešingoji dvarininkams partija.

Svarbiausiu politikos kovų daiktu, del kurio dabar jos buvo ištikusios, buvo *renkamoji teisė*. Juk ypatinga renkamos teisės forma leido laimėjusiai aristokratijai padaryti parlamentus išimtinai savo klasės interesų gynėjais. Tik kitaip sudarius rinkimus, buvo galima padaryti seimą pilietinių interesų gynėju. *Viskas parėjo nuo renkamosios teisės*.

Kovoje del naujai renkamos teisės sudarymo laimėjo pramoninkai. Darbininkai tiktai traukė jai iš ugnies kaštanus; jie nešė visą kovos sunkumą, jie darė tai, nes sulaukyti reformų jau buvo nebegalima; iš dalies panašiu būdu ir panašiomis priemonėmis, kaip šešiosdešimt metų vėliau, buvo elgęsi mūsų narsieji draugai Belgijoje, bet renkamos teisės negavo.

1732 m. reformos įstatymu, aštuoniosdešimt aštuoni mažieji miesteliai (rotten boroughs) nustojo savo tam tikro atstovavimo

parlamente, ir atstovo neberinko vieni visai, kiti tik dalinai (kai kurie siuntė tik vieną vietą dviejų atstovų), padaryta visai naujai keturios dešimtys du miesto rinkamieji apskriviai. *Sodžių apskrivoose*, be dvarininkų, dabar gavo renkamąją teisę ir dvarų nuomininkai, kurie buvo padarę kontraktus mažiausiai dvidešimčiai metų ir mokėjo samdos daugiau, negu 50 svarų. Atvirkščiai, ūkininkams renkamoji teisė buvo atimta. Ją turėjo ligi šiol visi žemininkai, kurie gaudavo iš savo ūkio 40 šilingų (2 svarų) pelno, tai dabar ji palikta (su mažoms išimtimis) tik tiems, kurių žemės renta išduodavo mažiausiai 10 svarų. Miestuose renkamąją teisę gavo kiekvienas, kuris turėjo savo didesnį butą: vadinas, kiekvienas, kuris mokėjo namų, langų ir pavargėlių mokesčius ir dar samdos turėjo ne mažiau 10 svarų.

Rinkėjų skaičius per tą reformą iš 400.000 išaugo dvigubai. Balsavimas pasiliko viešas, renkamasis cenzas nebuvo panaikintas*), dienų algos (dietos) atstovams neįvesta ir rinkimo išlaidas turėjo — turi dar ir dabar — užmokėti kandidatai, kurie net turi jas sudėti *iš anksto*, kad užtikrintų, jog užmokėsią prideramąją sumą, kartais pakilancią ligi 1000 svarų sterlingų (46.000 litų).

Sodžiaus apskriviai ir dalis mažesniųjų miestelių rinkamų apskričių, kurie, anaiptol, ne visi buvo panaikinti ir, esant šitam rinkimų įstatymui, pasiliko po senovės didžiųjų dvarininkų valdomi. Bet dalis miesto rinkamų apskričių nesiuntė dabar į seimą pramonės interesams atstovų. Naujoji rinkimo teisė davė parlamentui naują pavidalą. Iš įstaigos, kur viešpatavo dvarininkų aristokratų klasė, pasidarė jisai dabar kovos vieta, dvarininkai ir pramonės kapitalistai savitarpėje kovojo su didžiausiu įnirtimų.

Dvarininkai socialiu žvilgsniu buvo dar labai galingi, dar palaikė juos renkamieji įstatymai. Del to svarbiausio savo reikalavimo, kad būtų įvesta laisva prekyba, pramonės kapitalistai dar ilgai negalėjo praveisti.

Bet kapitalistai nepasitenkino kova seime. Iš tikrųjų nėra didesnės nesąmonės, kaip toksai tvirtinimas, kad, norint diskredituoti seimą kovojančiųjų darbininkų akyse, sakoma, jog partija, kuri turi savo atstovų seime ir dalyvauja jo kovose, jau tuo išsižadanti visų kitų politinės kovos formų. Nieko nėra klaidingesnio, kaip šitas pasakymas. Niekur seimo partijos taip dažnai nesišaukia lauke už seimo stovinčių masių, negu parlamentarizmo tėviškėje, niekur nėra taip išsiplatinusių priemonių, kurios giliai išjudina mases, kad paveiktų į parlamentą ir vyriausybę, kaip tik Anglijoje. Mes dar dabar tai matome, jog konservatyviškiausi seimo atstovai Ulstere (airių žiemuose) skelbia maištą, kad pridarytų sunkumų liberalų vyriausybei.

Panašiai darė Anti-Corn-league, kuri reikalavo nuimti muitus nuo įvežamų javų. Ir ji taip pat kreipėsi į mases, ji šau-

*) Tai įvyko vos 1858 metais.

kėsi, jeigu tai jai buvo reikalinga, kvietė darbininkus sukilimus daryti, dargi net visuotinus streikus.

Iš kitos pusės ir dvarininkai stengėsi pritraukti darbininkus. Jeigu pabirkantai žadėjo jiems pigios duonos, panaikinus javų muitus, tai dvarininkai siūlė jiems dešimties valandų darbo dieną.

Bet tas, ką iš karto ir griežtai atmetė ir dvarininkai, ir pabirkantai, pasidarė svarbiausiu organizuotų darbininkų reikavimu: *visuotinas balsavimas*.

Anglų valstybės vyrai per gerai žinojo parlamento galybę, kad nespiriami leistų įeiti į jį kapitalistinės tvarkos priešininkams.

Pagaliau, 1846 m. kova sustabdyta, javų muitai panaikinta. Prasidėjo laisvosios vaizbos gdynė ir, puikiai susidėjus įvairioms apystovoms, virto ji ūkio žydėjimo gdynė, kokio pasaulis dar ligi šiol nebuvo regėjęs. Anglija viena valdė viso pasaulio rinką. Didžioji Anglijos pramonė vystėsi pasakos greitumu, ir jos pelnas buvo neapsakomas.

Žydėjimas buvo tuo didesnis, kad beveik visos tautos klasės tame darbe dalyvavo. O nuostolius kentėjo svetimos šalys. Dvarininkai susitakė su nauja dalykų padėtimi. Žemės kaina ir nuoma nenupuolė, kaip jie bijosi, atvirkščiai — ji pakilo. O tuo pačiu tarpu dvarininkai patys ėmė dalyvauti pramonės įmonėse, — būtent, akcinių draugijų pavidale, — ir turėti naudą iš pramonės žydėjimo.

Ir dabar įvyko tat, kas jau buvo atsitikę antroj aštuonioliktojo amžiaus pusėje. Kaip tuomet skirtumas tarp vigių ir torių, taip dabar tarp konservatistų ir liberalų liovėsi būti pamatinis. Mes matome artimiausiais po 1848 m. dešimtečiais vieną tarytum nuostabią apraišką, kad konservatistų ministerijos vykdo liberales savo pirmtakūnų programas ir dargi jas pralenkia savo liberalizmu. Vienintelis svarbusis skirtumas tarp abiejų partijų buvo jau nebe vidaus, bet *užsienių* politikoj, būtent, jų santykiuose su Rusija. Jeigu abi partiji likdavo skyrium, tai kalčiausia buvo vėl ta pati sąlyga, jog valstybės edžios buvo per mažos, kad būtų buvę galima visi tie prileisti, kurie norėjo jas pasiekti per parlamentą. O parlamento politika neteko savo pamatinio pobūdžio, parlamento kovos vėl virto grynomis komedijomis, vaidinamomis politikų ir laimės ieškotojų.

1867 m. renkamoji teisė iš pradžių nedaug padarė atmainų. Ūkio pakilimas sutakė su kapitalistų viešpatavimu ne tik dvarininkus, bet ir darbininkų dalį. Šitas pakilimas ir buvo leidęs energingiausiems ir kuo geriausiai pastatytiems darbininkų klodams per darbo sąjungas iškovoti žymių pagerinimų jų padėčiai. Atsirado darbininkų aristokratija, kuri tikėjo į armonijos Evangeliją, į santarą tarp kapitalo ir darbo. Tik vienas da-

lykas trukdė dar šitai santarai: darbininkai dar neturėjo politinių teisių.

Liberalai ir konservatistai ne taip jau daug teturėjo priešasčių priešintis, kad darbininkų aristokratija pakiltų į politiškai privilegingųjų klasių eiles. Tai buvo gera proga atskirti jai nuo visų kitų darbininkų masės. Del to po daugelio neįvykusių bandymų geriau pastatytieji miesto darbininkai gavo renkamąją teisę 1867 m. įstatymu, kuris suteikė renkamąjį balsą miestuose kiekvienai atskirų namų galvai. Jis iškilo mažko nuo milijono ligi trijų milijonų, iš kurių dauguma buvo miestuose. 1872 m. išėjo įstatymas, kuris įvedė slaptą balsavimą (ballot).

Bet atstovams algos (dietų) nemokėjo ir dabar dar nemoka, taip pat pasiliko tie patys labai varžą įstatymai, kad kandidatai turi gana brangiai užsimokėti už rinkimus, ir del to juos statant į kandidatus, jie turi įmokėti tam tikrą pinigų sumą.

Paskutinis įstatymas niekiek nesutrukė, kad darbininkai neitų į parlamentą. Bet jisai leido eiti į parlamentą ypač tokiems darbininkams, kurie buvo pasiturinčiųjų darbininkų prietelių malonėj, kurie užmokėdavo už juos rinkimų išlaidas*).

Žydinčios ir pratarpusios darbo sąjungos virto lizdu siauraširdžiai kastos dvasiai ir užsidarimui savo amato reikalui ir del to tat daug prisidėjo prie to, kad apsilpnino dvasinę tų darbininkų aristokratų sąmonę. Jų atsiskyrimas politikos dalykuose nuo visos darbininkų masės, jų patekimas į politiškai privilegingos klasės tarpą užmušo galutinai jų klasinę sąmonę. Iš pirmakūnų, žemiau už save stovinčių darbininkų klodų kovotojų, jie virto jų prispaudėjais.

Neturėdami klasinės sąmonės, nesusidėję į savystovę, stamantrią politinę organizaciją, į vieną darbininkų partiją, ūkio žvilgsniu taip stipriai ir plačiai organizuotieji darbininkų klodai politikos dalykuose buvo jie tokia pat palaida masė, kaip ir vidutiniai pilietiniai klodai. Jų įstojimas į seimo gyvenimą nieko nepermainė jo esmėje. Jisai ir pasiliko pilietinių klasių atstovybė.

Bet nelemta buvo šitam parlamento apsnūdumui ilgiau tęstis. Ūkio vystymasis žengė tolyn ir sugriovė visuotinos santaros pamatus tarp kapitalo pelno, žemės rentos ir darbininko užmokesčio. Greta Anglijos, atsirado dar naujų pramoningų tautų, kurios pajėgė su jaja varžytis pasaulio rinkoje, taip bent atsitiko su Jungtinėmis Valstybėmis nuo skilimo karo (1861—6 m.), ir su Vokietija nuo karo su Prancūzija. Varžytynės pasaulio rinkoje

*) Dėliai šitų darbininkų prietelių pašalpy, anglų darbininkų dosnumas, kuris yra taip didelis jų kovose del darbo sąlygų, politinėse kovose yra visai menkas ir dar reikia jiems tai įskiepyti. Yra tai viena iš tų kliūčių, kurios trukdo savystoviam socialdemokratų darbininkų judėjimui Anglijoje.

darėsi vis aštresnės ir aštresnės; o čia dar prasidėjo viską naikinę kryžiai, kurie sustabdydavo verslus tiek plačiai, tokiam laikui, kurių ligi šiol dar niekas nežinojo. Kapitalo pelnai pradėjo eiti mažyn.

Tuo pačiu laiku ėmė pulti žemės renta ir užmokesnis. Susisiekimas su užjūriais nuo septyniasdešimtų metų atpigino valgomuosius daiktus, kurių vis didesnį skaičių ėmė gabenti į Anglus. Dvarininkai jau penkiasdešimtaisiais metais laukė, kad dėl javų maito panaikinimo žemės renta, kylanči iš žemės ūkio darbo, vis eis mažyn, bet tat įvyko vėliau, septyniasdešimtaisiais metais. Nuo to laiko vėl atgijo dvarininkų tarpe gėdimas javų maito.

Bet sumažėjo ne tik žemės renta. Ilgai prasitęsusieji apsi-stojimai pramonėje numušo darbininkams užmokesnį. Ir ten, kur mokama buvo tiek pat, kaip ir pirmiau, metinis darbininkų užmokesnis tikrai nupuolė, nes uždarbiai sumažėjo, o metinis tų dienų skaičius, kurias darbininkai turėjo švęsti, bendrai imant, pakilo.

Darbo draugijos, kurios laikotarpį nuo penkiasdešimtų lig pradžia septyniasdešimtųjų metų turėjo tiek daug didelių pasisėkimų, dabar dažnai jau taip pavargdavo, kad nepajėgdavo sumažinti pramonų spaudimo, norinčių sumažinti užmokesnį ir užtektinai sušėlpti bedarbius. Susikirtimai tarp kapitalo ir darbo darėsi vis dažnesni, vis piktesni. Senose, amatų bendrovių pamatais sudarytose, darbo draugijose šen ten pradėjo rodytis nauja, kapitalistams priešinga, dvasia, ir greta jų pradėjo augti naujas darbininkų judėjimas su naujais reikalavimais iš valstybės ir visuomenės.

Šitaip atsimainius sąlygoms, buržuazija suskilo į dvi klasi. Viena jos dalis laikė darbininkų klasę pavojingesniu priešininku, negu ką kitą, ir iš baimės dar stipriau ėmė glaustis prie dvarininkų, nes nesibijojo, kad jie pakenktų jų pramonei. Akylesnieji anglų dvarininkai labai gerai žinojo, kad Anglijos buitis dabar pirmiausiai pareina nuo jos pramonės žydėjimo, o ne nuo žemės ūkio. O ir apskritai didieji dvarininkai turi asmens intereso, kad pramonė tarptų, vadinasi, kad ir jie gauna iš kapitalo pelno. Konservatistų partija trisdešimtaisiais ir keturiasdešimtaisiais metais buvo dar gryna dvarininkų partija, kuri siundė darbininkus prieš pabirkantus, jau šešiasdešimtaisiais buvo pasidariusi viena iš tų dviejų kapitalistų partijų, kuri taip pat, kaip ir jos varžytoja, koketavo su darbininkų aristokratija, o nuo septyniasdešimtųjų metų pabaigos ji darosi vis labiau ir labiau apskritai turtuolų partija, priešinga visai darbininkų klasei. Ji kartais leidžia vienam kitam savo nariui apgaulingai rodytis darbininkų prieteliu, bet ji praktikoj griežtai priešinasi kiekvienam žingsniui, kuris eitų darbininkų klasės naudai.

Kita buržuazijos dalis, būtent toji, kuri buvo užlaikiusi radikalių tradicijų iš kovos dėl pirmos renkamos reformos laikų, kai dvarininkai buvo dar laikomi pirmiausiu miestelėnu

priešininku, prieš kuriuos turėjo tvirtai laikytis iš vieno kapitalistai, smulkieji miestėnai ir darbininkai — šitoji buržuazijos dalis taip pat, kaip ir anoji, kuri virto „konservatyve“, pradėjo bijoti darbininkų. Bet šitie pilietiniai „radikalai“ tarė sau, kad turtingųjų susidėjimas į vieną „reakcinę masę“ esanti geriausia priemonė nelabam prišaukti, kuris norima prašalinti. Darbininkų klasė būtų tuo stačiai prispirta atsiskirti nuo pasiturinčiųjų klasių ir įkurti visai skyrium savo partiją, priešingą toms, kurios greitai nebebus galima suvaldyti. Vienintelė priemonė darbininkų klasei pajungti buržuazijos interesams esanti ta, kad pati buržuazija atsistotų jų priešakyj, kovodama dėl geresnių gyvenimo sąlygų, ir jiems išgautų pagerinimų, pirmiausiai, žinoma, dvarininkų lėšomis, tos klasės, prieš kurią kapitalistai ir darbininkai turi bendrą interesą. Kuo buvo konservatistai trisdešimtaisiais ir keturiasdešimtaisiais metais, tuo pasidarė dabar liberalų partija: darbininkų prietelių ir filantropų partija. Vaidmenys pasikeitė.

Taip atsimainius ekonominėms sąlygoms, susidarė senųjų partijų viduje ir po jų vardo priedanga dvi nauji partiji. Dabar parlamentas vėl nustojo būti vieta, kur veikė laimės jėškotojų ir komedininkų intrygos, jis vėl ėmė tapti vieta, kur ėjo rimtos klasių kovos, kovų vieta, kovų, kurias vedė savo pamatiniuose dėsniuose atskiros partijos.

Pirmuoju svarbiuoju šito partijų vystymosi rezultatu buvo *rinkimų reforma*, kuri 1884 ir 1885 m. virto įstatymu.

Sodžiaus rinkimo apskričiuose dvarininkų įtakai sunaikinti liberalų partija šitąją reforma davė balsą rinkimuose *sodžiaus darbininkams*. Ūkio ir buto balsas, rinkimo teisė, kuri buvo suteikta miestuose tiems, kur turi savo butą, dabar buvo išplėsta ir sodžiaus apskričiuose, grąpystėse.

Dar ir dabar renkamoji teisė, anaipatol, nėra visuotina. Buto samdytojai ar valdytojai (kurio vertybė metams siekia 500 litų) gauna renkamąją teisę tik tuomet, jei jie turi tą butą mažiausiai vienus metus; samdytojų savaime neįtraukta į rinkikų sąrašus, bet jie patys turi apie tai pranešti. Antra vertus, turtin-gesnieji turi keleta balsų, nes leista turėti po balsą kiekviename apskrityje, kuriame yra butas arba šiaip atatinka visoms sąlygoms, reikalingoms balsui gauti. Taigi pirklys, kuris turi Londono City biurą ir priemiestyje gyvenamuosius namus, turi dar balsą. O jei jisai, be to, turi kasyklą su gyvenimu Wales'e ir vilą pajūryj, tai jis turi keturius balsus. Be to, rinkima! esti įvairiose rinkimo apskrityse įvairiomis dienomis, taigi tais balsais galima naudotis.

Neveizint į teisę turėti kelius balsus rinkimuose, skaičius turinčių teisės dalyvauti rinkimuose Didžiojoje Britanijoje ir Airijoje, sulyginus su gyventojų skaičiumi, yra mažesnis negu Vokietijoje. Į Vokiečių seimą 1907 m. turėjo rinkimo teisę 22 nuoš. gyventojų, o į Anglų seimą 1906 metais turėjo tą teisę truputį daugiau, negu 16 nuošimčių.

Iš pradžių vis delto šitas rinkimų įstatymas buvo pažanga. Ligi 1884 m. tik 10 nuoš. teturėjo renkamąją teisę.

Liberalai tikėjosi, kad praplatinus renkamąją teisę, jie ilgą laiką paviešpatausią. Bet jie apskaitė be šeimininko. Jų sąskaita tik tuomet būtų buvusi teisinga, jei jų šalininkai pilietinių partijų tarpe būtų tie patys pasilikę. Bet jie negali nieku apsileisti darbininkais, neatstumdami nuo savęs daugybės pilietinių gaivalų. Nykstant šalininkams iš buržuazijos tarpo, darosi delto didesnė jų priklausomybė nuo darbininkų. Tuomet jie turi darbininkais dar daugiau apsileisti, kad gautų dar daugiau šalininkų iš darbininkų tarpo arba bent užlaikytų senąjį skaičių.

Jeigu konservatistai virto turtingųjų partija, tai liberalų partija eina į tai, kad ji galų gale galės rasti sau pasekėjų tik darbininkų klasėje ir „naujoje vidutinėje klasėje“, valdininkų ir inteligentų tarpe.

Bet Anglijoje turtingųjų miestelėnų palankumas darbininkams nebegali tenkintis tąja programa, kad socialė reforma būtų daroma vien tik dvarininkų lėšomis. Ekonominis vystymasis išjudino tų darbininkų minias, kurie stovėjo žemiau darbininkų aristokratijos, nes 1885 m. renkami reforma suteikė didelei jų dalei renkamąją teisę. Jie dabar sveria politikoj. Bet šitie klodai dar nėra visiškai užsikrėtę pilietiniu radikalizmu, jų socialė padėtis ir istorinė situacija daro juos prieinamesnius dabartiniam socializmui, negu darbininkų aristokratiją, kuri jau pati, rodos, palengva imdama trupėti, nustoja skersavusi į socializmą.

Šitie klodai yra priešingi visai kapitalistinei visuomenei. Ir jie reikalauja tiesioginio pagerinimo savo socialės padėties, tiesioginio pataisymo savo darbo sąlygų. Aštuoniasdešimtųjų metų pradžioje anglų darbininkai dar laikė svarbiausiu daiktu — *žemės reformą*. Henry George buvo jiems tų dienų didvyriu. Vėliau atsirado kitas obalsis — *aštuonių valandų diena*, o šiandien jų obalsiu yra teisė į darbą, kova prieš *nedarbą*. Vis sunkiau darosi liberalams, užlaikyti prie savęs darbininkus. Berods yra susidariusi nepriklausoma darbininkų partija, kurioj ligi šiol dar yra stipri liberalė mintis, kuri duodasi vedžioti už pavadžio liberalams, bet kuri įgauna naujų jėgų, stiprumo, savitumo iš kiekvieno abejojimo, kiekvieno liberalų partijos priešinimosi darbininkų reikalavimams, ir kuri tuoj užimtų jos vietą, kaip tik liberalai pasakytų darbininkams: ligi šiol, bet ne toliau.

Tik biauři liberalų demagogija dar gali kurį laiką klaidinti ir varžyti darbininkų partiją ir leisti plaukti liberalams prie valdžios vairo. Revolucioniu šiaušimusi prieš aukštesniusiosius (ponų) rūmus, jie stengiasi sulaikyti darbininkus savo uodegoje o konservatistai vėl bando pralenkti juos savo paviršutiniu radikalizmu. Jie paskutinėje rinkimų kovoje paleido į masę obalsį, kad būtų įvestas referendumas. Bet taip liberalai, taip konservatistai saugojosi padaryti bent kurį žinksnį, kad sudemokratintų

žemuosius rūmu: mat darbininkai dėl tokios reformos ten turėtų daugiau atstovų.

Iš tikrųjų renkamoji teisė yra dar labai netinkama darbininkams. Ji ne tik duoda keletą balsų vienam asmeniui, o neduoda visai balso milijonams darbininkų, dargi nėra visai per rinkimų, dėl to labai apsunkėja naujų partijų iškilimas, greta abiejų senųjų. Ir reikalavimas, kad kandidatai iš anksto apmokėtų rinkimo išlaidas, visai apsunkina darbininkų partijai kišimąsi į rinkimų kovą. Šitokius varžomus įstatymus prašalinus, būtų iš pradžių daug svarbiau, negu kad įvesti referendumas arba vien tik pagerinti lordų (ponų) rūmai.

Bet šiandien taip liberalai, taip konservatistai vienodai bijo darbininkų. Jie savo noru jau nebepraplatins renkamosios teisės darbininkų naudai. Esant visiškai demokratinei rinkimų teisei, jie tenai išsikovos politinę valdžią, padarys mirtingą smūgį liberalams ir konservatistams.

Kaip tik parlamentarizmo tėviškėje partijų santykių vystymasis rodo, koks neteisingas yra tvirtinamas, lyg seimas išimtinai tarnaujas kapitalistų klasei. Mes matome, kad žiūrint į ūkio išsivystymo aukštumą ir į rinkimo teisės rūšį, seimai tarnavo įvairiausių klasių interesams ir yra turėję įvairiausių formų.

Anglų žemieji rūmai, išbuvę pusantro šimtmečio aristokratų diktatūros įnagiu, pusę šimtmečio jie buvo įnagiu pramonės kapitalistų diktatūrai. Bet dabar jie nebeviešpatauja vieni, niekieno nevaržomi, dabar darbininkai gali daryti įtakos seime savo naudai į vidaus savo šalies politiką, ir darbininkų klasei bereikia atsikratyti liberalinio galvojimo, kad Anglų visagalis seimas pavirstų darbininkų diktatūros įnagiu.

XII.

Seimas ir darbo žmonės.

Kai mes sakome, kad seimas seimui nelygu, kad seimas yra toks ginklas, kuris gali tarnauti ir tikrai tarnavo įvairiausioms partijoms ir klasėms, tai tuo dar nenorime pasakyti, kad ne seimo esmė vieniems gyventojų klodams padeda, o kitus ji skriaudžia.

Mes matome, kad seimas turi tokį darbą dirbti, kuris nėra toks jau lengvas. Esant dabartiniam darbo padalijimui, kiekvienas urėdas, taigi ir seimininko urėdas, yra reikalingas tam tikrų žinių ir gabumų; jisai yra reikalingas iškalbingumo, platesnio proto akiračio, kuris sugebėtų apimti tautinės ir tarptautinės reikšmės santykius; jisai yra reikalingas, pagaliau, nemaža žinių iš teisės, ūkio, istorijos mokslo — bent tiems visiems seimininkams, kurie nori, arba turi būti kuo nors daugiau, negu vien tik balsuojančiais galvijais.

Del to seimininkas daugiausiai renkama iš tų žmonių tarpo, kurių užsiėmimui visos minėtosios sąlygos savaime yra reikalingos, kaip antai: advokatai, profesoriai, žurnalistai, valdininkai ir t. t., arba iš tų klodų, kurie užtektinai turi atliekamo laiko tokioms žinioms įgyti, žinoma, jeigu tik turi noro; o jais bus didieji kapitalistai, dvarininkai ir kiti. Taigi šituo žvilgsniu ta nuomonė turės šio tokio pagrindo, kad seimas reiškias tik pilietinių klodų atstovybę, žinoma, imant šitą žodį plačiausia prasme.

Ji *turėjo* šiojų tokių pamatą tuomet, kaip Rittinghausenas ėmė skelbti savo žmonių visumos tiesioginio įstatymų leidimo idėją. Bet dabar to nebėra. Tarp anų laikų ir šios dienos yra laikotarpis, kada spėjo pakilti ir sustiprėti *darbininkai*.

Miestėnai ir smulkieji ūkininkai, kaip ir darbininkai, iš pradžių negalėjo pagaminti iš savo tarpo seimininkų. Bet tatai kinta, *darbininkų judėjimui* stiprėjant.

Mes esame matę, kaip senovėj sodžiai ir miesteliai dėl ūkio sąlygų buvo nuo kits kito atskirti. Kiekvienas iš jų sudarydavo savytą kūną. Šitoks atskyrimas dar ir dabar tebėra. Berods kapitalistinės gamybos formos ir kapitalistinės valstybės išsivystymas, būtent militarizmas, valstybės mokesčiai, geležinkeliai ir laikraščiai, dargi sodžiuose ir miestuose sudarė tautinę sąmonę ir sužadino rūpinimąsi valstybės reikalais. Bet dėl to vietiniai reikalai dar viršija viešame sodžių ir miestelių gyvenime; tik ypačiai sužadinančiais momentais, per visuotinus rinkimus, karui ištikus ir panašiuose atsitikimuose, atsiranda ir ten judresnis politinis gyvenimas, masė dedasi į vieną ar kitą didžiąją valstybės partiją. Bet prie pastovaus praktikos darbo politikoje, be šitų momentų, prie nuolatinio dalyvumo pastoviose politikos organizacijose, retai teprieina. Ramiais laikais sodžiuje ir miestelyje politika toliau nesiekia, negu pilstymas iš tuščio į kiaurą smuklėje.

Geriau esti su smulkiaisiais miestelėnais didmiesčiuose. Jie stovi pačiame didelių politikos kovų sūkuryje; niekaip negali išsisukti nuo jų įtakos ir juos traukte traukia į valstybės politikos darbą. Ir jie, rodosi, sunkiai dedasi į patvarias politikos organizacijas. Nes ir jie nuo kits kito yra atskirti, o skiria juos pats jų darbas. Kiekvienas dirba pats sau vienas mažutytėje įmonėje. Bet jie dirba savo darbą netik nedrauge su kits kitu, bet dar prieš kits kitą, besivaržydami, stengiasi aplenkti savo draugus ir jų lėšomis prasimušti į priekį.

Ir visur, mieste ir sodžiuje, yra tarp mažaturčių begalės laipsnių turto ir pelno; turtingesnis žiūri su paniekinimu į mažiau pasiturintį, o tas su pavydu žiūri į aną. Visa tai daro žymių sunkenybių, kad visi smulkieji miestelėnai ir ūkininkai susidėtų į vieną tvirtesnę, didesnę organizaciją. Šitos klasės nelengvai eina toliau, kaip į mažutes savo amato arba vietos vienos valandėlės reikalams draugijas.

O samdytinius darbininkus pramonė suvaro po daug tūkstančių į keletą centrų, kur jie dirba greta kito vienodomis sąlygomis. Dauguma jų negali pagerinti savo padėties, net savo draugus nuskriaudę; gali to pasiekti tik susidėję su jais. Jeigu darbo sąlygos ūkininkams ir amatninkams trukdo dėtis į viena, tai samdytinius darbininkus darbo sąlygos stačiai varyte varo tai daryti, kad spiestųsi didesnėmis masėmis. Iš to ir kyla skirtumas, kurį mes esame jau syki šitame rašte nurodę, tarp ūkininkų ar amatninkų ir darbininkų; ūkininkai ir smulkieji miestėnai yra palaidi ir tai sunku pergalėti, o samdytiniai darbininkai susidėjo į tvirtas organizacijas, kupini vienybės jausmo ir drausmės.

Bet veikimas šitose organizacijose būtinai pagamina kaip tik tas savybes, kurių yra reikalingas seimininkas: iškalbingumą, akylumą, tolesnį matymą, supratimą organizacijų ir valdymo klausimų, ir — teisinį apsišvietimą. Už šitą paskutinį sugebėjimą dėkoja savo organizacijose veikią darbininkai valdžios įstaigoms, kurios visur skersuoja į darbininkų dėjimąsi į viena, ir visur, kur tik leidžia įstatymo raidė — dažnai ir neleidžia — daro viską, kad sutrukdytų darbininkų organizacijoms. Ten darbininkai per vaizdžiai parodė, kad įstatymuose dalykas pareina ne tik nuo esmės ir turinio, bet ir nuo jo žodžių; ten jie išmoko pažinti visas teisininkų suktybes ir gudrybes; ten juos spiria ištirti įstatymą ir jo dvasią ir sunaudoti trupinėlių jame esamos teisės, o iš kitos pusės sugebėti atsispirti kiekvienai neteisei, kurią nori jiems padaryti.

Bet klasinė darbininkų padėtis leidžia darbininkams kur kan lengviau įgyti ne tik seimininkų gabumus, bet ir bendrą politikos išsilavinimą, negu smulkiąjam miestėnui, o ypač ūkininkui. Šisai yra surištas su žeme, jo pasaulis nesiekia toliau jo artimiausios apylinkės. Samdytinis darbininkas yra atskirtas nuo žemės, jisai yra priverstas keliauti, pažįsta svetimus kraštus, ir net pasilikę namie, jisai dirba drauge su svetimaisiais. Jau tai praplatina jo akiratį, apsaugo jį nuo daugelio prietarų, suteikia jam daugiau žinių. Bet dar didesnis yra kitas dalykas. Amatninkas, kaip ir ūkininkas, yra ne tik darbininkas, bet ir pirklys. Pabaigęs savo kasdieninį darbą, jis dar nesti laisvas žmogus; jo pramonė vis dar laiko jį apkabinusi; tą truputį smagenų energijos, kuris yra atlikęs nuo darbo, dabar jisai turi sunaudoti savo rūpesčiams, turi apskaityti ir galvoti, ir juo toliau, tuo blogiau jam sekas.

Samdytinis darbininkas — ypač vyriškis, — pabaigęs savo darbą, yra laisvas žmogus, jo mintys priklauso visam pasauliui. Ir juo geriau jisai suprato savo interesų vienybę su kitais savo draugais, juo labiau jam darosi aišku, kad jisai negali pagerinti savo padėties būdamas vienas, juo lengviau jisai rūpinasi tokiais klausimais, kuriuose dalykas eina apie visą jo klasę ir jos vietą visuomenėje.

Yra tai neabejotinas dalykas, kurį pripažįstą ir pilietiniai rašytojai, jog politikos apšvietimas, ypačiai ūkio dalykuose, dar

bininkų tarpe yra labiau išsiplatinęs ne tik negu smulkiųjų miestėnų ir ūkininkų tarpe, bet kaip ir didžiųjų pasiturinčiųjų miestėnų tarpe.

Tuo būdu darbininkų judėjimas pasigamina kalbėtojų ir politikų, kurie jau sugeba atsispirti pilietinių klodų seimininkams ir atstovauti ne tik darbininkų reikalams, bet ir visos besivystančios visumos interesams. Kovoją darbininkai įeina į tų klasių eiles, iš kurių pasirenkami seimininkai. Kur yra stiprus darbininkų judėjimas, esant visuotinam balsavimui, ten nebe vien pasiturintieji dalyvauja seimo darbuose; pranyksta tas jų monopolis.

Bet darbininkai, bekovodami, ne tik pasigamina seimininkų, bet ir moka juos prižiūrėti. Ir šitai yra daug svarbiau, negu pirmasis dalykas. Juk negali būti klaidingesnės nuomonės, kaip pasakymas, lyg seime kurio gyventojų klodo interesams gali atstovauti tik jų nariai, ir tik šitaip sudarius atstovybę tegalima tinkamai apginti visus savo reikalus. Juk yra nemaža politikų, kilusių iš pilietinių klodų tarpo, kurie yra geriausi darbininkų klasės kovotojai, o nemaža yra darbininkų, kurie yra saviškius pardavę. Kiekviena klasė tik tuomet tegali būti tikra, kad jos atstovai daboja jų reikalą seime, tikrai ir tinkamai jais rūpinasi, jeigu ji nesitenkina tik išrinkusi juos į seimą, bet visuomet prižiūri ir duoda nurodymų jiems seimuojant.

Smulkieji miestelėnai ir mažieji ūkininkai nelengvai tai gali padaryti. Kur jie sudaro daugumą rinkėjų tarpe, ten juos dažniausiai ir apgauna, ir dar juo labiau, juo galingesnis seimas.

Dabartinė valstybė, neveizint visų mančesterinių, yra milžiniška ūkio įmonė, ir šiandien jos įtaka į visą tautos ūkio gyvenimą yra stačiai neapsakoma. Centralizuota, parlamentiškai valdomoji valstybė turi visą šitą milžinišką ekonominę jėgą, ji sprendžia ne tik vienos — kitos klasės interesus, bet ir privatusius daugelio tūkstančių interesus, ir visa tai yra daugumoj atsitikimų seimininkų rankose. Kiek jie turi pagundų ir kaip maža pajėgia joms atsispirti, lengva suprasti, atsiminus, jog tat dedasi toj visuomenėje, kur žodžiai „rinkite lobius“ yra visuotinu obalsiu, kurioj turtai pridengia kiekvieną niekšystę. *)

Bet kad ir nebūdavo šito sugedimo papirkimo, tai ūkininkus ir smulkiuosius miestelėnus vistiek ligi šiol paprastai apgaudavo jų seimo atstovai. Nes nepajėgdamos sudaryti savo pastovių partijų, šitos klasės ligi šiol visuomet glausdavosi į kurią kitą turtingųjų frakciją, kapitalistus ar dvarininkus. Jie imdavo iš jų ir iš kunigų tarpo ne tik savo atstovų, bet dar pavesdavo jiems ginti drauge reikalus, kaip mažųjų, taip ir didžiųjų ūkininkų.

*) Griežti seimų priešininkai mėgsta nurodinėti į ištvirtimą ir papirkimus, kurių jis pridaro. Jie užmiršta, kad pašalinus seimą, dar nebus panaikinta gadinanti kapitalizmo įtaka į valstybę. Sugedimas ir papirkimai iš seimo pusės pereis į biurokratiją, ir jie veisis tuo geriau, nes tenai jie bus visai apsaugoti: niekas neiškels aikštėn, kol nesubirės visa sistema. Gana pažiūrėti į Rusiją.

Žinoma, tai nebuvo galima, ir ištikus priešingumui ar nevienodumui interesų, kilusieji iš turtingųjų klasių ir nuolat jų įtakoj esą atstovai palaikė turtinguosius.

Pagaliau reikia dar ir tai atsiminti, kad ūkininkai ir smulkieji miestelėnai yra žinančios klasės, kurių klasiniai interesai dažnai eina prieš visuomenės vystymąsi. Ir žiūrint turtingųjų klasių akimis, ūkininkai ir smulkieji miestelėnai tikrai daugelyje atsitikimų statė tokių reikalavimų, kurie jiems atrodė visai neįvykdomi.

Todel seimininkai, kurie laikosi turtingųjų nuomonės, kad ir buvo išrinkti ūkininkų ir smulkiųjų miestelėnų atstovauti jų klasiniams interesams, betgi beveik nieko negalėjo padaryti savo rinkėjams, net pasilikdami švarus žmonės ir nepermainę savo politikos pažiūrų.

Kaip smulkiesiems miestelėnams ir ūkininkams, tas pats atsitinka ir samdytiniams darbininkams visur, kur jie dar nėra įsteigę savos politikos partijos.

Bet klasių kova visur veda anksčiau ar vėliau į savo partijos sudarymą. Kaip gyvenimo sąlygos spiria darbininkus dėtis į stiprias ekonomines draugijas atsižvelgiant į amatus, taip pat jos spiria darbininkus eiti ir toliau, nebesitenkinti darbų draugijomis ir steigti vieną politikos organizaciją, kuri apimtų visus darbininkus visoje valstybėje. Ir taip pat neabejotina, kad dėl esamų sąlygų turėjusi atsirasti savystovė politinė darbininkų partija, tų pačių aplinkybių spiriama, anksčiau ar vėliau turės virsti revoliucine, jei ji dar tokia nebuvo iš pat pradžių — ji, kitaip sakant, virst socialdemokratija.

Tas solidarumas, ta pati drausmė, ta pati „tironija“, kuriomis pasižymi ekonominės darbininkų organizacijos, yra ir darbininkų partijose. Ir šitos drausmės reikalaujama ne tik iš prastųjų narių, jos reikalaujama ir iš tų, kurie jiems atstovauja viešumoje, iš jos vadų. Nei vienas iš jų, kurią tik vietą partijoje jisai užimtų, negali pradėti bet kurį politikos darbą prieš savo draugų valią arba bent be jų sutikimo. Socialdemokratų atstovas, kaip toksai, nėra laisvas žmogus, — nors tai ir būtų juokinga. — o yra tik savo partijos įgaliotinis. Jei jo nuomonės susikerta su jos nuomonėmis, tai jis turi liautis jai atstovavęs.

Rittinghausenas ir Lotaras Bucheris abu skundžiasi tuo, kad dabartiniu laiku seimininkas jau nebėra savo rinkėjų įgaliotinis tąja prasme, kuria buvo renkamas seimelio įgaliotinis baigiantis viduramžiams. Gražinti privalomus įsakymus (instrukcijas) ir įgaliojimus senąja prasme jau nebegalima. Tai prieštarautų dabartinės valstybės esmei, kuri dėl to iširtų ir pavirstų daugiau ar mažiau nepriklausomų nedidelių valsčių (renkamųjų apskrčių) sąjunga.

Dabartinis seimo atstovas yra įgaliotinis visai kita prasme: jis nėra savo *renkamos apskrities* įgaliotinis, bet jisai yra jei ir ne teisės žvilgsniu, tai bent faktinai, savo *partijos* įgaliotinis.

Tačiau nei vienoj partijoj į tai taip griežtai nežiūrima, kaip socialdemokratų. Partinė drausmė pilietinėse partijose iš tikrųjų yra mažų artimų būrelių drausmė, kurie stovi virš palaidų rinkėjų, o socialdemokratams ji yra organizacijos drausmė, kuri apima visą kariaujančią susipratusių darbininkų masę, ir kuri vis labiau ir labiau apima visas darbininkų klases.

Tuo būdu socialdemokratų atstovas vėl pasidaro tuo, kuo buvo seimo atstovas prieš keletą amžių liaudies įgaliotinis: bet nebe mažo valsčiaus gyventojų įgaliotiniu, o partijos, kuri apima visą valstybės plotą ir stengiasi apimti visos valstybės darbo žmones.

Kur darbininkai yra susidėję į atskirą, savarankišką su seimais tikslais partiją, ir jie dalyvauja kovoj del seimo ir seime, tenai jie nebeprisiklauso toms klasėms, kurios turi tikėtis, kad juos apgaus ir apvils savo seimo atstovai visais svarbiais reikalais.

Taip spaudos, taip ir seimo ištvirkimą stipriai suvaržo kovojančiųjų darbininkų organizacija ir drausmė. Nėra nei vienos partijos, kuri taip stipriai laikytų savo atstovus, kuri taip tikrai galėtų jiems atsidėti, kaip socialdemokratų.

Bet, atsako į tai seimo priešininkas, ir tat viskas gali būt teisinga. Tik *viename* punkte darbininkai betgi turės būti skriaudžiami visuomet, palyginus su turtingųjų klasėmis. Dėliai savo ekonominio priklausymo darbininkai niekuomet dabartinėj visuomenėj nepasieks to, kad galėtų rinktis visai laisvai savo atstovus. Tūkstančiai ir šimtai tūkstančių darbininkų per rinkimus bus spiriami įvairiomis įtakos priemonėmis, papirkimais, gėdinimais, tiesioginiu prispyrimu ir tt., kad ne tik neduotų balso geriausiems savo interesų gynėjams, bet dargi, kad atiduotų balsus savo priešams. Del to, esant kapitalistinės gamybos formai, sako jie, būtų nesąmonė tikėti, kad darbininkai, dalyvaujantį rinkimuose į seimą, sulauktų bet kurios žymios naudos *).

Aš visai neturiu noro ginčyti, kad ūkio darbininkų priklausymas daro jiems daug kliūčių rinkimų kovoje ir jiems neleidžia išvystyti visų savo jėgų. Bet mes griežčiausiai turime užginčyti tai, kad ta kliaudis tepareina nuo rinkimų. Kurį kelią pasirinktų darbininkai savo padėčiai pagerinti ir didesnei galybei

*) Juo ilgiau seimai viešpatauja kuriame krašte, sakė Rittinghausen dar 1869 m., juo labiau „tiekis jie demokratų eilėms didesnio dvasios nupuolimo, atsižiūrėjimą bei atsargumą“. „Viešpataujant tam pačiam rinkimų įstatymui, kiekvienas naujas seimas turi būti blogesnis, negu katik buvusi“. „Kiekvienas darbininkas skyrirum žino, kad jo balsas už vieną ar kitą kandidatą, kad dargi jo išrinkimas vargu padarytų įtakos į liaudies partijos sustiprinimą seime; bet kad kliaudis, kurios, del politinės partijos, jo darbdavių ar bažnyčios darbavimosi, gali ištikti jam pačiam del jo balsavimo, yra daug didesnės, negu ta nauda, kurios jisai galėtų gauti, praėjus gerai rinkimams jo apskrityje jo partijai. Del to jisai susilaiko nuo balsavimo, ypačiai mažuose miesteliuose, kur vyriausybė visus akylai saugo, pažįsta kiekvieną rinkėją ir gali kiekvieną savo ranka pasiekti“. (Die Unhaltbaren Grundlagen des Repräsentativsystems, p. 23).

visuomenėj įgyti, kiekviename jie susidurs su kapitalu ir valstybe, kurie, būdami stipresni, pavartos visas priemones, kad tik sutrukdytų jų augimą.

Ar mano Rittinghauseno šalininkai, kad, liaudžiai balsuojant kurio įstatymo sumanymą, bus mažiau daroma įtakos, negu renkant atstovus? Arba vėl pažiūrėjus į visai nepolitinį darbininkų klasės veikimą, ar tai darbo draugijų augimo netrukdo ir ar nekliudo visuose galuose ir kampuose, visokiais būdais atstant nuo darbo, įrašant į juoduosius lapus ir t. t.?

Taigi, jei šitas priekaištas seimui būtų teisingas, tad tai reikštų mirties sprendimą darbininkų judėjimui apskritai — arba bent kiekvienai tinkamai formai.

Bet negalima pasakyti, kad darbininkai, renkant į seimą, būtų labiau spaudžiami, negu šiaip kitokius darbus darydami savo klasės kovoje. Atvirkščiai. Bent nulemiančiam rinkimų kovos aktui, *balsavimui*, galima kuo ne visai prašalinti slėgimą iš šalies, įvedus *slaptąjį* balsavimą, kuris yra beveik visose seimo valdomose šalyse, nors ir nevisur dar tobuloj formoj. Slaptasis balsavimas daro darbininką per rinkimus nepriklausomesniu, negu kitoj klasių kovos formoje. Net Vokietijoje, kurioj rinkimų tvarka, balsavimo paslapties užlaikymo žvilgsniu, nėra tokia gera, kaip, pavyzdžiui, anglų, daugelis be baimės gali balsuoti už socialdemokratų, nors nedrįsdavo stoti į darbo draugiją arba net skaityti socialdemokratų laikraštį *).

Trumpai sakant, iš kurios pusės žiūrėtum į seimą, mes negalime rasti, kad jisai kuo nors kenktų darbininkams; kad jie turėtų priežasties šalintis nuo seimo, kuris yra svarumo punktas mūsų politikos gyvenime ir dabartinėj visuomenėj ir net turi juo būti. O ir pilietiniai klodai šiandien, anaipol, nėra Rittinghauseno ir jo mokinių nuomonės, kad seimas, apskritai, vistiek kurioj formoj, net demokratijos pavidale, jiems užtikrintų viešpatavimą.

Tuomet, kada Rittinghausenas patiekė žmonėms tiesioginio įstatymų leidimo idėją, o ir vėliau, kada Bismarkis **) sutiko priimti visuotiną balsavimą (sudarant Vokietijos Žemių Sąjungą, 1867), ją buvo galima laikyti nepavojinga. Vienintelė didelė Europos valstybė, kuri galėjo parodyti savo visuotino balsavimo prityrimų, buvo Prancūzija, o ir šitie prityrimai buvo gana ramina. Tai lengva buvo aiškinti, jei atsiminsime, kad Prancūzijos rin-

*) Bucher'is visai nesupranta parlamentarizmo reikšmės darbininkams, tuo tegalima išaiškinti jo slapto balsavimo niekinimą: „Rinkėjai, kurie nori tik slapta balsuoti už savo kandidatą, tuo tik duoda suprasti, kad jie siunčia jį į kovą, bet kovoje negali jo paremti“, — sako jisai (Der Parlamentarismus, p. 110). Jis užmiršta, kad darbininkai pavieniui yra niekas, susidėję — viskas. Prie renkamos urnos darbininkas prieina vienas, bet užpakalyj seimo narių — darbininkų atstovų stovi ne krūva palaidų žmonių, o gerai organizuota, susijungusi masė.

**) Bismarkis — kūrėjas naujos Vokietijos, gyv. 1815—1898. (A. J.).

kėjų tuomet didžiausią daugumą sudarydavo ūkininkai. Darbininkai buvo išsklaidyti, birželio kovą ilgam laikui prislėgti ir nupuolę dvasia. Viena jų dalis niekino rinkimus į seimą, nes jie, pagauti jokubinių tradicijų, buvo tos nuomonės, kad revoliuciniais žygiais gatvėje galima lengviau paimti į savo rankas politinę valdžią, negu balsuojamais lapeliais; ir dar jie tarė, kad naudojantis jais nebegalima griebtis anos savo formos, arba bent jai tai kenkia; kita dalis visai atmetė politikos kovą, norėdama vienomis ekonominėmis priemonėmis iš patatų perdirbti senąją visuomenę. Pagaliau, tie darbininkai, kurie buvo visuotino balsavimo šalininkai, daugiausiai buvo pilietinės demokratijos pasekėjai. O tokios darbininkų partijos, kuri būtų tiksliai sunaudojusi rinkimo teisę, kaipo ginklą išvaduojamoje darbininkų kovoje, Prancūzijoje nebuvo, ir dėl to šita renkamoji teisė darbininkų tarp negalėjo padidinti seimo šalininkų ir parąžinti priešų skaičiaus *).

O Napoleono III laikais tariamieji prancūzų seimai nebuvo tokios rūšies, kad galėtų perdaug patraukti darbininkus. Sulyginus prancūzų imperijos seimą, ypačiai jo pirmaisiais laikais, dargi vokiečių seimo teisės stačiai atrodė gerbtinos**).

Prityrimai, kurių padarė antroji prancūzų imperija su visuotinu balsavimu, visai nebaugino 1867 m. nei Bismarkio nei

*) Paryžiaus komunos žlugimas apskritai pražudė ilgam laikui bent koki darbininkų judėjimą. Organizuota socialdemokratų partija tokia, kaip vokiečių, atsirado Prancūzijoje tik 1879 m., kada buvo Marselyje pirmas jos kongresas. Kitas Havro kongresas 1880 m. priėmė programą minimum, kurią buvo išdirbę Marksas ir Engelsas, susidėję su Guesde ir Lafargue'u, ir buvo jai pasakyta, kad įstatymus pakeisti „reikia stengtis visomis proleterui prieinamomis priemonėmis, priskaitant į tai visuotiną balsavimą, kuris tuo būdu iš apgauliojimo priemonės, kuo buvo ligi šiol, virs išvadavimo priemone“. Bet skilimai ir vidutinės kovos, kurios yra surištos su kiekvienos naujos organizacijos vystymusi, kurie neaplenkė taip pat ir vokiečių socialdemokratų pirmaisiais dešimtmečiais jų gyvenimo, taip labai trukdė prancūzų socialdemokratijos kilimui, kad ji vos 1889 m. su šokia tokia klotim galėjo įstoti į rinkimų kovą. Tik jau nuo to laiko toje šalyje, kuri turi visuotiną balsavimą nuo 1848 m. su trumpomis pertraukomis, tegalėjo savitai kovoją darbininkai padėti, dalyvaudami seime, daryti įtakos į jo darbus.

**) „Seimas neturėjo nei teisės rinktis savo pirmininką, nei imtis iniciatyvos įstatymams leisti, nei teisės priimti peticijas, nei galėjo paklausti vyriausybės. Jisai galėjo svarstyti tiksliai tuos įstatymus, kurie atsidurdavo pas jį, atėję iš valstybės tarybos, ir jeigu kuriam atstovui atrodė, jog gerai būtų padaryti pataisų, tai ir joms pirm negu svarstytų turėjo gauti valstybės tarybos sutikimą. Apie seimo teisę patvirtinti biudžetą konstitucijoje nebuvo ir kalbos. Vos kovo 22 dieną 1852 m. dekretu buvo nustatyta, jog seimas turįs teisę, kaip ligi šiol, priimti biudžetą perskyrimais, bet šią teisę, kaip ir ligi šiol būdavo, buvo galima vėl atimti ir sudarkyti. Apie šitaip sudaryto seimo posėdžius nebuvo galima skelbti spaudoj privačių laisvų pranešimų, o tik tenkintis reikėjo oficialiu protokolu, bet ir tai reikėjo laikyti geradarybe; tuo pačiu buvo atimta paskutinė viltis, kuri būtų galėjusi pavilioti opoziciją įeiti į seimą, viltis, kad bus galima tarti žmonėms sparnuotus žodžius iš tribūnos“. Konst. Bulle, Geschichte der zweitens Kaiserreichs, Berlin 1890, p. 20.

Disraelio *) įvesdinti platesnę rinkimų teisę. Jie dargi 1869 m. padarė parlamentarizmą įtariamu Liebknecht'o **) akyse.

Bet kaip tik tie vaisiai, kuriuos nuo to laiko davė visuotinas balsavimas įvairiausiose šalyse, pradėjo bauginti viešpataujančias klases. Vokietijoje, nežiūrint į kliaudis, menką apgynimą rinkimų paslapties, aukštą amžių rinkėjams, ypač nedarymą naujo paskirstymo renkamųjų apskričių, o tuo skriaudė ūmai priaugančius revoliucinius didmiesčius atsilikusiai negausingi sodžių gyventojai, nežiūrint į tas visas kliaudis esamoji rinkimų teisė, jei tai pareitų nuo skaičiaus paduotųjų balsų, padarė iš vokiečių socialdemokratų galingiausią seimo partiją; dabar yra tiktai laiko klausimas, kada ji — dargi esant šitokiam padalijimui renkamųjų apskričių — bus ir savo atstovų skaičium galingiausia partija seime. Ir tikrai vokiečių buržuazija jau nebededa vilties seimui, ji jau nebetiki į tą, kad renkamieji seimai galės jai užtikrinti viešpatavimą visuomet ir visomis aplinkybėmis, jos visa viltis dedama tam, kad vokiečių seimas yra silpnas, kad valstybės seimo darbus trukdo jos suskaldymas į daugybę valstybėlių su savo įstatymais ir seimais, stipriausioji iš jų viešpatuoja triklasis seimas, taip pat ir į tai, kad Vokietijoje iš tikrųjų viešpatuoja absolutizmas ir militarizmas.

Šiandien jokia pilietinė valdžia nebeduoda taip jau lengva širdimi visuotino ir lygaus balsavimo. Kiekvieną išplėtimą rinkimo teisės darbininkai šiandien turi *iškovoti*, ir tik darbininkų *baime* tegalima išaiškinti tai, kad visuotinas ir lygus balsavimas dar neatimta ten, kur jis tebėra. Šiandien buržuazija yra supratusi, kaip jis yra pavojingas, taip pat ir darbininkai visur žino, kokią galingą revoliucinį ginklą jie turi tame balsavime. Jeigu Rittinghausenas ir jo šalininkai būtų teisūs, tai kvailiausiai pasielgtų darbininkai, kad bent pirštelį pajudintų dėl visuotino balsavimo, vadinas, dėl savo teisės dalyvauti seime. Vietoj šito darbininkai visur stoja į energingiausią kovą dėl visuotino, lygaus, tiesioginio, slapto balsavimo. Kur dar jo neturi, kaip antai, Prūsijoje, darbininkai nesibaido dėti nė didžiausių pastangų ir aukų šitam balsavimui įgyti. Ir kiekvienas bandymas atimti ar susiaurinti Vokietijos darbininkams rinkimo teisę į seimą, pagamintų valstybei baisios katastrofos pavojų.

Tik politiškai aklas tegali šiandien dar tvirtinti, lyg seimas, dargi esant visuotinam balsavimui, užtikrinąs buržuazijai viešpatavimą, ir jam panaikinti pirmiausiai reikia prašalinti seimą. Dabar jau pradeda aiškėti, kad visiškas seimo viešpatavimas, taip pat gali būti darbininkų diktatūros įnagiu, kaip dabar jisai

*) Disraelis (vėliau lordas Beaconsfield'as), anglų politikas ir rašytojas, 1766—1848.

**) Liebknecht V., vokiečių socialdemokratų veikėjas, (1826—1900). (A.J.)

yra buržuazijos diktatūros įnagių. Svarbiausias darbininkų klasės uždavinys kovoje dėl politinės valdžios yra ne prašalinti seimą, bet sutrupinti vyriausybės galią prieš seimą, o su tuo išlyginti darbininkui kuo plačiausią kelią į seimą, įvedant lygybę rinkimuose, vienodai padalijant renkamus apskričius, užlaikant rinkimų paslaptį, šaukiant seimus trumpam laikui, įvedant visišką spaudos, susirinkimų ir draugijų laisvę, bet pirm visa ko suteikiant rinkimo teisę visiems piliečiams, kurie yra pasiekę dvidešimties metų.

Rittinghauseno idėja, kad reikėtų siekti žmonių visumos tiesioginio įstatymo leidimo, šitoj kovoje galėtų tik trukdyti darbą ir klaidinti žmones. Ji yra nepavojingas žaislas ten, kur demokratija yra jau giliai įsišaknijusi, bet jos propagandą reikia griežtai atmesti ten, kur darbininkai dar turi kovoti dėl savo teisės, kad būtų prileisti į seimą, arba dėl seimo teisės prieš perdaug dar galingą vyriausybę.

XIII.

Tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas ir klasių kova.

Mums rodosi, jog būsime jau įrodę, kad dabartinėj didelėj valstybėj visas politikos darbo sunkumas yra jos seime; mums rodosi, jog taip pat būsime įrodę, kad jisai, toli gražu, netiekia darbininkams nelaimių, nes jie kovos laiku įgyja tokių gabumų, kurie jiems leidžia sunaudoti seimą savo tikslams.

Tik tos rūšies tiesioginis liaudies įstatymų leidimas yra svarstytinas, kuris jau yra Šveicarijoje, ir kurio tarp kitko reikalauja vokiečių socialdemokratų (būtent, Erfurto) programa: ne seimui prašalinti, bet tik jam sudemokratinti, pavesti didesnei gyventojų kontrolei. Tiesioginis liaudies įstatymų leidimas šita prasme,— referendumas ir iniciatyva,— kuri, rodos būtų teisingiau pavadinus tiesioginiu liaudies dalyvavimu įstatymų leidime,—žinomas dalykas, politikos gyvenime sveria mažiau, negu, pavyzdžiui, rinkimų teisė. Nes tuomet visas politikos veikimo sunkumas paliekamas seimui, bet į kurio būdą ir išvaizdą daugiau įtakos turi rinkimo teisė, nustatanti seimo sudėtį, o tuo ir jo veikimą, negu teisė kontroliuoti ar paraginti; be to, tai daroma tik kartais, tai šen tai ten, ir naudojās juo tie patys žmonės, kurie jau yra pareiškę savo valią per rinkimus.

Dabar tik mums belieka panagrinėti, kurios reikšmės gali įgyti tiesioginis liaudies įstatymų leidimas šita siauresne prasme klasinėj darbininkų kovoje.

Senovės radikalų demokratija, žinoma, matydavo tiesioginiame įstatymų leidime—mes toliau vartosime šią žodį tik ką nurodytąja, siauresniąja prasme—visur ir visuomet naudingą įtai-

symą. Nes ji tik „liaudį“ turėdavo galvoj, o liaudies galybė, esant tiesioginiam įstatymų leidimui, rodėsi visuomet didėjanti.

Socialdemokratams šitas dalykas neatrodė toks paprastas ir lengvas. Pilietinės demokratijos partijos atsirado, kaip jau buvo išdėstyta, tuo laiku ir toje padėtyje, kai reikėjo suspiesti į krūvą visus gyventojus kovai su aristokratinio absolutizmu. Jos galėjo šitą uždavinį išspręsti, tik nepaisydamos klasių skirtumų, kurie buvo pačioj liaudyje.

Socialdemokratai atsiranda ten, kur jau sutrupintas aristokratų—absolutizmo valdymas, ir kur išėjo aikštėn priešingumai, kurie dabar vis eina didyn tarp darbininkų ir buržuazijos. Jeigu istorinis demokratijos uždavinys buvo slėpti ir apvynioti klasinį priešingumą tarp darbininkų ir buržuazijos, tai socialdemokratams savo istorinį uždavinį pasistatė atvirkščiai—atvynioti šitą klasinį priešingumą, jį parodyti darbininkams ir įdėti į jų sąmonę. Socialdemokratams yra darbininkų interesų atstovai, bet darbininkams yra ne tas pat, ką liaudis. Antra vertus, nereikia manyti, lyg socialdemokratams atstovauja išimtinai vienus darbininkų reikalams. Socialdemokratams savo istorinį uždavinį supranta plačiau: jie palaiko visomenės vystymąsi visur, kur tik jie gali įsikišti, ir gina visų naudojamųjų ir prispaustųjų reikalus. Taigi ir reikia laukti, kad visur, kur socialdemokratams yra virtę galinga politinė partija, prie jų prisidės būriais smulkieji miestėnai ir smulkieji ūkininkai. Šitie klodai, kaip jau mes esame išdėstę, nesugeba sudaryti savo politinių partijų, todėl jiems belieka dėtis ar į kurią turtuolių partiją, ar į beturčių partiją; ir iš jų tarpo šią griečiausiai pasirinks tie, kuriuos labiau spaudžia kapitalistai, kurie patys jaučiasi esą beturčiai.

Taigi visai galimas daiktas, kad socialdemokratams ilgainiui patrauks į save liaudies daugumą, dargi tose šalyse, kuriose samdytiniai darbininkai nesudaro daugumos. Bet šiandien mes esame dar gana toli nuo tokios padėties; besitarianant jai į tai, kad ir griečiausiais žingsniais, partijos nugarkauliai visuomet bus kovoją darbininkai; jų savybės nustatys partijos būdą, jų jėga duos jai galybę. Miestėnai ir ūkininkai yra didžiai pageidaujami, jei jie dedasi į mus ir eina su mumis, bet partijai kelią rodys tik darbininkai.

Jeigu ne tik samdytiniai darbininkai, bet ir mažieji ūkininkai ir smulkieji miestėlai—amatininkai, visų rūšių krautuvinninkai, mažieji valdininkai ir t. t.—sudaro masę, iš kurios socialdemokratams gauna savo šalininkų, tai iš šitų visų klasių, išėjus susipratusius samdytinius darbininkus, gaudo šalininkų ir mūsų *priešai*, jų įtaka į tas klases dar ir šiandien daugiausiai remiasi jų politinė galybė.

Duodant liaudžiai politinės teisės, dar nereikia, kad tuo apginami darbininkų reikalai ir bus patarnaujama visuomenės pažangai. Visuotinas balsavimas, kaip žinome, niekur nėra dar

davęs socialdemokratams daugumos, kartais net gali duoti priešingą daugumą, negu cenzinis balsavimas; šiaip esant toms pačioms sąlygoms, gali prašalinti liberalų valdžią, kad jos vietoj pasodintų konservatų ar klerikalų. Šitokiame atsitikime liberalai sako, kad liaudis dar nėsanti „subrendusi“ laisvei.

Nežiūrint į tai, darbininkai turi, įvairioms sąlygoms esant, reikalauti demokratinių įtaisymų, dėl tos pačios priežasties, dėl kurios jie, įgiję politinę valdžią, gali pavartoti savo klasės viešpatavimą tik tam, kad padarytų galą bet kurios klasės viešpatavimui. Jie—*žemiausias* iš socialių klodų, jie neturi dar politinių teisių, neturi jų visoje platumoje, jei ne visi jas turi. Kiekvienas kitų klasių gali tam tikromis sąlygomis virsti privilegijuotu, o darbininkai—ne. Socialdemokratija—susipratusių darbininkų partija, dėl to ir yra tikriausiu demokratinių tikslų ramsčiu, daug tikresniu, negu pilietinė demokratija.

Bet jeigu ji yra griežčiausia kovotoja dėl demokratijos tikslų, tai toli gražu, neprivalo palaikyti jos iluzijų. Ji turi tai gerai žinoti ir visuomet atminti, kad kiekviena liaudies teisė, kurią ji įgyja, yra ginklu ne tik jai, bet ir jos *priešininkams*; ji neturi užmiršti, kad tam tikromis sąlygomis demokratijos laimėjimai iš pradžių bus jiems naudingesni, negu jai pačiai; bet tai tik iš pradžių, nes galų gale įvedimas valstybėje demokratinių įtaisymų, visuomet išeis socialdemokratų naudai, nes tai palengvina jiems kovą ir veda juos į laimėjimą. Kovoją darbininkai turi tiek daug pasitikėjimo visuomenės vystymusi, tiek daug pasitikėjimo savimi, kad nesibijo jokios kovos, dargi kovos su didžiausia galybe; jie yra reikalingi tik vietos, kur laisvai galėtų kovoti. Demokratinės valstybės tai ir duoda; tenai gali kuoveikiausiai ištikti paskutinė lemiamoji kova tarp buržuazijos ir darbininkų.

Jei socialdemokratija neprisilaiko demokratijos iluzijų, tai ji skiriasi nuo šios tik mastu, kurį ji deda prie kiekvienos demokratinės įstaigos. Jas įvertindama, jų klausia ne tik to, ar jos apskritai padidina liaudies galią, bet taip pat ir to, ar palaiko apskritai ir ar tvirtai palaiko ypač darbininkų pažangą. Žiūrėdama iš šito punkto, ji tiekia ypatingos svarbos kai kuriems demokratiniams reikalavimams, kurių pilietinė demokratija, anaipol, nestato pirmoj eilėj ir atvirkščiai. *Streikų teisė*, pavyzdžiui, yra pamatinė darbininkų gyvasties sąlyga, bet ji mažai tereiškia smulkiesiems miestelėnams ir ūkininkams, o juo mažiau kapitalistams, kuriems ji yra labai neparanki. Dėl to tai pilietinė demokratija nėra niekuomet įsivariusi kovoj dėl šitų reikalavimų; prancūzų revoliucijos laikais dargi buvo stačiai uždrausti visokie streikai. Atvirkščiai, streikų teisė yra vienas iš pirmiausių reikalavimų, kilančiųjų darbininkų statomų.

Kodel tai mes, nagrinėdami referendumo ir iniciatyvos klausimą, negalime pasitenkinti užtikrinimu, kad dėl to *liaudies* galia būsianti stipresnė. Mes turime paklausti dar ką kita: kaip jie

veikia į darbininkų galią ir į jų pažangą? Nuo atsakymo į šitą klausimą pirmiausiai pareis ir tat, kaip reikia įvertinti tiesioginis įstatymų leidimas.

Mes matome, kad dabartinė seimų sistema nelabai palanki ūkininkams ir smulkiesiems miestėnams, ypač mažų miestelių. Patys pirmieji įgyja seimuose savo atstovų didelio turto klasės kapitalais ar žeme, toliau inteligentija ir, esant demokratinėi rinkimų sistemai, kovojanti ir susipratusi pramonės proletariato dalis. Apskritai imant, galima taip pasakyti: seimai palaiko labiau *didmiesčių* gyventojus, negu sodžiaus. Visi virš minėtieji gyventojų klodai, dargi, pavyzdžiui, dvarininkai, kurie gyvena sodžiuje, tik dėl to eina į seimą, kad turi sąryšio su didmiesčiais, iš kurių ir gauna raginimų.

O jeigu imsime visus didmiesčius, tai vėl sostinė daro ypachiai įtakos į seimą. Mes jau esame pirmesniame perskyrime nurodę į tai, kad centralizuojančios dabartinės gamybos tendencijos padarę galimu daiktu, kad sostinės gyventojai turi didesnės įtakos į vyriausybę, negu kiti šalies gyventojai, nes ji turi būtinai užimti ūkio ir politiniame gyvenime šalies vidurį. Bet taip pat, kaip vyriausybė, seiminėje šalyje turi būti sostinėje ir seimas. Viduramžių seimai, karaliaus kiemo seimai ir luomų seimai, nebuvo surišti su bet kuria vieta, tas pat buvo ir su vyriausybe.

Del to visi reakcinių vyriausybių bandymai aštuonioliktajame amžiuje, atitraukti seimą nuo sostinės įtakos ir rinkti jį mažame, atkampiamie mieščiukėlyje, galėjo ir turėjo geros kloties tik trumpam laikui. Prancūzijoje reakcinis seimas 1871 m., nežiūrint į baimę prieš revoliucinį Paryžių, turėjo beveik visą laiką posėdžiauti Versalėje grąšinamas ano patrankų.

Sostinės daro savo įtakos į seimą keleriopai. Revoliucijos laikais jos įtaka gali taip toli nueiti, kad sostinės gyventojai statčiai įsako seimui, ką jis turi daryti, jis ir virsta sostinės gyventojų įnagiu. Bet ir ramiausiais laikais seimo atstovas vargu galės visiškai išsisukti iš sostinės įtakos. Gali būti sodžiaus atstovų būdo paprastumas gana daug kentės nuo to; bet tikrai jų politinis akiratis nuo to pasidarys platesnis.

Tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas veikia prieš šitas dabartinio seimo tendencijas. Jeigu seimas stengiasi perkelti politikos gyvenimo sunkumą į didmiesčių gyventojus, tad tas perkelia tą sunkumą gyventojų masėms, o šios dar šiandien visur gyvena, išskyrus Angliją, daugiausiai sodžiuje ir miesteliuose. Tiesioginis įstatymų leidimas atima didmiesčių gyventojams jų ypatingą politinę įtaką ir pajungia juos sodžiaus gyventojams.

Mes jau pirmiau esame nurodę į tai, kad ūkininkų gamyba atskiria žmones nuo kits kito. Kapitalistinė gamybos forma ir dabartinė valstybė su mokesčių lapais ir kareiviavimu, su gelžkeliais ir laikraščiais stipriai eina prie to, kad panaikintų sodžiaus atsiskyrimą nuo kits kito. Bet padauginimas skaičiaus susidu-

riamųjų punktų tarp sodžiaus ir miesto padaro paprastai tik tai, kad sodietis skaudžiai atjaučia savo atsiskyrimą ir atsilikimą. Sodietis nenori pakilti pas save sodžiu, o tik sužadina jame ilgesys miesto, kuris varo visus energingai ir savitai manančius gaivalus iš sodžių į miestus ir atima tiems jų geriausias jėgas. Taip veikia pakilimas dabartinio susisiekiimo, kad sodžių apsilpnina ir ištuština, vietoj to, kad sutiektų jam jėgų.

Yra visiems žinoma, kad kiekvienoje šalyje sodžiaus gyventojai ūkio ir politikos dalykuose kuo labiausiai yra atsilikę; bet tai nereiškia, kad būtų priekaištas jiems, yra tai nelaimė; ir tai yra faktas, kuris reikia turėti galvoj. Kol taip kur nors bus, mes neturime jokios priežasties ypačiai galvos dėti del tiesioginio įstatymų leidimo.

Gal būti, pažangiausi sodžiaus gyventojai visoje Europoje yra Šveicarijos sodiečiai. Geros pradedamosios mokyklos, ilgas demokratinis įpratimas, pagaliau, išsimėtymas daugybės kapitalistinių pramonės įmonių po lygius laukus, po sodžius—į šituos „lygius laukus“, rodos, ten skiriamos gilios tarpkalnės—visa tai padaro šveicarų sodietį dvasiškai apskrų ir praplėčia jo akiratį. Iš kitos pusės šveicarų samdytinis darbininkas, apskritai imant, konservatingesnis negu daugumas jo draugų Europoj. Išplitimas pramonės sodžiuose pakelia ūkininką, bet stegia darbininką. Ir ūkio žvilgsniu toksai samdytinis darbininkas dažniausia stovi dar labai arti ūkininko, dar turi savos žemės kąsnelį. Taigi priešingumas tarp miesto ir sodžiaus šveicarų žemėje yra daug mažesnis, negu kurioj nors dabartinėj didžiojo valstybėje. Betgi del to daugelis politikų Šveicarijoj laiko referendumą *konservatingu* dalyku.

Taip Curti, taip Deploige savo veikaluose apie tiesioginį įstatymų leidimą suteikia mums ištisą virtinę įrodymų. Įsidėmėtini, man atrodo, tarp kita ko šie faktai. Visos sąjungos seimas 1872 m. buvo priėmęs konstitucijos sumanymą, kuriuo praplatinamos liaudies teisės, nes tenai buvo įtraukta į konstituciją, jog leidžiama daryti referendumas, ir leidžiama iniciatyva. 1872 m. gegužės mėnesio 12 dieną buvo šitas konstitucijos sumanymas paduotas tautai nubalsuoti ir 261.072 balsais prieš 255.609 buvo atmestas. Po to naujas seimas paruošė naują konstitucijos sumanymą, kuriame, rodos, buvo referendumas, bet nebebuvo iniciatyvos, ir šitas buvo 1874 m. priimtas 340.199 balsais prieš 198.013. Atstovai buvo demokratiškesni, negu pati liaudis.

Kad konservatistai kuo mieliausiai šaukiasi referendumo, kaip priemonės įstatymų pažangai sulaikyti, sako mums Deploige: „Ponas Chatelenat, buvęs Berno statistikos biūro direktorius, yra sudaręs kantonų lentelę, atsižvelgiant į jų daugiau ar mažiau pareikštą norą turėti patiems referendumą. *Katalikų* (konservatingiausi) kantonai stovi priešakyje, o virš jų Freiburgas, toliau eina Uri, Wallis, Obwalden; juos seka Geneva ir Waadt (Vaux).

Užtat *radikalingi* kantonai — Thurgau, Solothurn, Glarus ir Zürich, rodo kuo mažiausiai parašų. Pono Chatelana'to statistika remiasi tik penkerių metų patyrimu, bet žiūrint į skaičių, kurį aš gavau, tai tinka ir sekantiems metams“ *).

Valstybės sekretorius Stüssi Züriche gina šito kantono liaudies balsavimus nuo priekaišto, lyg jie esą atgaleinesni ir šykštesni negu seimas. Visi didieji ir svarbieji seimo sumanymai, esą primti arba bent negalutinai atmesti.

„Tiktai labai retuose, matyti, prieštaraujančiuose atsitikimuose referendumas užlaikė savo, atatinantį vidujinei esmei, *konservatingą* būdą ir yra uždėjęs šioki toki saikumą ant pergreito žingsnio į pryšakį (seimo — atstovų!), kurio negalėjo sekti masė“.

Taigi jisai yra daug konservatingesnis negu atstovų seimas.

Ir Curti, tasai energingas kovotojas dėl referendumo, turi pripažinti jam konservatingą būdą. Savo raštely **) sako jisai apie patyrimus, kurių padaryta su juo per 40 metų.

„Aš esu įsitikinęs tuo, jog referendumas tik mažai sutrukdė gera, kurio mes norėjome, bet jau vien tuo, jog jisai, lyg persergėdamas, prieš mus stovėjo, sulaikė nuo kai kurio pikta. Ašai norėčiau pasakyti, kad jisai nepasmerkia demokratijos stovėti vietoj, nors yra pastanga traukti ją atgal, bet duoda pačiai pažangai pastovumo“ ***).

Taigi šiandien karščiausieji gynėjai Šveicarijoje yra labai patenkinti, jei jisai bent netraukia atgal.

Pracūzų revoliucijos metų žirondistai referendumą laikė priemone galingai revoliucinei sostinės jėgai sulaužyti ir revoliucijai sulaikyti. Kaip Liudvikas XVI buvo nuteistas mirčiai, jie reikalavo, kad visa tauta tai nubalsuotų, nes jie buvo įsitikinę, kad tuo galėsią išgelbėti karalių. Kalnėnų (montanjarų) partija griežtai priešinosi šitam bandymui įvesti referendumą, laikydami jį priešrevoliucine priemone.

Dėl to ir Louis Blanc davė savo polemikos raštui prieš tiesioginį įstatymų leidimą, prieš jo šalininkus Rittinghauseną ir Considerantą, tokį vardą: „Plus de Girondins“, tai reiškia „Nebereikia žirondistų“.

Žinoma, vienaip veiktų referendumas žemės ūkio šalyse, kitaip aukštai pramoningoj šalyje. Bet patyrimų iš šitų šalių apie tai dar nėra.

Į padarymą iš referendumo konservatingos priemonės gali dar prisidėti ir šis dalykas.

Mes matėme, kad parlamentarizmas būtinai pagamina dides valstybines, tvirtas partijas. Tik susidėjus į tokias partijas bet kurios klasės tegali bent ką reikšti seiminėj valstybėj. Per

*) Le referendum en Suisse, p. 102. Bruxelles 1892.

**) Die Resultate des schweizerischen Referendums. 1911.

***) ten pat, p. 71.

rinkimus visi gali balsuoti gyventojai įtraukiami į karščiausias partijų kovas. Ne kaip palaidi asmenys, bet kaip tam tikrųjų partijų atstovai, pasirodo kandidatai prieš rinkėjus, išdėsto prieš juos savo partijos programas ir reikalauja vieną iš jų pasirinkti. Įstancio ir žlungancio seimo laikais, vadinasi, jei seime priešakyje stovi tik tokios partijos, kurios skiriasi ne pagrindiniais dalykais, kurios kovoja ne dėl to, kad pravestų ir įvykdytų pagrindinius dėsnius, o tik dėl to, kad prieitų prie valstybės ėdžių, tuomet visi maži skirtumėliai, kuriuos ištraukia kandidatai prieš rinkėjus, kad atsiskirtų nuo savo priešininkų, yra tik akių dūmimas; rinkimų kova ne apšviesti rinkėjus stengiasi, o tik juos suvedžioti.

Bet visai kitaip eina rinkimų kova ten, kur prieš kits kitą sustoja dideli priešingumai; mūsų laikais įvyksta jų ypačiai ten, kur įsikiša į kovą socialdemokratai. Jie stovi nesutaikomame priešingume prieš visas kitas partijas, nes socialdemokratų gyvasties interesas liepia jiems parodyti ištiesai šitą priešingumą. Kur tatau jau yra įvykę, rinkimų kovos visur neišvengiamai vis labiau virsta didelių pradų (principų) kovomis. Gyventojai susipažįsta su naujomis idėjomis ir noroms nenoroms turi jomis užsiimti. Jei kartais šen ten plačiaširdžiai ar pergudrūs socialdemokratai pabandytų paslėpti savo revoliucinius tikslus, tad tai jiems dar nieko nepadėtų. Patys jų priešininkai pasirūpintų išaiškinti gyventojams, kad tarp socialdemokratų ir pilietinių kandidatų yra giliausių skirtumų pačioje pasaulėžvalgoje, o ne viename kitame mažmožyje.

Dideli priešingumai beaugdami veda ir į tai, kad mažieji skirtumai, o kartais ir priešingumai, kurie esti tarp žmonių įvairių darbų ir klodų, smulkieji savyti interesai ir valandos reikalai turi pasitraukti prieš didžiuosius, patvarius, o vis visuotinius interesus.

Jei seimų kovos, o ypač rinkimų kovos, padeda atsiskirti klasėms viena nuo kitos visur, kur tose kovose atsispindi klasių kovos, tai iš kitos pusės jos padeda susidėti į vieną įvairiems gaivalams, esantiems kiekvienos kovojančios klasės tarpe. Tos kovos yra galinga priemonė klasei samonei sužadinti ir pastiprinti, galinga priemonė sutraukti darbininkams po *viena* vėliava, pakelti entuziazmui ir užsidegimui dėl platesnių tikslų ir leisti jiems eiti suglaustomis falangomis dėl to į kovą.

Tuo būdu rinkimų agitacija palaiko žmonėse susiskaldymą į partijas, tuo būdu ta agitacija virsta galingu darbu pakelti žmonėse organizacijai ir disciplinai, o taip pat švietimui ir propagandai. Šita rinkimo kovos pusė yra taip svarbi, kad daugiausiai dėl to socialdemokratija reikalauja kuo greičiausiai visuotino ir lygaus balsavimo ir tose šalyse, kur seimas, anaipol, nėra visagalinčiu ir prieš vyriausybę jisai yra apysilpnis, vadinasi, kur seimas menkai tegali pozitingai prisidėti prie įstatymų leidimo ir daryti įtakos į valstybės valdymą. Bet dėl to visur, kur

yra stiprūs socialdemokratai, kur jiems įstatymai leidžia eiti į rinkimus, yra didelė pilietinių partijų baimė rinkimų kovos.

Atvirkščiai veikia tiesioginis įstatymų leidimas. Šitame atsitikime sušaukiami gyventojai ne tam, kad jie paduotų savo balsą apie ištisas programas, kaip sudaryti naujus politinius ir socialius santykius, o tik jų klausia apie vieną vienintelę priemonę, vienintelį sumanymą, kuris, be to, jeigu jis ir ketina būti „praktingu“, visuomet turi būti suderintas su šios valandos jėgų santykiais valstybėje ir visuomenėje, o ne pasilikti vien demonstracija.

Aukščiau buvo pasakyta, kad kiekvienas įstatymas paprastai yra kompromiso išdava. Tas pasakymas, ypačiai, teisingas šiandien, kad politikos scėnoje iškyla tiek daug naujų partijų, o senosios pilietinės partijos taip skyla. Iš šito reikalo daryti kompromisų, be kurių negali apeiti įstatymų leidėjai, kai kurie buvo išvedę, lyg seimai dabar visai sugedę. Mes tariame, kad tai perdėta. Juk visos partijos siunčia į seimus iš savo tarpo gudriausius ir kuo labiausiai prityrusius politikus, jie paprastai žino gerai, ką darą, pritardami įstatymui, kuris duoda šiek tiek pagerinimų, nors ir nepatenkina visų jų lūkesčių; dėl to jų niekas nei iš kelio neišves, nei suklaidys, nei sugriauš pagrindinių jų pažiūrų. Teisybė, darant kompromisą, priimant įstatymo sumanymą, išeina aikštėn vieno kito būdo silpnumai ir pagrindo stoka, bet jų yra buvę ir pirmiau. Kompromisas jų nepagamino, tik iškėlė į dienos šviesą.

Tiesioginio įstatymų leidimo šalininkai yra kitos nuomonės, bet jie išvaro velnią Belzebubo pagalba, jei paveda visiems žmonėms balsuoti įstatymų sumanymus; juk, vadinasi, jie sugedimo priežastį perkelia iš seimo į liaudį! Be kompromisų negalima leisti įstatymų; didelė masė, kuri susideda ne iš mokytų politikų, daug lengviau galima suklaidinti su kompromisu ir išvesti iš kelio, negu seimo politikai. *Jeigu* kompromisas, balsuojant įstatymų sumanymus, tikrai gadintų žmones, tai, esant tiesioginiam įstatymų leidimui, jisai veiktų į žmones dar pikčiau, negu leidžiant įstatymus seimui.

Neabejotinas yra šitoks dalykas: vargu atsirastų bent vienas praktikos reikalavimas iš dabartinių įstatymų leidėjų, kurį pasi-savintų viena kuria partija. Net socialdemokratai vargu nurodys bent vieną tokį klausimą. O skiria nuo kitų partijų kas kita: yra tai jos praktikos reikalavimų visuma ir dar tikslai, kuriuos jie pasistatė. Aštuonių valandų dieną, pavyzdžiui, nėra savaimė revoliucinis reikalavimas, bet jis, būdamas socialdemokratų programoje, yra priemonė darbininkų klasei pakelti ir padėti jai politiniu ir socialiu žvilgsniu subręsti, kad sugebėtų ji pati išsi-vadavimo socialio perversmo darbą pasiimti į savo rankas. Ta pati aštuonių valandų darbo diena gali būti konservatingu reika-lavimu socialinių reformatorių partijos programoje, kuri tebesva-

joja, kad nusileisdama galėdianti darbininkų klasę sutaikinti su esamąja visuomenės tvarka.

Jei gyventojams paduodamos priimti ar atmesti ne ištisos partijų programos, o tik keletas atskirų įstatymų, tai šitai be abejo veda į tai, kad visos partijos, kurios turi šitame įstatyme bent kurį interesą, nors jos šiaip ir labai tarp savęs kovotų, dabar jos staiga dirba ta pačia linkme, dargi eina ranka į ranką. Argi galima tikėtis, kad didelių, ligi šiol dar indeferentų masių susipratimas dėl to palengvėtų? Tiesioginis liaudies įstatymų leidimas turi palinkimo neleisti žmonėms skaidytis į partijas, o ne raginti į tai; jis visuomet stato naujus tiltus tarp einančių į visas puses partijų.

Tiesioginis įstatymų leidimas veikia dar ir tuo žvilgsniu, kad mažina vienybę ir kiekvienos partijos viduje. Juk politikos partijas vienija, jei jos turi atlikti didelius istorinius uždavinius, kaip socialdemokratų, jų galutini tikslai, o ne laikini reikalavimai, ne nuomonės apie tai, kaip laikytis visuose atskiruose klausimuose, kurių atsiranda partijoje.

Nuomonių skirtumų buvo ir bus partijoje, kartais jos taip toli nueina, jog gresia partijos vienybei. Bet tie skirtumai juo mažiau kenks partijai, juo stipriau jos nariai nusimanys visiems bendrus tikslus, kurių jie siekia, ir juo stipresnis yra entuziazmas eiti į šituos tikslus; tuo būdu šios valandos reikalavimai ir interesai prieš juos traukias į užpakalį. Ir šitaip žiūrint į rinkimus, tos kovos duoda šviesos rinkėjams ir išjudina juos, o tai socialdemokratams yra didžiausia brangenybė.

Priešingai, tiesioginis įstatymų leidimas turi palinkimą nukreipti dėmesį nuo visuotinių pagrindinių klausimų ir apsisistoti prie kelių konkrečių klausimų. Juo labiau šitas palinkimas apsiereiškia gyvenime, juo labiau atsileidžia ryšiai kiekvienos partijos viduje, bent statant kai kuriuos iš šitų klausimų. Ir ginčai, kurie paprastai esti partijos viduje, persikelia į plačias gyventojų minias, į tuos klodus, kurie ką tik ima artintis į partiją, ir kurie dėl laikinų skirtumų vėl taip lengvai buvo skilę.

Atskalūnų, kurie įsikimba vienpusiškai į vieną kitą įdėją, gali atsirasti daugiau, esant tiesioginiam įstatymų leidimui, bet partija nesustiprės. Jei būtų galima atstovų seimą pakeisti tiesioginiu įstatymų leidimu, tai dėl to partijos visai iširtų. Šitai yra pripažinę patys jo šalininkai, dargi už tai yra jį pagyrę, kaipo geriausią jo pusę. Rodos, šitą partijų išnykimą neprieis, nes pilnintelis perkėlimas įstatymų leidimo į minią yra negalimas. Bet jau referendumas ir iniciatyva, šveicarų pavyzdžiu, kai kuriomis aplinkybėmis iš vienos pusės gali prisidėti partijos priešingumams paaštrinti, o iš kitos pusės įvesti didesniai tvirtumui ir drausmei partijoje.

Bet šitai visai nėra naudinga socialdemokratams. Kitos partijos gali panaudoti kai kurių savo narių turtus ar įtaką. So-

cialdemokratai gali būti stiprūs, tik su jungę į vieną visas kovo jančiųjų darbininkų jėgas.

Kai kuriems žmonėms šiandien vėl įėjo į madą raukyti nosį, kalbant apie partijų esmę. Bet tai visai ne naujas dalykas: mūsų dienų anarkistai ir literatiniai socialistai pakartoja tik tai, ką jau pirm dviejų žmonijos amžių pasakojo utopiniai socialistai, tik tai buvo padarę daug giliau ir laisviau be jokio efekto gaudymo ir be gyrimosi, bet kuo jau atsižymėjo pirmieji liaudies įstatymų leidimo idėjos šalininkai.

„Jau metas būtų“, pareiškė Cunsidérant'as, „liautis daryti revoliucijas, griauti uzurpatorių valdžias, dinastijas, partijas. Bet tatai gali įvykti tik tuomet, jei partijos pasiners tautoje. Visos tautos bendroji valia yra vienintelis įstatymas, kurį tauta pati gali laikyti teisėtu... Kadangi mes gyvename tokiu laiku, kada nė viena partija negali laukti, kad kita partija apleistų kovos lauką ir nebesistengtų jos griauti, tai aišku, kad visuomenėj turi tol būti nuolatinė revoliucija, atviras ar pridengtas karas, kol demokratinė tauta, visai persiėmus šita nuomone, pati nepasiims į savo rankas reikšti savo valią ir vesti savo reikalus... Kol tik tauta perpras liaudies įstatymų leidimą, mes būsime prie politinio vystymosi galo... Įvairios socializmo rūšys, kurios yra jau atsirusios, arba atsiranda, nebegalės apie tai ir manyti, kad su diktatūros priemonėmis, naudodamiesi svetimu visai tautos valiai vyriausybės autoritu, galėtų vykdyti savo norus. Taigi jos nebeišduos jokių politinių jėgų, kurių tironijos mums reikėtų bijotis. Išnyks visi pavojai, kurie kyla ypačiai iš supynimo politinių klausimų su socialiu, ir su jais išnyks visi tie rūpesčiai, visi tie baismai, kuriuos tyčia kelia visų tėvynių monarkistai intrigantai. Įvairios socializmo rūšys, arba, kitais žodžiais, įvairūs sumanymai socialiam klausimui išspręsti, galų gale nueina ligi to, kuo jie turi būti, virsta idėjomis, kurios laisvai vystosi tautoje... *Kadangi jos nebegali būti politikos partijomis, kurios siekia valdžios*, tai jos pasidaro teorijomis, kurios tarpusavy varžosi, kurios jų supratimu yra geresnės. *) Taigi esant tiesioginiam žmonių visumos įstatymų leidimui, socialdemokratų partijos negalėtų būti, o tuo mažiau proletariato diktatūros. Ši gali išvaduoti save tik per paskaitas, kurios būtų skaitomos liaudžiai“. Mes esame pavartoję ištisą vietą, nes ji pažymi liaudies įstatymų leidimo šalininkų minties vystymąsi.

Dar būtų galima suprasti ir pateisinti šitą skersavimą į politikos partijas, jei pilietinės partijos išimtinai viešpatautų politikos gyvenime (išėmus Angliją, kur gerai bujojo Čartistų partija) ir jei dar neaiškiai būtų suprantama klasių kova, kaipo priemonė darbininkams pakelti ir išvaduoti. Bet tai yra nesąmonė, jei žiūrėsime Komunistų Manifesto akimis.

*) La Solution ou le gouvernement du peuple, p. 8 ir t. cituoja Curti „Geschichte der schweizerischen Volksgesetzgebung, p. 204.

Tik susidėjusi į politikos partiją darbininkų klasė gali įgyti jėgų ir patvarumo. Grynai ekonominės kovos tiesioginai palyti tik vieno ar keleto darbų darbininkus ir tai daugiausiai dirbančius vienoj vietoj, mieste ar provincijoje. Kiekviena šitų kovų savaime dar nėra klasių kova. Čia pirmiausiai niekuomet nėra apie visų darbininkų interesus. Kur darbininkai nėra tiek nuėję, kad susidėtų į savytą politikos darbininkų partiją, kur jie pasitenkina vienomis ekonominėmis draugijomis, darbo sąjungomis ir vartotojų draugijomis, ten lengviau išeina į pryšakį amato ar vietos interesai; niekas nežadina klasių sąmonės, o be jos tikras socialės revoliucijos darbas nėra galimas. Darbininkas, kuris nesijaučia proletaru, o tik raidžių rinkėju, ar skrybliu ar metalistu, kuris atstovauja tik statytojų ar šiaip interesams, dargi jis gali įvairiausiose srityse rodytis didžiausiu radikalų, ar ir pikčiausiu bedieviu, jo radikalieji šauksmai pasiliks tuščiais žodžiais, kaip šauksmai ir riksmas inirtusio, revoliucingai draskančios miestelėnpalaikio. Į visuomenės pervartą proletarų prasme jo veikimas nepadarys jokios įtakos.

Pirm negu atsiras ir pradės veikti atskira darbininkų partija, kuri nori užkariauti darbininkų klasei politikos valdžią, turi jau atsirasti bent vienoje darbininkų klasės dalyje aukštai pakilęs klasinis susipratimas. Šitokia darbininkų partija, atsiradusi ir pradėjusi veikti, yra galingiausia priemonė sužadinti ir išvystyti visuose darbininkuose klasių sąmonę. Ji žino tik tuos tikslus ir uždavinius, kurie apeina visiems darbininkams; savo užsiėmimo aukštinimas, pavydai atskirų organizacijų tarpe neras tenai sau vietos. *) Grynai ekonominės organizacijos gali sau pastatyti tikslus tik remdamosi dabartine gamybos forma, kuriai esant darbininkų išsivadavimas nėra galimas. Pripažįstas tik darbo draugijas yra konservatistas, kad kitais žvilgsniais jis nu-dotų ir didžiausią radikalą, bet kiekviena tikrai savystovė politinė partija iš esmės yra visuomet revoliucinė, kad ir savo narių darbais, dargi jų sąmonės žvilgsniu, būtų ir „taiki“.

Tad mes revoliuciniai socialistai neturime nei mažiausios priežasties norėti, „kad partijos ištirtų tautoje“, kaip to reikalauja Considerant'as, ir tiesioginis įstatymo leidimas gali tik trukdyti darbininkams savo teises įgyti.

Darbininkų partija ir jos žydėjimas tuo būtinesni, ir jos tvirta centralizacija yra tuo reikalingesnė, juo labiau yra centralizuota valstybė, juo yra stipresnė valstybės valdžia. Prieš organizuotą valstybės valdžią darbininkai gali išsilaikyti, tik susidėję į vieną tvirčiausią klasinę organizaciją visoj valstybėje. O šitai organizacijai palaikyti nieko nėra tinkamesnio, kaip centrinis

*) Kur gali nuvesti darbo sąjungos, jei jos nėra išvien su stipriu, savitu politiniu darbininkų judėjimu, rodo mums Amerika, kurioje darbininkų organizacijos kartais su viena kita kovoja ir nesidrovi pataikauti kapitalistams, jei jos tuo gali padaryti smūgį priešingai sau darbininkų organizacijai.

seimas, į kurį įeiti darbininkas įgijo teisės. Rinkimų kovos į šią seimą ir dalyvavimas kovose šitame seime pasirodė esą galinga priemone sutraukti visos šalies darbininkams, be skirtumo darbo ar gyvenamosios vietos, į vieną tvirtą kūną, kuris suteikia dirbančioms masėms didžiausią kiekį jėgų, kurias tegali jos išvystyti esamomis sąlygomis.

Net ir silpniausias ir teisių neturįs seimas gali tuo būdu virsti priemone darbininkui pastiprinti, net jei seimas niekuo vyriausybės neriboja, jo dauguma rodys pasiūtusią darbininkų nepykantą, ir įstatymai naudojamiems prislėgtiems žmonėms apginti stačiai bus atmetami, kaip tat, pavyzdžiui, buvo Prūsijoje ir Rusijoje. Ir kaip tik tokiose šalyse tokie įstatymai, kaip referendumas, galėtų tik pakenkti.

Bet tuo, anaipol, nenoriu pasakyti, kad tiesioginis liaudies įstatymų leidimas, vadinasi, tokios jo formos, kuriose jis apskritai galima įvykdyti visomis apystovomis dabartinėje klasių ir partijų priešingumų visuomenėje, būtų atmestas. Tai reikėtų apversti kūdikį su tyne. Mūsų nuomone, iš to, kas pasakyta, išeina tiktai viena, kad referendumas ir iniciatyva nepriklauso tiems demokratiniais dalykams, kurių turi reikalauti darbininkas kovose dėl savo išsivadavimo visur ir visomis apystovomis. Referendumas ir iniciatyva yra dalykai, kurie tam tikromis apystovomis gali būti naudingi, jei tik neperdedama vertinant jų naudą, bet kurie kartais gali didžiausiai pakenkti. Dėl to reikia reikalauti referendumo ir iniciatyvos ne visur ir ne visuomet, o tik *ten, kur yra tam tinkamų sąlygų*.

Šitoms sąlygoms mes priskiriame miesto gyventojų esant aukštesnį skaičių negu sodiečių; šita sąlyga dar neseniai teįvykdyta vienoj Anglijoj.

Kita sąlyga, kad būtų aukštai išsivystęs politinis partijų gyvenimas, kuris apima didelę gyventojų masę, ir jau nebereikėtų bijoti, kad tiesioginis įstatymų leidimas begalėtų, išardyti partijas ar pridengti jų priešingumus.

Svarbiausia sąlyga yra ta, kad *nebūtų per daug centralizuotos nepriklausomos nuo tautos atstovų vyriausybės*.

O kur yra tokia vyriausybė, kur seimas yra tik tautos atstovybės šešėlis, o tat reikia dar pasakyti apie daugumą Europos valstybių, ten seimo valdžios siauriamos; įvedus tiesioginį įstatymų leidimą, tat išeitų ne liaudies, o vyriausybės naudai, neminint jau tai, kad, viešpataujant „stipriai vyriausybei“, tiesioginis įstatymų leidimas galėtų būti vykdomas tik viename atsitikime, būtent: šaukiamasis į liaudį tiktai tuomet būtų daromas, kai patiktų tai vyriausybei. Turint valdžią tokliai vyriausybei, kurios rankose ištisai yra visas baisusis dabartinės valstybės aparatas, kuris iš tikrųjų gali daryti įtakos į gyventojus ir pravesti ką norės, turi apsireikšti kuo blogiausioje formoje ką tik minėtosios blogiosios tiesioginio įstatymų leidimo pusės: reakcinio sodžiaus sustiprinimas, revoliucinio didmiesčio skriauda, partijų iširimas ir

nuplukimas. „Liaudies įstatymų leidimas“ virsta ten „plebiscitu“; o ką tai reiškia, tai mums yra parodžiusi prancūzų imperija.

Viename aukščiau buvusių perskyrimų esame išdėstę, kad pagrindą rytų despotizmui sudaro išsiskaidymas gyventojų; skaitlingos nuo viena kitos nepriklausomos bendruomenės, kurios, neturėdamos jungiančio jas tarpininko, valstybės seimo, stovi palaidos vienu vienos prieš vyriausybę, o ši yra stipri, nes turi savo rankose visa valstybės valdžią.

Panaši padėtis atsirastų, esant tiesioginiam įstatymų leidimui Rittinghauseno sumanymu, nes seimas būtų prašalintas, ir žmonės išsiskaidytų į tūkstantį sekcijų, kurių niekas tarpusavyje nebejungtų, negu tik vyriausybė, kuri, kaip rašo, konstitucijos yra prispirta kuo geriausiai vykdyti tautos įsakymus; kad tai būtų tikrai padaryta, reikia, kad jos rankose būtų visas dabartinės valstybės aparatas, o to ji neturi, ji turi tik vyriausybę. Del to tai ji savo jėgomis pereina kiekvieną iš šitų sekcijų, skyrium paimtų. Jei sekcijos nenorėtų pasiduoti vyriausybei, tai jos greitai pamatytų, kad reikia susivienyti ir, jų nariams negalint visiems nuolatos rinktis į vieną vietą, išrinkti savo atstovus, jie padarys susirinkimą, atstovybės susirinkimą, parlamentą arba seimą, ir bus tikrai vienas seimas, kuris stovi prieš vieną vyriausybę ir atsvers ją.

Jei sekcijose būtų labiau Rittinghauseno sumanymas garbinamas, negu politikos aklumas, jei jos atsiskirusios laikytųsi savo palaidumo, tai vyriausybei atseitų lengvai nugalėti kiekvieną sekciją skyrium ir joms primesti savo valią: tiesioginis įstatymų leidimas virstų pagrindu „demokratiniam“ despotizmui, cezariizmui dabartine prasme.

Laimei tiesioginis įstatymų leidimas Rittinghauseno nusistatymu nėra įvykdomas. Bet ir apsilpnintoji jo forma turės veikti tuo pačiu krypsniu biurokratinėje militarinėje valstybėje, kurioje prieš vyriausybę stovi tik seimo šešėlis, o ne seimas. Valstybėse, kuriose yra tokia padėtis, kilstančios revoliucinės klasės neprivalo imtis sau dar tą uždavinį, kad atimtų šitam šešėliui jau paskutinį jėgų likutį, tai būtų saužudystė; jos atliktų tuo tik vyriausybės darbą. Greičiau jų uždavinys bus atgaivinti tą šešėlį, įleisti jam kraujo, padaryti jį stipresniu prieš vyriausybę.

Penkiasdešimtaisiais ir šešiasdešimtaisiais metais, kaip pilietiniai klodai niekieno neribojami viešpatavo seimuose, kurie tik tuomet buvo, buvo galima tikėtis, kad darbininkų kova del politinės valdžios virs kova del seimo panaikinimo, o šiandien vis aiškėja, kad ta kova, bent Europos rytuose, virsta kova del seimo, prieš absolutizmą ir militarizmą.

Iš tikrųjų Europos buržuazija į rytus nuo Reino pasidarė taip silpna ir tokia baikšti, kad, rodosi, jog biurokratų ir *kardo* viešpatavimo nebus galima sutrupinti anksčiau, kol darbininka nepajėgs iškovoti politinę valdžią, kol, tarytum, sugriuvimas mi

litarinio absolutizmo, neprives stačiai prie to, kad darbininkai paimtų politinę valdžią.

Aišku yra viena: taip Vokietijoje, taip Anglijoje, dargi daugumoje Europos šalių, tos sąlygos, kurių reikia, kad tinkamai veiktų tiesioginis įstatymų leidimas, o pirmiausiai demokratinė tvarka, nebeįvyks, kol darbininkai nelaimės. Tiesioginis įstatymų leidimas gali anksčiau įvykti, jei bent Jungtinėse Valstybėse, Anglijoje ir Anglų valdomuose kraštuose, gal dar kartais Prancūzijoje, o mums Europos rytiečiams tatau tinka į „būsimos valstybės“ inventorių.

Priedai.

I.

Valstybė ir partija.

Paskutiniais laikais vėl atgijo tiesioginė įstatymų leidimų idėja, tik, rodos, visai kita prasme, negu tat buvo pirmiau. Dabar šitas klausimas svarstomas ne *valstybės* konstitucijos žvilgsniu, bet atsižvelgiant į darbininkų *organizacijas*—darbo, vartotojų draugijas, partijas, statutą (konstituciją).

Juo labiau auga šitos organizacijos, juo daugiau sunkumų ir nepatogumų atsiranda nuo šito „tiesioginio visuotino įstatymų leidimo“, kuriame, rodos, liaudis ne tiek leidžia įstatymus, kiek pati valdo ir kovą veda; dabar tas darbas nebegalima atlikti atmetinai, pripuolamai, prieš šventadienius, pabaigus savo dienos darbus, ar juos bedirbant, o reikia jam paskirti visas savo jėgas ir visas laikas. Dėliai šito atsiranda reikalas „tautos atstovų“, „seimų“.

Jie darosi reikalingi ne dėl to, kaip tat yra valstybėje, kur yra klasinių interesų priešingumai, o dėl to, kad to reikalauja psichiniai skirtumai tarp vadų ir vedamųjų. Beveik kiekvienoje organizacijoje galima pastebėti tų skirtumų, tik ne kiekvienoje jie yra tie patys. Taigi jau dažnai buvo pastebėta, kad darbininkų organizacijose politinėj ar ekonominėj kovoj masės dažniausiai be atodairos veržiasi priekin, o vadai veikiau stabdo ir sulaiko. O pilietinėj demokratijojej paskutinių dešimtmečių metu yra atvirkščiai. Labai dažnai jos vadai norėtų eiti priekin, bet čia juos apleidžia savieji, ir, tai patyrę, jie ir patys virsta baikštesni ir atsargesni.

Skirtumai čia ir ten pareina nuo įvairios klasinės vedamųjų padėties. Darbininkui nėra ko netekti, jei bent grandinių. Jis ketina užkariauti visą pasaulį. Dėl to tad jisai be atodairos ir veržiasi priekin. Nuo prancūzų revoliucijos laikų, o tikriaus, nuo anglų revoliucijos gadynės, XVII amž. vidurio, darbininkai—tai grynai revoliucinė klasė. Tuomet ji skyrėsi nuo miestėnų ir ūkininkų tik tuo, kad smarkiai ir be atodairos veržėsi priekin. O nuo 1848 m., bent vakarų Europoj, darbininkai skiriasi nuo jų tuo, jog vieni bepuola priekin.

Ūkininkas ir miestėnas, o dar labiau tikrasis bourgeois skiriasi nuo darbininkų tuo, kad jie turi ko netekti. Jau ir vien dėl to darosi jie bailesni. Antra vertus, jie ir nebeketina užka-

riauti pasaulio, ko jie tikėjosi dar pirm pilietinių revoliucijų. Naują, geresnį pasaulį dabar tegalima užkariauti, norint įvesti socializmą, panaikinus privatinę nuosavybę gamybos priemonių, taigi panaikinus pagrindą, ant kurio laikosi turtingosios klasės.

Truputį aukščiau, negu masė, liberalų partijose stovi jų vadai. Dažniausiai jie atsiranda iš inteligentų tarpo, uždario daugiausiai jiems duoda dvasinis jų darbas, o ne turtas. Taigi jie mažiau tegali netekti, negu tie gaivalai, kurie remiasi tik savo turtu, o ne savo asmenim. Be to, jie dėl savo apšvietimo ir užsiėmimo paprastai mato toliau, negu paprastieji liberalai miestėnai; jie greičiau pamato, negu tie kai kuriuos vystymosi būtinumus.

Iš to atsiranda šioji tokia nesantarpė tarp vadų ir masių liberalų partijose, bet iš kitos pusės išeina, kad mes neprivalome duoti apsigauti jų prielankumams, kurių rodo mums kartais kai kurie iš anų vadų spaudoj ir seime, nes po kiekvieno jų žingsnio prisiartinti prie mūsų jų pasekėjai juos apleidžia. Tat buvo daugybę sykių įrodę pažangieji seimo perrinkimų metu.

Visai kitaip atrodo skirtumas tarp vadų ir darbininkų masių kovos organizacijose. O tai pirmiausiai išeina iš to, kad, rodos, kiekvienas darbininkas, skyrium paimtas, nieko negali netekti jei bent savo grandinių, bet visai kas kita bus su jo organizacija.

Vienas darbininkas, *skyrium* paimtas, aplamai mažai pakyla, dargi atsižvelgiant į visuomenės padėtį, puola žemyn, bet daro didelę pažangą darbininkų *organizacijos* — partija, darbo ir vartotojų draugijos. Iš juokingai mažų nežymių kuopelių išauga jos į didelius milžinus, kurie savo platumu ir jėga vis labiau viršija kitus visuomenės padarus, ir neapsakomai padidina darbininkų klasės *galybę*, jei ir nevisuomet ištesė padidinti savo *pajamas*. Del to dabar darbininkas virto veiksnium, prieš kurį neapsakomųjų turtų, nepergalimiausių armijų ponai įgijo respekto, prieš kurį jie kartais net dreba,—per organizaciją darbininkas galės pasiekti ko didžiausio dalyko, per ją jis tikisi tapti pasaulio viešpačiu.

Kiekvienas, turįs valią asmuo, turi norą gyventi, nori įgyti valdžios, jėgos, kaip tik atsiduria į kurias nors kliūtis, kurias galima pergalėti tik sutraukus į vieną ir paleidus visas jėgas. Darbininko paprastai noras įgyti valdžios virsta noru kurti organizaciją. Jo kelias į galybę yra kelias į organizaciją. Šiuo remiasi jo gyvybės jėga, ir nors ji netuoja duoda darbininkui didesnę užmokesnį, dargi reikalauja iš jo aukų, kaip tat niššiausiai matyti iš politinės organizacijos.

Organizacija yra tai jo laimėjimas esant kapitalistinei gamybos formai, kurios gali netekti darbininkas. Jis glaudžiasi į ją, be reikalo jis jos nežlugdys.

Del to tai kiekvieno organizuoto darbininko truputį mažėja neatsižvelgimas ir nesirūpinimas, su kurlais neorganizuotas dar-

bininkas puola į visokią kovą, jei tik jam kūri pasitaiko. O pačių organizuotų darbininkų tarpe reikalas būti atsargesniais apsireikš labiau tų, kur veda organizaciją, ima atsakomybę dėl jos gyvybės ir veikimo, kurių visas asmuo priklauso organizacijai, negu tų, kurie yra paprasti nariai, teima atsakomybę dėl pačių savęs ir organizacijos temato vieną jos darbavimosi dalelę. Skirtumas tarp neramiai priekin besiveržiančiųjų masių ir į atsargumą šaukiančiųjų vadų eina vis didyn; juo labiau auga organizacijos, ir pats jų vedamas darbas virsta nuolatiniu tam tyčia parinktų valdininkų darbu, kurie, žinoma, kur kas labiau pasiduoda psichologiniam šito darbo veiksmui, negu valdininkai, kurie pripuolamai iškyla iš masės ir greitai vėl joje išnyksta.

Juo didesnė organizacija, juo sunkiau darosi aprėpti visas jos plotas, juo gausingesni, o ir labiau pasiryžę jos priešai, juo daugiau galima laimėti ar prakišti kovoje. Dėl to daugiau iš vadų reikalaujama ne tik atsakomybės, bet ir daugiau žinių. Dabar jie turi susipažinti su tokiais dalykais, kurie paprastam nariui svetimi ir daugumai narių dažnai neužtekčiai žinomi.

Tuo būdu beaugant organizacijoms, eina didyn skirtumas manymo ir jautimo vadų ir masių; tas skirtumas jaučiamas pačioj pradžioj, o vėliau gali pasidaryti priešingumu, ir kartais, jei neištiks kurių priešingų tam tendencijų, kurios gali sulaikyti šitos apraiškos vystymąsi, gali įgauti ir gana griežtų formų.

Kur priėjo ligi tokio vadų ir masių atitolimo, ten abi pusi tuoj rodo nepasitenkinimo, ir tuojau visuomet išreiškia dorinį pasipiktinimą: masės dėl — „bailaus tripinėjimo vietoje“, vadai dėl „masių neišmanymo“. O čia, kaip ir kitais atsitikimais, kur yra reikalas su apraiškomis, kurios pareina ne nuo pripuolamų asmens savybių, o nuo būtinų visuomenės santykių, nedaug tepadės dorinis pasipiktinimas. Reikia ne pasmerkti, bet suprasti.

Ir masių veržimasis priekin be jokios atodairos ir didesnis vadų atsargumas yra neišvengiami dalykai. Kas veikia darbininkų organizacijose, gerai daro, jei į abu dalyku atsižvelgia. O ir negalima pasakyti, katra iš šitų apreiškų būtų žalingesnė ar naudingesnė. Harmoningai bederindamas abi į vieną, darbininkų judėjimas yra padaręs didžiausią pažangą, jei į šitą suderinimą dar prisideda pasiryžimas ir aiškumas.

O tai, anaipatol, nėra lengvas daiktas ir dažnai nepavyksta. Tuomet prieina ligi kivirčų, kurie nepadeda darbininkų reikalui. Pavyzdžiui, dabar mes užtinkame Anglijoj tokį dalyką; kai kuriose darbo draugijose jų nariai ne tik žodžiais eina prieš taktinius jų vadų žingsnius, bet ir darbais, kartais dėl priešgynumo tiems streikuoja. Jiems rodosi, kad juos stačiai pardavė ar išdavė savo draugijų valdininkai, su įnirtimu spiriasi prieš jų sutartis su pramonininkais, ir neretai turi gerų pasisėkimų.

Bet nors dabar Anglijoj šitokie streikai ir yra pateisintini, nors yra pagirtini darbininkų energija ir akylumas, kuriuos jie

parodo, tačiau tas griežtas, nepereinamas priešingumas tarp vadų ir masių, kuris čia išeina į aikštę, yra didelis piktas. Jį padaryti būtų galima tik tuomet, jeigu būtų reikalas prašalinti dar didesnį pikta—vadų nesugebėjimą. Bet jei pakartosime, tai reikštų, kad norima varyti velnią su Belzebubu, tai būtų drausmės ir pačios organizacijos iširimas. Organizacijos varžymą iš vadų pusės gydytų tuo būdu, kad masės varžo organizacijas.

Kur tokių kivirčių jau ištiko, ar dar tik gresia, reikia būtinai paieškoti priemonių, kad atitolimas tarp masių ir vadų taip toli nenueitų; šitos priemonės turi palengvinti abiem dalim tinkamu būdu, kad galėtų vieni su kitais darbuotis.

O ar tam neužtenka esamų demokratijos formų darbininkų organizacijose? Juk valdininkus renka nariai; valdininkų įsakymai, jeigu jie yra nulemiamos reikšmės, dažnai dar reikalingi patvirtinimo visų narių atsiklausus. Argi to neužtenka? Dabartiniai patyrimai iš Anglijos gyvenimo rodo, kad šitų demokratinų formų nevisuomet užtenka.

Teisybė, darbininkų organizacijose valdininkus renka jų nariai. Bet tai reiškia, kad, *aplamai* imant, višiškai jais pasitiki, bet, anaipol, nekiekvienas jų *atskiras žinksnis* yra pagiriamas. Juk darbo draugijos valdininko darbai šiandien yra tokie įvairūs, jiems gerai atlikti reikalauja tiek daug specialių žinių, todėl del kurio menko susikirtimo nėra reikalo atstatyti įsivariusį į darbą ir įpratusį žinovą, kad būtų galima jo vietoj pastatyti nepfityręs naujokas. Dar reikia neužmiršti, kad tie skirtumai tarp masių ir vadų, apie kuriuos čia buvo kalbos, nėra pripuolami, bet kilo iš to, kad vadų ir masių funkcijos organizacijoje visai skirtingos.

Kadangi visi darbo draugijų valdininkai dirba beveik vienodą darbą, semia informacijas iš vienodų šaltinių, tad jų pažiūros ir supuola. Išrinkus visiems savo valdininkus, nieko čia nebus pakeista. Galima bus pakeisti asmenis, bet, anaipol, ne santykius, kurie nustato mintį ir jutimą.

Kaip gi bus su „tiesioginiu įstatymų leidimu“, pirmąsčiu balsavimu? Jis tetinka mažose organizacijose, bet painu ir sunku pravesti didelėse. Kiekvienas klausimas gali tuo sukelti susikirtimą tarp masių ir vadų, ar toks ir toks žygys šią valandą yra pageidaujamas ar ne? Į šitą klausimą reikia kuo greičiausiai atsakyti. Kartais laimėjimas pareina vien nuo to, ar tūmai pulta, ar ne. Iš kitos pusės, norint duoti tinkamas atsakymas į tą klausimą, reikia žinoti savo ir priešo jėgas, o slėpti nuo jo savo užmačias. Pagaliau, reikia žinoti, kaip atrodo padėtis ne tik savo vietoje, bet ir kitose šiuo žvilgsniu reikalingose vietose.

Apie didelę pramonių sąjungą, kuri, pavyzdžiui, yra išsišakojus po visą Vokietiją ir apima įvairias darbo šakas, ne taip lengva tat susekti. Neturėdami žinių iš kitur, žmonės dažnai vaduosis vien savo vietos reikalais ir santykiais. Kartais ir

laiko stoka neleis išaiškinti visų santykių, o kartais ir negalima bus to padaryti, nes nieko nėra kvailesnio, kaip, ruošiant priešų puolimą, iš anksto rodyti savo planus.

Visa tai rodo, kad atsiklausimas žygio pradžioj kuo mažiau siai tetinka. Kaip valstybės, taip ir darbininkų organizacijos, kai tik jos apima dideles mases, vis labiau ir labiau išauga iš tiesioginio įstatymų leidimo stadijos.

Betgi ir negalima šią demokratinę formą stačiai atmesti, nepastčius ko nors jos vietoj. Yra naudinga taip vadams, taip masėms, kurių klotis pareina nuo jų pačių jėgų, atsidavimo, ištvermės ir sąmonės, kad jos ne tik turėtų teisės rinkti savo vadus, bet nemažiau turėtų ir įtakos į kiekvieną žygį. Juo mažiau galima daryti tokios įtakos tiesioginiu keliu, juo sunkiau begalima juo eiti, išaugus organizacijai, juo reikalingesnis darosi netiesioginis kelias — sudarius atstovybę, seimus, išplėtus, patobūlinus jų užmazgas, kurios jau, berods, yra metinių kongresų ir kitų dalykų pavidale. Aš ir neketinu duoti praktikos pasiūlymų šituo krypsniu. Galiu tik nurodyti, kad darbo draugijų praktikai jau pradėjo steigti savo atstovų įstaigų. Ar šiaip ar taip, nauji atstovų seimai turėtų būti mažesnės korporacijos, iš 50 — 100 žmonių, kurios galėtų be didelių išlaidų suseiti dažniau ir bendrai pasitarti su vadovaujančiais valdininkais, spręsti apie karą ir taiką. Skirdamiesi nuo valdininkų, kurie *nuolat* atstovauja draugijai, jie atstovauja narių nuomonėms *tam tikrais* atsitikimais, todėl draugijos nariai juos renka vienam arškiram reikalui esant, ar trumpais tarpais perrinkinėja. Del to jie gali kiekvieną valandą tinkamai atvaizdinti masės pažiūras tam tikru klausimu; jų susijimai tačiau skiriasi nuo vietos kuopų susirinkimų, nes čia įvairių vietų atstovai susėję tarp savęs tariasi, taigi kiekvienas delegatas gali spręsti, remdamasis ne tik savo vietos išpūdžiais, bet ir visumos padėtimi. Be to, dar ir tuo, kad atstovai sudaro mažų bendruomenių būrelį, kuriems vadovauja valdininkai suteikia reikalingų žinių ir nurodymų padėčiai apspręsti, bet kurių paskelbimas pakenktų visam reikalui. Pagaliau, šitoks susirinkimas pajėgtų ūmai, dargi staiga, nuspręsti, o tuo tarpu būtų negalima taip spręsti, jei reikėtų tam dalykui visų atsiklausti.

Tokia korporacija, be abejo, greičiau tikėtų kivirčams ir vaidams neleisti kilti ir jiems prašalinti, kaip tat atsitinka šiandien Anglijoj tarp masių ir vadų darbo draugijose; vienybei padaryti ji galėtų harmoningai suderinti į vieną darbą ir priekin besiveržiantį entuziazmą su šaltu apskaitymu; rodos, toksai suderinimas sunku padaryti, bet, anaipol, nėra negalimas, ką labai aiškiai liūdija vokiečių darbininkų judėjimas, kurie gerai išmano ir svarstyti ir spręsti.

Skirtumas pažiūrų tarp masių ir vadų yra beveik visur darbininkų organizacijose. Bet tai yra ne tik darbo draugijose, bet ir vartotojų ir partijų organizacijose. Tik tie skirtumai ne-

visur iškyla vienu laiku ir vienodai aštriai; žinoma, mes čia turėjome galvoje tik skirtumus, kurie išeina aikštėn *darant kurius masinius žygius*, ne tokius, kurie apsieiškia *teorinėse pažirūose*. Jei tam tikros sąlygos darbo draugijose į pirmą vietą išstūmė klausimą, kaip sudaryti atstovybę, tai tas pat kiausimas gali kartais pasidaryti opiu ir kitoms organizacijoms. Maža vartotojų draugija gali atlikti savo reikalus, sušaukus visuotiną savo narių susirinkimą. Bet didelė to nepadarys. Sušaukti susirinkimą kokių 20.000, juk tai nesąmonė. Antra vertus, ir delegatų susirinkimo, kuris suseina vieną sykį metuose, neužteks, kad užtikrintų nariams turėti nuolatinės įtakos į tai, kaip jų valdininkai veda reikalus. Mažas atstovų susirinkimas, kuris suseina dažniau, negu sykį metuose ir trumpais protarpiais naujai renkamas, ir dar ne visuotino susirinkimo, bet mažesnių apskričių susirinkimų, veikiau galės leisti nariams tikrai dalyvauti bendrovės reikaluose, juos tuo suinteresuoti ir tuo būdu paversti vartotojų draugijas į tikras savivaldybės mokyklas, o šitą uždavinį *didelė* vartotojų draugija, bent remdamasi tiesioginiu įstatymų leidimu, vargu begalės atlikti.

Partijų gyvenime kai kur jau yra atsiradęs reikalas, be metinių partijos kongresų, steigti dar atstovybę. Juo didesnis tampa partijos organizmas, juo įvairyn eina jo uždaviniai, juo sunkiau darosi per šešias dienas metuose tinkamai atlikti visus darbus, kurie atitenka vesti partijos kongresams. Bet būtų brangu ir sunku dažniau rinktis, negu sykį metuose. O ir tuomet ūmam reikalui užėjus gali būti pervėlu jis jau šaukti.

Mūsų draugai Prancūzuose šitoms sunkenybėms pašalinti sudarė vieną įstaigą, kuri yra tarp partijos seimo ir partijos valdybos, kuri panaši į vokiečių kontrolės komisiją, bet skiriasi nuo jos tuo, kad joje daugiau tokių narių, kuriuos renka ne partijos seimas, bet tiesioginai renka atskirų sričių atstovai.

Partijos statutas, kurį išdirbo susivienijusi prancūzų socialistų partija 1905 m., įvedė „Tautos Tarybą“ (conseil national), kuri privalo rinktis kas du mėnesius, bet gali rinktis ir dažniau, jei valdyba, arba tarybos ketvirtoji dalis to pareikalauja. Į ją įeina nuolatinė valdomoji virbė (commission administrative permanente), kurią renka seimas. Ji atlieka tą patį darbą, kur kitur partijos valdyba, arba centro komitetas; tik joj gana daug žmonių, 22 iš viso, daugiau kaip vokiečių partijos valdyboj. (Parteivorstand). Be jos, tautos taryboj yra *seimo frakcijos delegatai*. Bet daugumą tarybos sudaro apygardų (departamentų) organizacijų (federacijų) renkamieji *delegatai*. Penkiems atstovams į kongresą (seimą) atseina vienas į tautos tarybą.

Tautos taryba išsirenka iš 22 nuolatinės valdomosios virbės narių penkius partijos sekretorius, kurių darbas apmokamas. Taryba veda visuotiną propagandą, prižiūri partijos seimų nutarimo vykdymą, paruošia savo seimus, kontroliuoja partijos spau-

dą ir seimo frakciją ir turi teisės griebtis visų priemonių, kurių reikalauja esamoji padėtis.

Jei Prancūzijoje buvo reikalinga sudaryti šitoks organas, tai tas dalykas, be abejo, reikės paaiškinti tuo, kad tat atsitiko dėliai priežasčių, kurios glūdi partijos istorijoje; tikroji partijos valdyba ten neturi taip stipro pasitikėjimo, taigi prireikė ją pastiprinti, papildant Tautos Taryba.

Bet juo labiau auga partijos organizacijos, juo greičiau turėtų atsirasti ir kitur toks pat reikalas įsteigti panašių atstovybių.

Kaip jau buvo pasakyta, aš nesijuntu pašauktas esam praktikos pasiūlymams daryti. Bet, jei kartais atsirastų kur reikalas kurti tokią įstaigą, tai, gal būti, kitų patyrimai, kuriuos išdėčiau šitose knygelėse, galės praversti.

Rodos, nereiktų to daryti, ne pridėjus žiupsnelio druskos. Dargi tai būtų didelė klaida, jei be niekur nieko lygiai statytume valstybės ir partijos įstaigas ir tartume, kad to, ko reikalaujame iš valstybės, turime reikalauti ir iš partijos organizacijų.

Mūsų priešų demagogija savo agitacijoje sako, kad mes lygiai statome partiją ir valstybę. Jie nori įtikinti, lyg mes esame išsižadėję tų reikalavimų, kuriuos skelbiame, jei mes savo reikalavimus valstybei nevisuomet esame įvykdę partijoje. Bet yra draugų, kurie, rodos, dėl kitų priežasčių laikosi tos pačios nuomonės.

Iš tikrųjų, partija ir valstybė yra du įvairiu dalyku. Aš jau esu įrodęs, tam tikrai progai esant, kad valstybė ir partija pirmučiausia tuo skiriasi, kad žmogus gimsta valstybėje, o tuo tarpu partiją, į kurią prideri, laisvai pasirenka. Be jokios valstybės visai negalima gyventi, o tuo tarpu iš partijos tegali pragyventi ir užsitikrinti būvį tik amato politikai. Pagaliau partija susideda iš vienminčių, o valstybė yra įvairiai manančiųjų sąjunga, tai pareina nuo esamųjų jos viduje interesų priešingumo.

Ir dar šiuo tuo skiriasi valstybė nuo partijos. Mes ką tik matėme, kad valstybėje būtinai turi būti nuomonių skirtumų, jau dėliai interesų priešingumo jos viduje. Valstybė atsiranda iš klasių priešingumų, be jų negali atsirasti; ji — įnagis klasišiam viešpatavimui. Tat reikia pasakyti ir apie demokratinę valstybę, kol joj yra klasinių priešingumų. Net ten, kur valdžia yra tautos išrinkta, ji sudaro valdžią ne visos tautos, o tik jos daugumos. Ir kur šita dauguma susideda iš ūkininkų ir miestelėnų — net iš darbininkų, kurie dar neturi klasinės sąmonės ir duodasi vedžiojami už nosies — ji sudaro vyriausybę, kuri apgina pasiturinčiųjų interesus prieš beturčius. Žinoma, dar aiškesnis skirtumas bus ten, kur valstybė nėra demokratinė. Čia vyriausybė virsta ne dangaus įnagiu, bet klasinio viešpatavimo

prieš beturčius įnagiu, dargi ir tame atsitikime, jei beturčiai sudaro daugumą ir jau suprato savo klasinius interesus.

Partijos viduje klasiniai priešingumai neprivalo iškilti, nors jie ir veiktų. Tokia partija bus patvariausia ir stipriausia, kuri atstovauja vienų vienai klasei. Pilietinėse partijose šiandien beveik to nebėra. Parlamentarizmo ir visuotino balsavimo gaidynėje kiekviena partija, kurios klasės interesams ji, pagaliau, tarnautų, privalo rūpintis, kad įgytų kuo daugiausiai pasekėjų iš liaudies tarpo. Ji tuomet tegali to pasiekti, kai jie laikys ją savo interesams atstove. Kaip ten ir susidėtų partija, juk esmė nebūtinai reikalauja, kad jos vadovybė pasidarytų organu vienai daliai išnaudoti ir spausti kitai partijos narių dalei. Atvirkščiai toksai partijos vadovybės elgimasis prieštarautų bet kurios partijos esmei ir uždaviniams. Ji turėtų anksčiau ar vėliau iširti, nes partijos vadovybė neturi savo rankose jokių verčiamųjų priemonių savo nariams, jie iš partijos išeis, kai pamatys, kad ji negina jų interesų. Visuomenės boikotas ir kitos terorizmo priemonės nepajęs ilgam laikui sulaikyti įstančios partijos. Norminga ir patvari priemonė šitam dalykui pasiekti yra kuo energingiausias atstovavimas bendriems interesams kuriems palaikyti ir susidėjo į vieną partijos nariai. Yra tai partijos vadovybės uždavinys. Ji kitaip žiūri į partijos narius, negu vyriausybė į valdinius; tokia pat bus vyriausybė ir demokratinėj valstybėj, kol ši remiasi klasinių priešingumų visuomene. Rodos, ir partijoj yra dauguma ir mažuma, ši turi pirmajai pasiduoti, ir partijos vadovybė yra vykdomoji daugumos valdžia. Betgi yra juokinga šitame viename dalyke matyti jau partijos tironiją. Tarp partijos daugumos ir mažumos paprastai nėra interesų susikirtimo, klasinio priešingumo, o tik skirtumas nuomonių dėl kelio, kuriuo geriausiai būtų galima pasiekti bendrąjį tikslą. Kad ir būtų dauguma nuomonių jam pritariančių, nors labai tarp savęs jos nesiskirtų, praktikoje vienu laiku negalima eiti dviem įvairiais keliais. Reikia pasirinkti vieną iš tų kelių, ir partijos valdyba turi rūpintis, kad tai ir būtų daroma. Kad ir griežtai ji čia elgtųsi, jos padėtis ir uždavinys partijoj iš pamatų skiriasi nuo valstybės vyriausybės; net ir šitame atsitikime, ši tesirūpins, kad išleistieji įstatymai būtų vykdomi. Juk įstatymų tikslas tokioje valstybėje, kur visuomenė pasiskirsčiusi į klases, yra palaikyti tą padėtį, kuriąja vieni kitus išnaudoja ir spaudžia, o ne išlaikyti lygų kelių, tiems interesams ginti, kurie yra visiems bendri.

Dar yra vienas skirtumas tarp valstybės ir partijos.

Kadangi valstybė gimė iš interesų priešingumų pasiskirsčiusioje į klases visuomenėje, tat ji yra karingo būdo; ji yra kovos įstaiga prieš vidujinius ir išorinius priešus tų klasių, kurios viešpatauja valstybėje ir per valstybę. Šitą karingą būdą mes norime jai atimti, mes norime padaryti, kad ji nebegalėtų vesti karo prieš išnaudojamus ir spaudžiamus savo šalies klodus ir taip pat nebevestų karo užsieniams išnaudoti ir spausti. Bet

ji neprivalo pasidaryti beginklė prieš svetimą išnaudojimą ir spaudimą. Prieš kiekvieną tokį bandymą mes kariaujame taip pat aštriai, jeigu neaštriau, negu prieš prispaudimą ir išnaudojimą iš savo tautiečių tarpo. Bet atimsime priemones užkariavimo tikslams. Del to, nemažiau mes einame prieš karo laivyno didinimą ir mes reikalaujame paversti nuolatinę kariuomene milicijos kariuomene, kurios užtenka kraštui ginti, bet kuri sunku pavartoti užgrobiamiesiems, o taip pat ir koloniniams karams.

Jeigu mes norime atimti valstybei jos karingą būdą, tai mes stengiamės iš kitos pusės padaryti savo partiją klasių kovos organu, kiek galėdami galingesniu, išvystyti kuo stipriausiai klasinį jos būdą. Jei mes norime valstybę paversti taikos įrankiu, tai atvirkščiai partiją — stipriu karo įnagiu, žinoma, ne tautų karo ir ne ginklų karo, o klasių karo, karo su visomis esamomis vidaus politikos jėgos priemonėmis.

Ir šitaip žiūrint, ta organizacija, kurios mes reikalaujame valstybei, nevisuomet galės būti ta pati, kaip ir ta, kurią mes stengiamės duoti partijai. Žinoma, gali atsitikti, kad mes vienu laiku tam tikroje srityje čia ir ten veikiame viena kitai priešingoje kryptyje, kad mes, pavyzdžiui, valstybės gyvenime reikalaujame didesnės valscių ir apygardų savivaldybės, o tuo pačiu laiku partijos gyvenime kai kuriems tikslams stengiamės įgyti stipresnės centralizacijos, kad padarytume ją stamantresnę ir guvesnę.

Ir, pagaliau, tarp valstybės ir partijos yra tas skirtumas, kad pirmoji yra suverėnė, leidžia įstatymus visiems savo ploto gyventojams, o partija klauso valstybės įstatymų ir teapima viso vieną gyventojų dalį. Taigi parinkdami formą, kurią mes norime duoti valstybei, esame daug laisvesni, negu parinkdami formą, kurią mes tikrai duodame partijai. Nustatydami pirmosios formą, mes teturime laikytis sienų kas galima visuomeniškai, būtent, ekonomiškai ir techniškai; o nustatydami formą paskutiniai mes turime dar atsižvelgti į valstybės įstatymus, į klasių jėgų santykius valstybėje. Taigi ne visuomet galime visai laisvai praveisti ir pritaikinti savo dėsnius organizacijoj. Jei, pavyzdžiui, viešai dėtis į organizacijas neleidžia išimtinai įstatymas arba pramonių terorizmas, tai partijos nariai spiriami dėtis į slaptas organizacijas, o tada jie nevisuomet gali laikytis demokratinų formų, nes, gali būti, tinkamiau kai kuriems ištikimiesiems žmonėms suteikti plačių diktatoriškų įgaliojimų, su kuriais kitais laikais kuo aštriausiai kovotų.

Tad aišku, jog būtų visai nesąmoninga tarti, kad dėsniai, kuriuos mes norime įvykdyti valstybės sutvarkyme, yra tie patys, kur norime duoti ir partijai. Rodos ir čia ir ten mes giname tuos pačius interesus, einame prie to paties tikslo. Bet uždaviniai, kuriuos mes norime atlikti kiekvienoj iš abiejų įstaigų, ir kuriuos turi atlikti kiekviena iš jų, yra visai skirtingi. Taip pat skirtingos yra ir jų vartojamos priemonės. Juk konstitucija, kurią

mes stengiamės duoti kiekvienai iš judviejų, turi atitikti jų ypatingiems uždaviniams ir priemonėms, taigi turi būti skirtinga.

Del to tad visų išvedžiojimų apie valstybės sukūrimą negalime stačiai perkelti partijos sudarymui.

Betgi valstybė ir partija turi ir kai kurių bendrų punktų ir panašumų; iš patyrimų vienoje srityje, be abejo, galima semti paginimų ir kitoje. Jei neitume toliau, jeigu nedarytume iš valstybės istorijos pamokymų šablono, kurį be atodairos reikia perkelti į partiją, jei matytume juose tik priemonę prablaivyti akiai, kuri akyliau įvertintų mūsų partijos gyvenimo patyrimus, tada tyrinėjimas vienur gali būti naudingas ir nustatymui formos kitur.

II.

Demokratija ar diktatūra.

1. Demokratija ir politinės valdžios paėmimas.

Kartais skiriama demokratija nuo socializmo, suvisuomeninimo gamybos priemonių ir gamybos, sakant, kad socializmas — tai galutinis tikslas, visas mūsų judėjimo tikslas, o demokratija — tai tik įrankis šitam tikslui pasiekti, kartais šitas įrankis galės netikti, o kartais dargi kliudyti.

Bet, tikriau sakant, mūsų galutinis tikslas yra ne socializmas, o tik panaikinimas visokios rūšies išnaudojimo ir prispaudimo, ar tai bus kurios klasės, partijos, lyties ar rasės.

Demokratija ir socializmas skiriasi ne tuo, kad anoji yra priemonė, o šisai tikslas. Abu yra priemonės tam pačiam tikslui.

Skirtumas yra kame kitame. Negali būti socializmo, kaip priemonės darbininkams išvaduoti, be demokratijos. O ir visuomenės gamyba turi būti sudaryta kitaip, negu demokratijos pamatais. Neišsivysčius ūkiui, esant patriarkinei tvarkai, komunistinis ūkis gali tapti kaip tik despotizmo pamatu.

Puikiausią nedemokratinio visuomenės darbo sutvarkymo pavyzdį davė XVIII amžiuje jezuitų valstybė Paragvajuj. Jezuitai, kaip aukštai stovinti klasė, tenai organizavo su griežtomis priemonėmis vietos gyventojų indėnų darbą, padarė jie ten tikrai visa stebėtinai, puikiai; apsieidami be prievartos, dargi pritraukė valdinių prisirišimą.

Bet dabartiniais žmonėms tokia patriarkinė tvarka būtų nepakeliama. Ji gali būti tik ten, kur valdytojai su savo žiniomis stovi aukščiau, negu valdomieji, ir šie nepajėgia pakilti ligi tokio pat augštumo. Luomas ar klasė, kuri veda išvaduojamąją kovą, negali tokios globojimo sistemos statyti savo tikslu, ją turi griežtai atmesti.

Taigi mums socializmas be demokratijos negalimas. Mes suprantame dabartinį socializmą ne tik visuomeninį gamybos

sutvarkymą, bet ir demokratinę visuomenės tvarką. — Taigi mums socializmas neatskiriama surištas su demokratija. Nėra socializmo be demokratijos.

Betgi galima atvirkščiai pasakyti — demokratija visai galima be socializmo. Net grynoji demokratija yra visai galima be socializmo, rementis private nuosavybės gamybos priemonėmis, pav., smulkiųjų ūkininkų bendruomenėse, kur yra visiška ekonominių sąlygų kiekvienam žmogui lygybė.

Tad galima pasakyti, kad demokratija galima ir be socializmo ir prieš jį įvedant. Ir bene šią priešsocialistinę demokratiją turi galvoje tie, kurie taria, jog demokratija yra tokia santykių su socializmu, kaip priemonė su tikslu, bet dažniausiai tuoj skubina pridėti, kad ji, tikrai sakant, nėra priemonė tikslui pasiekti. Šitam pasakymui reikia kuo griežčiausiai pasipriešinti. Jei visi laikytųsi to dėsno, tai mūsų judėjimas nukryptų į pavojingą kelią.

Kodel demokratija negalėtų tikt socializmui įvykdyti?

Eina apie politinės valdžios paėmimą. Sako, jog kurioj nors ligi šiol pilietiškai valdomoje šalyje, socialdemokratams per rinkimus į seimą gavus daugumą, viešpataujančios klasės su visomis jų rankose esančiomis priemonėmis, neišskyrus ir smurto, stengtųsi neleisti demokratijai viešpatauti. Del to darbininkai galį įgyti politinę valdžią, eidami ne demokratijos keliais, bet darydami revoliucinę pervartą.

Be abejo, ten, kur darbininkai demokratinėje valstybėje eina stipryn, reikia laukti, kad viešpataujančios klasės bandys smurtu neleisti kylančiai klasei naudotis demokratija. Bet tuo dar neįrodyta, kad demokratija neturi vertės darbininkams. Jei viešpataujančios klasės, esant minėtoms sąlygoms, griebtųsi smurto, tai atsitiktų šitai tik del to, kad jos bijotųsi demokratijos pasekmių. Ir smurto priemonės būtų ne kas kita, kaip demokratijos nuvertimas.

Taigi iš to, kad viešpataujančios klasės bandys panaikinti demokratiją, reikia daryti ne tą išvadą, kad demokratija be vertės, bet visai kitą, kad ji būtinai reikalinga darbininkams, kad ją reikia ginti iš paskutiniųjų su nagais ir dantimis. Žinoma, jei įkalbėtume darbininkams, kad iš tikrųjų demokratija tai bevertė dekoracija, tai jie nesudarytų reikalingų jėgų jai apginti. Bet darbininkų masė visur per stipriai įkibusi laikosi savo demokratinių teisių, todėl negalima laukti, jog tyliai leistų tat padaryti. Atvirkščiai, galima tikėtis, jog jie gins savo teises taip griežtai ir atkakliai, kad priešingai pusei pabandžius smurtu panaikinti liaudies teises, stipras jų atsispyrimas padarys politinių perversmų. Ir šito galima tuo labiau tikėtis, juo anksčiau darbininkai ima vertinti demokratiją, juo karščiau įkibę jos laikosi.

Antra vertus, nereikia tikėti, kad čia nurodytieji įvykiai taip jau visur atsitiktų. Nereikia būti tokiems bailiams. Juo demokratiškesnė valstybė, tuo labiau valstybės valdžios priemonės,

taigi ir karo, priklauso nuo liaudies balsavimo (milicija). Kartais valdžios gali pavartoti smurtą, dargi ir demokratijoje, kur darbininkai savo skaičiuje silpni, nuslopinti darbininkų judėjimui, pavyzdžiui, žemės ūkio šalyje, ar kur jie politiškai silpni, nes yra neorganizuoti ir dvasiškai nesavarankiški. Bet, jeigu darbininkai taip jau sustiprėjo demokratinėj valstybėj ir yra jau tiek gausingi ir stiprūs, kad galėtų duotomis leisvėmis užkariauti valdžią, tai gana sunkiai atsieitų „kapitalistinei diktatūrai“ ir vargu begautų tinkamų priemonių demokratijai panaikinti.

Bet nesakome, kad keliai šitam tikslui pasiekti visur yra tie patys.

„Galima įsivaizduoti, rašo Engelsas 1891 m., kad senoji visuomenė gali ramiai jaugti į naująją tose šalyse, kur seimas turi savo rankose visą galią, kur galima, einant konstitucija, viską daryti, kas tik norima, jei eina paskui jį tautos dauguma. Demokratinėse respublikose, kaip Prancūzijoje ir Amerikoje, monarchijose, kaip Anglijoje, kur kasdien spaudoj svarstoma apie atitinkamąjį dinastijos atsipirkimą ir kur šitoji dinastija prieš tautos valią yra bejėgė“.

Bet jis tarė, kad revoliucija, pervarta yra neišvengiama karinėj monarchijoj, kaip Rusijoje, Vokietijoje, Austrijoje.

Bet negana to, kad demokratija turi įtakos į pereinamas formas į darbininkų viešpatavimą priešsocialistinių laikų. Ji yra svarbesnė tą laikotarpį savo įtaka darbininkų subrendimui.

2. Demokratija ir darbininkų subrendimas.

Socializmui įvykdyti reikalinga tam tikrų istorinių sąlygų, kurios daro jį galimą ir būtiną. Rodos, tai visi pripažįsta. Tačiau mes visai negalime susitarti, kuriomis sąlygomis galėtų būti įvykdytas dabartinis socializmas, kai šalis yra pribrendus.

Kurioms sąlygoms esant, galima įvykdyti socializmas?

Kiekvienam žmogaus darbui reikalinga valia. Valia yra pirmoji sąlyga socializmui įvykdyti. Šią valią darbininkų sukuria didžioji pramonė. Kur vyrauja visuomenėje smulkioji pramonė, ten dauguma gyventojų susideda iš pramonių savininkų. Beturčių skaičius yra menkas. Kas ten nieko neturi, tai jo idealas — mažo turto įsigijimas. Šitas noras gali kartais įgauti revoliucinės formos, bet šita socialė revoliucija, anaipatol, nebus socialistinė; ji tik nori esamus turtus padalyti tuo būdu, kad kiekvienas būtų savininku. Smulkioji pramonė paprastai gamina valią palaikyti ar įgyti privatinei nuosavybei gamybos priemonėms, su kuriomis dirbama, o ne valią visuomeninei nuosavybei—socializmui.

Šita valia atsiranda masėse ten, kur stambioji gamyba yra jau labai išsivysčius, iš kur nėra abejojimų, kad ji aukščiau yra už smulkiają gamybą, kur stambiosios gamybos ardymas būtų žinksnis atgal, dargi būtų negalimas daiktas, kur stambiųjų pramonių darbininkai gali įgyti nuosavybės tik visuomenine jos

forma, kur smulkiosios pramonės, jei ir užsiliko, tai skursta ir nyksta; delto jų valdytojai nebegauna iš jų jokio pelno. Taip atsiranda *valia* eiti į socializmą.

Bet kartu su stambiaja pramone yra *galima* ir materialiai ji įvykdyti. Juo daugiau pramonių šalyje ir juo didesnis nepriklausymas vienos nuo kitų, tuo sunkiau yra jas suorganizuoti visuomeniškai. Sunkumas tas nyksta, mažėjant pramonės skaičiui ir einant jų savitarpio santykiams artyn ir tvirtyn. Pagaliau, greta *valios* ir materialio pagrindo, galima sakyti, socializmo *žaliosios medžiagos*, yra reikalinga dar *jėga* jam įkūnyti. Tie, kurie nori socializmo, turi būti stiprūs, stipresni už tuos, kurie jo nenori.

Ir šitą veiksnį sudaro didžiosios gamybos išsivystymas. O tat reiškia, kad padidėja darbininkų skaičius, t. y. tų žmonių, kuriems rūpi turėti socializmą, sumažinti kapitalistų skaičių, sumažinti, tik palyginamai, atsižvelgiant į darbininkų skaičių. Atsižvelgiant į ne darbininkų tarpinius kodus, ūkininkų ir miestelėnų, kapitalistų skaičius gali kartais koki tarpą augti. Bet kuo greičiausiai auga valstybėje darbininkų skaičius.

Visi šitie veiksniai išeina tiesiog iš ekonominio vystymosi. Jie ateina ne patys, ne be *žmogaus* darbo, be *darbininkų* dėjimosi, o dėl kapitalistų, kuriems rūpi, kad augtų jų didžiosios pramonės, veikimo. Šitas vystymasis pirmoje eilėje yra miesto ir pramonės. Sodžius tėra vos silpnas jos aidas. Iš miestų, iš pramonės, o ne iš sodžiaus ateis socializmas. O kad jisai įvyktų, reikalingas greta jau minėtųjų, dar ketvirtasis veiksnys: darbininkai turi ne tik įdomautis socializmu, jie turi rasti ne tik materialių jo sąlygų ir turėti jėgų joms valdyti, jie turi *sugebėti* jas laikyti ir tiksliai vartoti. Tik tuomet galima socializmą įvykdyti kaip nuolatinę gamybos formą.

Taigi prie subrendimo *sąlygos*, tam tikro pramonės vystymosi aukštumo, turi dar prisidėti *darbininkų* subrendimas, jei socializmas yra galimas. Bet šitą veiksnį atlieka ne pramonės išsivystymas, ne kapitalistų pelno troškimai, darbininkams nesidedant. Jį turi jie iškariauti prieš kapitalo norą.

Esant smulkiajai gamybos formai, beturčiai skaidosi į du *kodus*: vieniems, amatų darbininkams arba jaunesniems ūkininkų sūnams neturtas yra pereinamoji stadija. Jie tikisi dar kuomet nors pasidaryti turtingi, juos interesuoja privatinė nuosavybė. Kiti beturčiai tampa driskiai, visuomenei nereikalingi, netgi įkyrūs, ją apsunkinąs dykaduonių *klovas*, be apšvietimo, be sąmonės, be sąryšio tarpusavyje. Jie, žinoma, nori, kur tik gali, nusavinti turtuolius, bet nenori nei pajėgia statyti naują ūkio formą.

Kapitalistinė gamybos forma pagrobia šituos beturčius, kurių būriai auga ūmai, kapitalizmo pradžioje. Iš nereikalingų, dargi žalingų dykaduonių, virsta jie būtiniausiu ekonominiu gamybos, o tuo pačiu ir visuomenės, pagrindu. Jų skaičius ir jė-

gos auga, bet palieka jie tamsus ir nesugeba ko nors padaryti. Stengiamasi visa darbininkų klasė numušti ligi tų driskių padėties. Perdideliu, vienodu, bedvasiu darbu, su moterų ir vaikų darbu dažnai nustumiami darbo klodai žemiau buvusiųjų driskių sielos padėties. Darbininkų nuskurimas ten baisiausias.

Iš jų tarpo, kad padarytas būtų galas masių skurdui, kilo pirmas paraginimas eiti į socializmą. Iš kitos pusės rodėsi, kad šitas skurdas neleis stačiai darbininkams patiems kuomet nors išsivaduoti. Turtingųjų gailestingumas turėtų juos gelbėti, turėtų jiems tiekti socializmą.

Veikiai pasirodė, jog nėra ko laukti iš šito gailestingumo. Užtektinos jėgos socializmui įvykdyti būtų galima laukti iš tų, kuris jiems rūpėtų—iš darbininkų. Ar jie nebuvo amžinai prazūvę, sunykę? Bet ne visi. Dar buvo tokių klodų, kuriuose tūnėjo užlaikyta jėga ir drąsumas kovai su tuo skurdu. Šitas mažas būrys ir turėjo tai padaryti, ko nepajėgė atlikti patys utopistai, būtent, turėjo ūmu perversmu užgrobti valstybės valdžią ir per ją tiekti darbininkui socializmą. Buvo tai Blanqui'o ir Weitling'o *) pažiūra. Darbininkus, kurie buvo pertamsūs ir nuskurę, kad galėtų patys organizuotis ir valdytis, turėjo organizuoti ir valdyti iš jų pačių gerųjų tarpo sudarytoji valdžia, iš viršaus žemyn, kaip, pavyzdžiui, Paragvajo jėzuitai organizavo ir valdė indėnus.

Bet praktika ir teorija greitai parodė kitą išeitį. Pirmiausia Anglijoje atsirado didelis skaičius pramonės darbininkų; bet tenai buvo kai kurie demokratiniai teisių diegai, buvo galima dėtis į draugijas ir varyti agitaciją, o, be to, buržuazija kvietė juos dėtis į jų kovą su bajorais dėl renkamosios teisės.

Darbo draugijose ir čartistų tarpe atsirado pradžia dabartinio darbininkų judėjimo, priešinimosi proletarų nuskurimui ir beteisystei; pradėjo darbininkai streikus, dideles kovas dėl renkamosios teisės ir normingos darbo dienos.

Nuo to laiko darbininkų klasė visoje Europoje gausingose, dažnai kruvinose kovose iškovojo trupinį po trupinio demokratijos dalį. Bekovodami dėl įgijimo, sustiprinimo ir praplatinimo demokratijos dalelės organizacijos, propagandos ir socialių reformų reikalams, darbininkai laikas nuo laiko ėmė bręsti ir iš žemiausiai esančio liaudies klodo virto kuo aukščiausiu.

Bet ar tuo darbininkai jau yra pasiekę subrendimo, kurio reikalauja socializmas? Ir ar jau yra visos kitos sąlygos jam vykdyti? Del šito klausimo šiandien eina labai daug ginčų. Vieni sako, kad yra, kiti, kad ne. Abu atsakymu atrodo man per greitai. Subrendimas socializmui nėra toks dalykas, kurį galima nustatyti statistika ir apskaityti, kol taip toli nenulįsime, kad galėtume pradėti daryti bandymų. O taip daroma klaida, jei

*) Blanqui (išstark: Blianki) gyv. 1805 — 1881; Weitlingas, vokiečių komunistas, 1808 — 1871. (A.J.).

kalbant apie socializmą, per daug ir per dažnai iškišamos materialės socializmo sąlygos. Žinoma, neišaugus stambiajai pramonei, socializmo visai ir būti negalės; jokios vertės tas pasakymas, kad socializmą tik tuomet tegalės įvykdyti, kaip kapitalizmas nebepajėgs augti. Tokiam tvirtinimui neduodama nė vieno įrodymo, kodėl taip turėtų būti. Tik tai teisinga, kad socializmas juo lengviau bus galima praveisti, juo labiau bus išsivysčiusi didžioji pramonė, vadinasi, juo mažiau žmonių beliks suvisuomeninti.

Svarbesnis yra nebe materialis, bet asmens veiksnys: ar darbininkai yra tiek stiprūs ir apšviesti, kad imtųsi tvarkyti visuomenę? Kitaip sakant, ar turi jie jėgų ir gabumų, demokratiją iš politikos pervesti į ekonomiką? Šitai nebus galima iš anksto numatyti; juk tai yra taip pat veiksnys, kuris kiekvienoje valstybėje kitaip išsivystęs, o toje pačioje šalyje įvairiais laikais gali labai skirtis. Pakankamoji jėga ir sugebėjimas nėra pastovios sąvokos. Tos pačios jėgos šiandien gali neužtekti, esant stipriam priešui, o rytoj visiškai užtekti, jei priešai yra sugniužę doriniai, ekonominiai ar karo žvilgsniu.

Kartais ir to paties sugebėjimo gali šiandien neužtekti, jei tenka paimti valdžią labai painioje padėtyje, o rytoj galės atitekti visiems reikalavimams, jei tuo tarpu bus įvykusios aiškesnės, paprastesnės arba materialiai tinkamesnės sąlygos. Tiksliai praktika kiekviename atsitikime gali parodyti, ar darbininkai jau tikrai yra subrendę socializmui. Aišku tik viena—darbininkai nuolat auga skaičium, jėga ir susipratimu, jie vis labiau bręsta. Tik iš anksto negalima numatyti, kada šita valanda ateis. Dar tikrai negalima bus pasakyti, kad jau ji atėjo, kai darbininkai sudarys daugumą tautoje ir jie savo dauguma pareikš valią socializmui. Priešingai, galima būti tikram, kad tauta dar nėra subrendus socializmui, kol liaudies masių dauguma yra priešinga socializmui, apie jį žinote nenori žinoti.

Ir čion ta pati demokratija ne tik padeda darbininkams kuo greičiausiai subręsti, bet ir duoda pažinti, kada tat įvyks.

3. Demokratijos vaisiai.

Dabartinė valstybė yra tvirtai centralizuotas organizmas, organizacija, kuri sudaro didžiausią galybę dabartinėje visuomenėje ir padaro kuo aiškiausios įtakos į kiekvieno žmogaus likimą, tai ypačiai matyti karo laiku. Tuomet pajunta kiekvienas, kaip jo buitis pareina nuo valstybės valdžios politikos.

Kovoje dėl politinių teisių išdygo dabartinė demokratija, ten bręsta darbininkai. Toj kovoje iškyla ir naujas reikalavimas—valstybės *mažumos*, opozicijos apgynimas. Demokratija reiškia viešpatavimą daugumos. Bet ji nemenkiau reiškia ir mažumos apgynimą.

Absolutė biurokratija ruošiasi amžinai viešpatauti. Ji slėgia ir spaudžia visokią opoziciją. Beveik visur tegalėjo ją prašalinti varu ją nugriaudami.

Visai kas kita demokratijoje. Ji reiškia, kaip jau sakytą, daugumos viešpatavimą. Bet daugumos mainos. Demokratijoje nei jokia valdžia negali ilgam laikui įsitaisyti.

Juk ir klasių jėgų santykiai nėra pastovūs, o dar mažiau kapitalistų gdynėje. Bet dar ūmiau, negu *klasių* galybė, keičiasi *partijų* galybė. Jos tai ir varžosi demokratijoje dėliai valdžios.

Čia nereikia užmiršti, kas taip dažnai atsitinka, kad daromieji atitrauktos teorijos suprastinimai, reikalingi tikrenybei pažinti, tėra teisingi tik galutinose išvadose, o pačiame gyvenime yra daugybė pereinamųjų stadijų.

Klasė gali viešpatauti, bet ne valdyti, nes klasė—tai beformė masė, o valdyti gali tik organizacija. Tad politinės partijos valdo demokratijoje. Bet partija ne tas pat, ką klasė, nors kiekviena atstovauja kurios klasės interesams. Tą patį klasinį interesą galima atstovauti visokiais būdais ir visokiais taktikos metodais. Del jų įvairumo, skaidosi to paties klasinio intereso atstovai į įvairias partijas. Pirm visa ko čia nulemia klausimai, kaip žiūrima į kitas klases ir partijas. Tik retai kuri klasė turi tiek galybės, kad ji viena galėtų valdyti visą valstybę. Jei kuri klasė paima į savo rankas valdžią ir nepajėgia išlaikyti savo jėgomis, tai ji ieško talkininko. Jei galima turėti įvairių talkininkų, tai viešpatuojančios klasės interesų atstovų tarpe atsiras įvairių nuomonių, srovių ir partijų.

Taigi partija ir klasė ne tas pat. Klasė gali susiskaldyti į įvairias partijas, o partija gali susidaryti iš įvairių klasių žmonių. Klasė gali pasilikti viešpatauti, bet atsimaityti viešpatuojančioji jos partija, jei dauguma viešpatuojančios klasės tarpe mano, kad ligi šiol valdžiusios partijos kelias nebetinka, ir jos varžytos kelias yra geresnis.

Del to daug greičiau, negu klasių viešpatavimas, demokratijoje mainosi partijų valdymas.

Niekuomet nei viena partija negali būti tikra, kad ji pasiliks prie vairo, kiekviena gali tikėtis, kad netrukus ją nugalės mažuma, o iš kitos pusės nei viena nėra pasmerkta, jei šalyje yra tikroji demokratija, amžinai mažuma būti.

Juo gilesnių šaknų turi demokratija, juo ilgiau ji gyveno ir turi įtakos į politinius įpročius, iš šitų santykių iškyla demokratijoje reikalas apginti mažumas, kuris darosi stipresnis ir su didesnėmis pasekmėmis spiriasi kiekvienos partijos nariui, neatsižvelgiant į priemones, pasilikti jai valdyti.

Del to revoliucinės buržuazijos laikais būdavo tiek daug sukilimų ir perversmių, kurie galima buvo ūmai nutildyti, tiek daug valdžių, kurios galima buvo iš karto vienu smūgiu nuversti, del to ir seka po viena kitos revoliucija ir kontrrevoliucija.

Visai kas kita šiandien tose šalyse, kur įsigyveno demokratiniai principai. Juos vadina visuomenės apsaugos ventiliais. Jo vystymosi krypsnys nesimaino, tik jis eina stipriau, ramiau.

Del to ta aš maniau, jog socialė darbininkų revoliucija įgaus visai kitų formų, negu buržuazijos, jog darbininkų revoliucija priešinga buržuazijos revoliucijai tose šalyse, kur giliai įsišaknijo demokratija, ji reikalauja naudotis „ramiomis“ priemonėmis iš ekonominės, įstatymų leidžiamosios ir dorinės srities, o ne fizinės jėgos („Weg zur Macht“ p. 53).

Ir šiandien tą patį manau.

Žinoma, kiekviena įstaiga turi ne vien šviesių pusių, tad ir demokratijoje gali atsirasti tamsių pusių.

Bet visur, supratę savo klasinius reikalus, darbininkai ir jų atstovai kariauja dėl demokratijos įvesdinimo, daugelis iš jų tam paaukojo visą savo širdies kraują.

Jie žino, kad be demokratijos ir darbas negali sektis.

4. Diktatūra.

Be demokratijos negalima nei turėti nei kurti socialistinės gamybos. Ir tik demokratijai esant darbininkai pasiekia to subrendimo, kurį jis reikalingas yra socializmui įvykdyti. Pagaliau demokratija tai tikriausias jų subrendimo mastas. Tarp šių dviejų stadijų, prisirengimo į socializmą ir jo įvykdymo, kurios abi yra reikalingos demokratijos, yra dar trečioji stadija, pereinamoji, kai darbininkai paima politikos valdžią, bet ekonominių socializmo reikalavimų dar neįveda. Kaikurie tada sako, kad šitu tarpu demokratija esanti ne tik nereikalinga, bet pragaištinga.

Šita nuomonė nenauja.

Kodel gi darbininkų viešpatavimas gali priimti, dargi turi priimti tokią formą, kuri nesuderinama su demokratija?

Juk reikia manyti, kad darbininkai, paprastai, tik ten ima valdyti, kur jie sudaro daugumą arba bent turi paskui save daugumą. Darbininkų ginklas politinėse jų kovose yra, be jų ekonominio būtinumo, dar jo gausingumas. Tiktai ten, kur jie sudaro masę, kur turi paskui save gyventojų daugumą, gali tikėtis nugalėti viešpataujančias klases.

Valdžia, jei tik turi gilių šaknų masėse, neturi nė mažiausios priežasties slopinti demokratiją. Gal būti, nevisuomet susilaikys nuo žiaurių žingsnių, bet tik tais atsitikimais, kai bus bandoma panaikinti demokratiją. Jėgą tegalima jėga atremti.

Bet valdžia, kuri jaučiasi turinti paskui save mases, gali ir pavartoti jėgą *demokratijai* apginti, o ne jai *naikinti*. Ji žudyti save, jei imtų naikinti savo didžiausią pagrindą — visuotinę balsavimą, stiprų galingo moralio autoriteto šaltinį.

Tai gi diktatūra demokratijai prašalinti galėtų būti leista tiktai išimtinuose atsitikimuose, jei, pavyzdžiui, nepaprastas patogių sąlygų supuolimas darbininkų partijai leidžia pagrobti politinę

valdžią, nors ji neturi sau palankių daugumos gyventojų arba turi jų net prieš save nusistačiusių.

Tokioje tautoje, kuri nuo amžių yra politinai išsilavinusi, ir kurioj partijos įgijo pastovių formų, toksai pripuolamas laimėjimas vargu būtų galimas. Tat rodo, kad tas kraštas yra atsilikęs. Jeigu tokiame atsitikime žmonės, visuotinai balsuodami, pasisakytų prieš socialistinę valdžią, tai ar turi ji tai padaryti, ko mes ligi šiol reikalavome iš kiekvienos vyriausybės, nusilenkti prieš tautos valią, remdamasi tvirtu noru demokratijos pagrindais toliau vesti kovą dėl valdžios, ar ji turi, kad pasilikėtų prie valdžios, nuversti demokratiją?

Kaip gali diktatūra užsilikti prie vairo prieš tautos daugumos valią?

Čia gali būti du keliu. Vienas — tai *jėzujitų*, kuriuo ėjo jie Paragvajų; jie galėjo tat padaryti, nes buvo milžinai palyginus su jų organizuojamais laukiniais žmonėmis, kurie be jų visai nebeišmąnytų nė ką pradėti.

Kitas — *bonapartizmas*.

Ar gali Europos valstybėje bent kuria socialistinė partija būti tokia galinga ir aukščiau visų stovėti, kad eitų pirmuoju keliu? To būti negali.

Rodos, darbininkai savo dvasia klasinėj kovoj pralenkia kitus darbo žmones — miestėnus ir smulkius ūkininkus, bet ir šie tuo pačiu laiku nužengia priekin ir įgauna politinio išsilavinimo. Skirtumas tarp šitų įvairių klasių niekuomet nebus toks didelis, kad kuri viena visus kitus valdytų.

Greta rankos darbo žmonių, auga inteligentų būrys; jų skaičius vis auga, jie vis labiau reikalingesni gamybai, ir jų užsiėmimas — įgijimas žinių, jų vartojimas ir didinimas.

Šitas klotas užima vidurį tarp darbininkų ir kapitalistų, neturi tiesioginio intereso kapitalistų klasėje, bet ir skersuoja į darbininkus, kol laiko juos nesubrendusiais pasiimti savo likimą į savo rankas. Dargi tie apšviestųjų klotų nariai, kurie kuo karščiausiai nori, kad darbininkams būtų suteikiamos visos laisvės, pavyzdžiui, utopiniai socialistai, klasinių kovų pradžioje skersavo į darbininkų judesį. Tatai atsimaينو, kai darbininkai savo kovoje vis labiau ir labiau bręsta.

O sukurti socialistinę gamybą be inteligentų arba dar prieš juos visai negalima.

Taigi Paragvajaus kelias Europai netinka. Tuomet lieka tik kitas kelias, kuriuo ėjo Napoleonas I 18 brumerio 1799 m. ir jo sūnėnas, Napoleonas III 1852 m. gruodžio 2 d. *) — valdyti neorganizuotas mases, naudojantis gera centralizuota organizacija

*) Napoleonas I, gyv. 1769 — 1821. Napoleonas III, gyv. 1808 — 1873. (A. J.).

ir karo jėga, kur prieš ginkluotą valdžią stovi beginklė masė ar nuvargusi nuo kovos liaudis.

Ar galima ant šito pamato pastatyti socialistinę gamybą? Juk tai reikštų, jog gamybą organizuoja pati visuomenė. Tai reikštų, jog visi gyventojai turi ekonominę savivaldybę. Jei valstybė organizuotų gamybą per biurokratus arba kurio vieno klodo diktatūrą, tai tas dar nereikštų socializmą esant. Jam, reikalinga, kad masė būtų išmokyta ir būtų įpratusi į organizuotą gyvenimą, jau prieš tai turi būti daugybė laisvų ekonominių ir politinių organizacijų, turi būti visiška organizacijų laisvė. Socialistinis darbo sutvarkymas negali būti panašus į kareivinių organizaciją.

Taigi mažumos diktatūra, kuri panorėtų duoti liaudžiai laisviausiai dėtis į draugijas, tuo pačiu sugriautų savo valdžią. O jei ji stengtųsi išlikti, varžydama ar naikindama tą laisvę, tai ji, vietoj to, kad palaikytų, ėjimą į socializmą, tik varžytų.

Stipriausią paramą mažumos diktatūra visuomet randa atsidavusiojo jai armijoj. Bet kur vietoj daugumos viešpatauja ginklo jėga, ten grieščiau opozicija bus spiriama ieškoti išganymo šaukiantis durtuvų ir kumsčių pagalbos, vietoj renkamų balsų, kurių jai neduoda; tuomet, vietoj ginčų politiniuose ir socialiuose klausimuose, iškyla *pilietinis karas*. Kur nėra pilnintėlės politinės ir socialės apatijos ar dvasios nupuolimo, ten mažumos diktatūrai visuomet gresia perversmai, sukilimai ir partizanų karai, kurie gali pavirsti ilgais ginkluotais didelių masių sukilimais, kovai su kuriais reikėtų sunaudoti visas karinės diktatūros jėgas. Ji taip ir nebeišeitų iš pilietinio karo, jai nuolatotos grėstų pavojus, kad bus jo nuversta.

Socialistinei tvarkai daryti nėra dideesnės kliūtys, kaip vidaus karas. Dabar, esant plačiausiam geografinių žvilgsniui darbo padalijimui, stambioji pramonė visur labiausiai priklauso nuo gero susisiekimo, o taip pat ir nuo sutarčių tikrumo. Išorinis karas baisiausiai trukdytų socialistinei kūrybai, net ir tuomet, jei priešas neįsiveržtų į šalį. Visai teisingai visų krypsnių rusų socialistai dabartinėj rusų revoliucijoje sakydavo, kad be taikos negalima naujai atstatinėti visuomenės gyvenimo. O dar labiau, negu karas iš šalies, kenkia ūkio atstatymui pilietinis karas, kuris atsitinka šalies viduje ir kuris taip pat naikina ir griaua, viską ardo, kaip ir priešų užplūdimas, tiktai yra dar baisesnis ir žiauresnis.

Valstybių kovoj su viena kita paprastai eina apie padidėjimą ar sumažėjimą vienos ar kitos valdžios įtakos ploto, o ne apie visą jų panaikinimą. Po karo nori ar ketina įvairios kariaujančios valdžios ir tautos gyventi nors taikoje, jei ne priešteliškai.

Kitaip žiūri į viena kitą ir elgiasi pilietinio karo šalys. Jos ne tam kariauja, kad atimtų iš priešo koncesijų, o paskui gyventų taikoje. O ir pilietiniam kare neina taip, kaip demokrati-

joje, kurioje mažumos yra apginamos, todėl kiekviena partija, kuri pasirodys mažuma ir turi atsisakyti nuo valdžios, anaipol, nepri- valo visai išsižadėti politinio darbavimosi, arba bent jo suma- žinti; kiekviena partija, kuriai teko mažuma, visuomet turi teisės stengtis pasidaryti dauguma ir per ją paimti valdžią.

Pilietiniame kare kiekviena partija kariauja dėl savo gyvy- bės, graso nuveiktajam visiškai jį panaikinsianti. Dėl to tai taip lengvai pilietiniai karai darosi žiaurūs. Ypačiai mažuma, kuri užsilaiko prie vairo su karo jėga, linksta į tai, kad savo priešą nustelbtų, su kraujo praliejimu ir žiauriomis skerdynėmis retintų jo eiles, jei tik jis ketina sukilti, ir jei pavyksta jai jis numalšinti. Tai parodė baisiai vaizdžiai Paryžiaus birželio dienos 1848 m. ir kruvina gegužės savaitė 1871 m.

Nuolatinis pilietinis karas arba ir kita diktatūros apraiška— visiškai masių apatija ir dvasios nupuolimas daro beveik nega- limą kurimą socialistinės gamybos. Taigi ar gali padaryti perė- jimą nuo kapitalizmo į socializmą mažumos diktatūra, kuri neiš- vengiamai pagamina pilietinį karą arba apatiją?

Kai kurie neskiria pilietinio karo nuo socialės revoliucijos, laiko jį jos forma, ir yra linkę neišvengiamus pilietinio karo žiaurumus tuo pateisinti, kad be jų tokia revoliucija nesanti gali- ma: taip būdavę kiekvienos revoliucijos metu ir visuomet taip būsią.

Kaip tik mes, socialdemokratai, nesame tos nuomonės, jog visa, kas visuomet yra buvę, tai ir visuomet turės būti. Savo vaizdą apie revoliuciją mes esame pasidarę iš buvusiųjų ligi šiol *pilietinių* revoliucijų vaizdų. *Darbininkų* revoliucija įvyks visai kitomis sąlygomis, negu tos.

Pilietinės revoliucijos ištikdavo valstybėse, kuriose despo- tizmas pasirėmęs kariuomene, atskirtas nuo liaudies, stelbia visus laisvus apsirėikimus, kur nebuvo spaudos, susirinkimų, drau- gių laisvės, nebuvo visuotino balsavimo, nebuvo tikros liaudies atstovybės. Tenai kova su valdžia turėjo įgauti pilietinio karo formą. Dabartiniais laikais darbininkai, bent Europos vakaruose, įgyja politinės valdžios tose valstybėse, kur jau nuo dešimčių metų buvo įleidus gilius šaknis demokratija, jei ir ne „gryna“, tai bent geroka jos dalis, o ir kariuomenė nėra taip labai atsi- skyrus nuo liaudies, kaip pirmiau būdavo. Ar šiaip ar taip, mes negalime manyti, kad Vakarų Europoje didžiausios prancūzų revoliucijos įvykiai nepasikartos. Jeigu šiandieninė Rusija turi daug panašumo į 1793 m. Prancūziją, tad tai tik rodo, kaip arti ji stovi prie pilietinės revoliucijos stadijos.

Reikia skirti *socialę revoliuciją, politinę revoliuciją ir pilie- tinį karą*.

Socialė revoliucija yra pakeitimas iš pamatų, kuriant naują gamybos formą, viso visuomenės trobesio. Toksai pasikeitimas

tęsiasi ilgai, gali tęstis dešimtimis metų ir negalima pasakyti tikrai, kada baigsis. Jisai greičiau pavyks, juo ramesnės bus formos, kurių jis įgaus. Karas viduje ir svetur — jo amžini priešai. Socialei revoliucijai pradžia paprastai daro *politinė* revoliucija, staiga pakeitus jėgos santykius klasių tarpe, kai kuri klasė, neprileistoji prie valdžios, užgrobia valdžios aparatą. Politinė revoliucija yra staigus aktas, kuris ūmai gali atsitikti ir greitai pasibaigti. Jos formos pareina nuo tos valstybės formos, kurioj ji atsitinka. Juo labiau viešpatauja demokratija, ne tik jos pavidalas, forma, bet ištikrųjų giliai ji glūdi darbo žmonių masėse, tai tuo greičiau galima tikėtis, kad politinė revoliucija bus rami. Priešingai, juo labiau ligi šiol viešpataujanti sistema nesiremia gyventojų dauguma, o atvaizduoja mažumą, kuri laikos prie vairo, vartodama karo priemones, tuo labiau galima tikėtis, kad politinė revoliucija įgaus pilietinio karo formų.

Bet ir paskutiniame atsitikime socialės revoliucijos vadai ypačiai turi rūpintis, kad pilietinis karas būtų praeinąs, greitai įvyksta epizodas, kad jis teturi būti skiriamas demokratijai įvykdyti ir jai sustiprinti, jis demokratijai turi palikti socialę revoliuciją daryti, vadinasi, kad ji tuo tarpu neitų toliau, negu dauguma gyventojų yra palinkusi eiti, nes, einant toliau, socialė revoliucija, kad ir labai norėtų toliau numatą žmonės tuojau įvykdyti galutinius jos tikslus, neras tinkamų sąlygų ką nors patvaraus sudaryti.

O ar Paryžiaus darbininkų ir miestėnų teroro viešpatavimas, taigi mažumos viešpatavimas, nepagamino didžiojo prancūzų revoliucijoj baisiausiu rezultatų didžiausios istorinės reikšmės?

Tai teisybė. Bet kurios rūšies jos buvo? Toji diktatūra — tai karo pasekmė, kurį vedė susidėję Europos monarkai prieš revoliucinę Prancūziją. Su pasisekimu atmušti šitą antpuolį — tai buvo istorinis teroro valdžios uždavinys. Ji vėl aiškiai ir vaizdžiai parodė tą senąją teisybę, kad diktatūra geriau tinka karui vesti, negu demokratija. Bet ji, anaipol, neįrodė, kad diktatūra esanti proletarų metodas socialėms atmainoms savo nusistatymu padaryti ir politikos valdžiai užlaikyti.

Niekas energingumu negalėjo pralenkti teroro valdžios 1793 m. Nežiūrint to, nepavyko Paryžiaus darbininkams pasilikti valdžioje. Diktatūra buvo metodas, su kuriuo su viena kita kovojo įvairios darbininkų ir miestėnų politikos frakcijos ir, pagaliau, ji virto metodu padaryti galui visokiai darbininkų ir miestėnų politikai.

Žemesniųjų klodų diktatūra lygina kelią kardo diktatūrai.

Jei sekdamas pilietinių revoliucijų pavyzdį, kas pasakytų, kad revoliucija yra lygi pilietiniam karui ir diktatūrai, tai reikėtų padaryti ir tokia išvada: revoliucija būtina turi baigtis Cromwell'io *) ar Napoleono viešpatavimu.

*) Oliveris Kromwelis—anglų politikas, gyv. 1599—1658 (A. J.).

Bet nebūtinai turi taip baigtis darbininkų revoliucijos ten, kur darbininkai sudaro tautos daugumą, ir ši yra demokratiškai organizuota. Ir tik ten tėra sąlygos socialistinei gamybai.

Mes darbininkų diktatūrą, tegalime suprasti jų viešpatavimą, remiantis demokratija.

TURINYS.

	pusl.
Prakalba — — — — —	3
Įvadas — — — — —	5
I. Tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas prae- senovėje — — — — —	6
II. Tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas civi- lizacijos gadynėje — — — — —	9
III. Miestų demokratija senovėje — — — — —	13
IV. Atstovybės sistema — — — — —	16
V. Monarkinis ir seiminis absoliutizmas — — — — —	21
VI. Dabartinė demokratija — — — — —	30
VII. Rittinghausen'o pasiūlymas — — — — —	35
VIII. Įstatymų rašymas — — — — —	43
IX. Įstatymų vykdymas — — — — —	48
X. Teismai ir spauda — — — — —	53
XI. Seimas ir partijos Anglijoje — — — — —	58
XII. Seimas ir darbo žmonės — — — — —	68
XIII. Tiesioginis žmonių visumos įstatymų leidimas ir kla- sių kova — — — — —	77

PRIEDAI.

I. Valstybė ir partija — — — — —	91
II. Demokratija ir diktatūra.	
1. Demokratija ir politinės valdžios paėmimas —	100
2. Demokratija ir darbininkų subrendimas —	102
3. Demokratijos vaisiai — — — — —	105
4. Diktatūra. — — — — —	107

A. JANULAIČIO LEIDINIAI.

1. **A. Janulaitis.** Žydai Lietuvoje. (Bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIII—XIX amž.).
2. **A. Janulaitis.** Kunigai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje.
3. **A. Janulaitis.** Istorijos darbai ir darbeliai t. I. (Rengiama spaudai).
4. **R. Hering'as.** Kova dėl teisės.
5. **K. Kautskis.** Seimas ir demokratija.
6. **J. Valgt'as.** Valstiečių sukilimas Prūsijoje 1525 m. (spaudoj)
7. **L. Gumplowicz'ius.** Sociologija. (Reng. spaudai).
8. **A. Nowaczynski's.** Karo Dievas. (Napoleono epizodas žiemą 1812 m.) Išvertė Al. J. (Rengiama spaudai).

